

Bauer Béla*

Kulturális spirálok

*A magyar fiatalok kulturális és szabadidős szokásainak különbözőségei – különös tekintettel a Baranyában, illetve a Budapesten élő fiatalokra***

Bevezető gondolatok

Az ezredforduló nem csupán történelmi, hanem kulturális fordulópont is az európai, különösképpen a közép-európai társadalmak életében, folyamataiban. A múlt század kultúrához köthető elvárásait a szociológiai szakirodalom egyrészt az objektívált, másrészt az intézményesített kulturális tőkével, ezek különböző megjelenési formáival írta le.¹ Az elmúlt évtized alapvetően változtatta meg a kulturális felhalmozáshoz való viszonyt. Háttérbe kerültek a könyvek, képzőművészeti alkotások, de a zenehordozók hagyományos (LP, CD) formái is. Új eszköz jelent meg a fiatalok, így a társadalom kulturális fogyasztásának középontjában: a számítógép. Korszakunk egyik sajátossága, hogy a fiatalok a 21. században már nem csupán mintakövetők, hanem mintateremtőkké váltak. Ebből fakadóan az az „eszköz”, amely először „csupán” lekötötte a fiatalok szabadidejének egy részét, ma meghatározza társadalmi és kulturális jelenlétüket is. A ’jelenség’ mára a kulturális felhalmozásokat is átalakította. Feleslegessé válnak a hagyományos eszközök, tárgyak. Az újak internet segítségével érhetőek el. A jelen tanulmány ezekre a változásokra kívánja felhívni a figyelmet oly módon, hogy a fiatalok kulturális és szabadidős szokásairól szerzett országos, valamint budapesti, illetve Baranya megyei adatokat elemzi. Az összevetés révén egyúttal láthatóvá válik, milyen módon tér el az országos átlagtól a hazánk fővárosában lakó, illetve az egyik leghátrányosabb területén élő fiatalok életlehetősége és annak minősége.

A modern társadalmakban – ide értjük a magyar társadalmat is – a mindenkor fiatal nemzedékek társadalmi felkészítését, tevékenységét és beilleszkedését sok és sokféle társadalmi intézmény és szervezet egyidejű működése hivatott biztosítani. Az egyik legfontosabb ezek közt a család, azonban az oktatási-képzési rendszer, az állam, az önkormányzatok, az ifjúsági és civil szervezetek, az egyházak, a kortárs csoportok vagy a média is alapvető szerepet töltenek be a fiatalok szocializálásában.

Egy munkanélküliséggel sújtott, szegény lakosságú település, egy alacsony költségvetésű önkormányzat és az általa rosszul ellátott iskola együttese alapvetően más minőségű életet és háttérrel tud biztosítani az ott lakó fiatalok számára, mint egy – túlnyomórészt – jobb módú, középosztály által lakott település, ahol a megfelelő forrásokkal rendelkező önkormányzat magas színvonalú szolgáltatásokat képes nyújtani az ellátórendszerek területén.

Az elmúlt két évtized ifjúságszociológiai kutatásai jelzik,

hogy kitolódott az ifjúsági korszak. A fiatalok egyre hosszabb időt töltenek oktatási intézményekben. A ’90-es években íródott ifjúságszociológiai tanulmányok nagy reményeket fűztek a képzettségi szint emelkedéséhez, azt az illúziót táplálva, hogy a felsőoktatás kapui a társadalmi hierarchia alsó fokain elhelyezkedő rétegek (így például a községekből élő, alacsony iskolázottságú családok gyermekei) számára is megnyílnak. Egy 2002-ben, a felsőoktatásba bekerült hallgatók körében készített vizsgálat² azt jelzi, hogy a remények túlzottan bizonyultak. A felsőoktatásban való részvételre a középfokú és a felsőfokú végzettségű szülők gyermekeinek nyílnak esélyei. A társadalom jóval szélesebb rétegei számára a felsőoktatás továbbra is csak a felemelkedés *elméleti lehetőségét* hordozza.

Az alábbi tanulmány adatai három ún. nagymintás ifjúságkutatásra épülnek. A kutatásokat 2000, 2004, illetve 2008 folyamán folytattuk le 8000-8000 ezer fő személyes megkeresésen alapuló lekérdezéssel. A minták életkorra, nemre, településtípusra, település nagyságra, megyére és régióra reprezentatívak.³

A 2000. évben a leginkább iskolázott családokból, a felsőbb társadalmi rétegekből érkező fiatalok látszottak a felsőoktatási expanzió egyértelmű haszonélvezőinek. A 2004-ben felvett adatok azt mutatták, hogy a középiskolai végzettséggel rendelkező apák gyermekeinek felsőfokú továbbtanulási esélyei javultak. 2008-ban ez a tendencia folytatódott. Úgy tűnik tehát, hogy a felsőfokú továbbtanulás szempontjából immár az apa középiskolai végzettsége tekinthető cezúrának. Az ennél alacsonyabb iskolázottságú családhoz, rosszabb társadalmi környezethez tartozó fiatalok két csoportját (tehát a szakmunkás és a legfeljebb általános iskolai végzettségű apák gyermekeit) pedig a további expanzió sem hozta kedvező helyzetbe. Sőt, a legkedvezőtlenebb családi, társadalmi környezetben élők felsőfokú továbbtanulásának esélyei a korábbiaknál is kisebbnek mutatkoznak. Az eltérő társadalmi háttérből fakadó iskolázási esélyegyenlőtlenségek tehát változatlan intenzitással befolyásolják a fiatal nemzedék tudásszerzésének, művelődésének lehetőségeit.

A kulturális tevékenységek közötti válogatás, azok mélysége, intenzitása meg sem közelíti azt a mértéket, mint amire az elmúlt években készített kultúrszociológiai vizsgálatok utaltak. Az a néhány, szabadidőben végzett – de akkor kevésbé tudatosnak, inkább ötletszerűnek tűnő választáson alapuló – foglalatosság, amiről a fiatalok beszámolnak, jórészt egyéni aktivitást, elhatározást tükröz. A társaság, a közösség hiányzik; illetve hiányzik azoknak a

kulturális tereknek az „igénybevétele” amely biztosítaná a közös élményen (kulturális élmények egyidejű, közönségszerű befogadásán) alapuló közösségi – kortársi vélemény kialakulásának lehetőségét. Másiképpen megközelítve: szinte eltűnt a társas cselekvés iránti vágy a fiatalok kulturális tevékenységéből. Ez annak a folyamatnak lehet a következménye, amely az internetes kommunikáció széles körű elterjedésével válik általánossá. A fiatalok számára a beszéd-cselekvés szintere ma már az internet adta lehetőségekhez kötődik. A beszéd-cselekvés hagyományos helyszíneit (kávéház, teázó, söröző) ugyanis a fiatalok átlagosan 2-3 havonta látogatják meg. Ez a tendencia hatással bírhat a személyközi kommunikációra is, de ennek a folyamatnak a leírására a kvantitatív módszer kevésbé alkalmas. Itt kell ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a fiatalok szívesen töltik el szabadidejüket egymás otthonában, az okok között a szocializáció hiányát, de a pénztelenséget is kereshetjük.

A kulturális fogyasztás néhány jellemzője, a szabadidő felhasználása – az országos trendek

Ahogy a fentiekben már hivatkoztunk rá, adataink három nagymintás ifjúságkutatásra alapozódnak. A kutatásokat Magyarország Kormánya rendelte meg a Nemzeti Ifjúságkutatási Intézettől, illetve annak utódszervezeteitől.⁴ A kutatás a 15–29 éves korosztályt tekinti fiatalnak, így 2000-ben olyanok is bekerültek még a mintába, akik tanulmányaikat a létező szocializmusban végezték. Míg 2008-ban a minta döntő többsége azok közül került ki, akik a rendszerváltozási folyamat megkezdődése után kerültek az iskolarendszerbe. A kutatások törekedtek arra, hogy – a lehetőségek mentén – a felvett adatok összehasonlíthatóak legyenek, így a meglévő adatokra alapozott eredmények egyben társadalmi folyamatok bemutatására is alkalmasak.

Tárgyasult kulturális tőkével⁵ való ellátottság

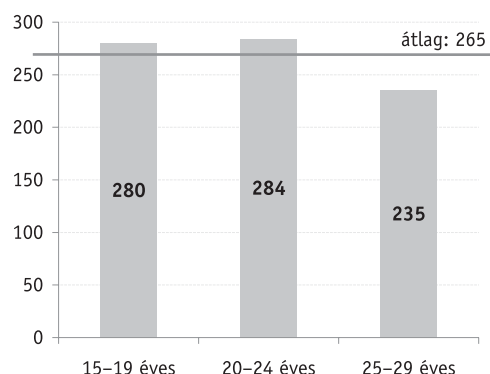
A tanulmány ezen részében főleg azokat az adatokat, folyamatokat mutatjuk be, amelyek a minta sajátosságából fakadóan a regionális mintákban csak kevésbé értelmezhetők.⁶

A házi könyvtár léte, vagy éppen annak hiánya az eddigi kutatások és a kultúraszociológia hagyományainak figyelembevétele mellett megfelelő kiindulási alapot biztosított arra, hogy különböző megközelítések mentén megállapításokat tegyünk a családok és a szűkebb-tágabb környezet kulturális elvárásaira, szocializációs módszereire. Az előző nagymintás vizsgálatokhoz hasonlóan 2008-ban is megkérdeztük a fiatalokat, hogy hány könyv található otthonukban. Az országos adatok alapján 2004-ben a megkérdezett fiatalok háztartásában átlagosan 344 könyv volt. Ugyanakkor a fiatalok 4 százaléka állította azt, hogy egyetlen könyv sincs a birtokukban. Az Ifjúság2008 adatai tetemes csökkenést jeleznek. Azokban a háztartásokban, ahol 15–29 éves fiatalok élnek, átlagosan 265 könyvet találunk. A fiatalok háztartásainak 15 százaléka rendelkezik 100 könyvvel, míg 12 százaléka 200 kötettel.

A könyvvállomány nagysága erősen függ attól, hogy a fiatal önálló-e, vagy a szüleivel (szülőjével) él. Az eltartottak esetében 300 feletti, míg az önállóknál átlagosan 158 könyv található a háztartásban. Legjobb a helyzetük a többgenerációs értelmiségi családban élő fiataloknak, az ő családjuk ugyanis egész kis „könyvtárat” birtokol az átlagosan több mint 500 kötettel (N=80).

1. ábra

Hány könyv van abban a háztartásban, amelyben él?

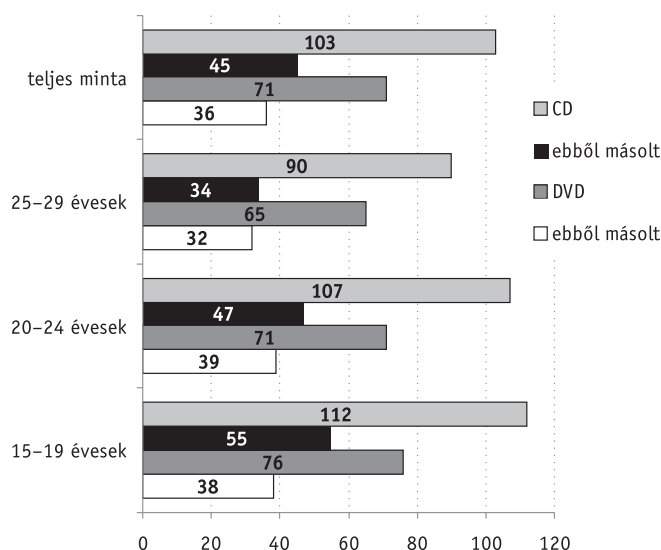

Az ábra jól tükrözi, hogy a korosztályon belül az idősebbek kevesebb kötettel rendelkeznek, ennek oka többek között az lehet, hogy elköltözve a családtól még nem tudtak önálló „könyvtárat” létrehozni.

Az Ifjúság2008 kutatásban kérdeztük meg először – a nagymintás kutatások sorában –, hogy milyen egyéb kultúrahordozóval rendelkezik a háztartás. A fiatalok otthonában (ahol élnek) átlagosan 103 zenei CD található. A megkérdezettek között 4 százalék az aránya, akik nem rendelkeznek zenei CD-vel. A CD-k között – átlagosan – 40 százalék a másoltak aránya. Ugyanakkor a fiatalok közel egyharmadának nincs egyetlen másolt CD-je sem.

2. ábra

Hány CD-je vagy DVD-je (akár másolt is) van abban a háztartásban, amelyben él? (átlag)

Az ábra jól mutatja, hogy a fiatalabbak több CD-vel rendelkeznek, és arányait tekintve is ezek között több a másolt, amelynek oka lehet, hogy a 15–19 évesek az internetet használják forrásként. A fiataloknak átlagosan 71 DVD van a birtokában, amelynek több mint fele másolt. A kérdezettek kilenc százalékának nincs DVD-filmje, és 40 százalékuk mondta, hogy nincs másolt DVD-je.

Az objektívált kulturális tőkéhez való viszony – ahogy az adatok is mutatják – átalakulóban van. Ennek több oka is lehet, azonban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a változásnak az egyik markáns eleme a számítástechnika és ezen belül is az internet térhódítása, amely átrendezte az audio- és videoanyagokhoz való hozzáfutás módját és lehetőségét.

A kulturális fogyasztás színterei

A kultúrafogyasztás helyszíneit tekintve elmondhatjuk, hogy a társadalom kettészakítotttsága – 2000-hez és 2004-hez képest – tovább nőtt. A kulturális javak fogyasztását tekintve kialakult egy, a javakban dúskáló csoport, az ebbe tartozók elsősorban az elitkultúra szegmensei közül választanak. Mások viszont alig férnek hozzá bármiféle kulturális termékhez⁷, s egy ponton túl már nem is ismerik fel saját szükségleteiket, ezért kulturális aktivitásuk az „elitkultúra intézményeinek⁸ használatában” formális. Különösen szembeűnő ebben a vonatkozásban Budapest és a községek ellentéte, mely lakóhelyek 15–29 éves korosztálya élesen elkülönül egymástól a kulturális fogyasztás jellegében és gyakoriságában. Míg a budapestiek – az eddigi nagymintás ifjúságkutatások adataihoz hasonlóan – élen járnak a magas kulturális értéket képviselő fogyasztásban (pl. színház, hangverseny, könyvtár, múzeum, kiállítás), addig a községekben lakó 15–29 évesek művelődési házakba, a helyi diszkókba, bálókra, mulatságokra járnak. Ez feltehetően összefügg az intézményi ellátottsággal és az iskolázottsággal is.

A megkérdezett fiatalok között – a korábbi felmérések eredményéhez hasonlóan – szép számmal találunk olyanokat, akik soha nem látogatnak bizonyos kulturális intézményeket. Legkevesebben az elitkultúrához tartozó színtereket látogatják, korosztálytól függetlenül meghaladja a 70 százalékot az art mozikat, operát, komolyzenei koncerteket soha nem látogatók aránya. A fiatalok mintegy 20 százaléka még multiplex moziban sem járt soha. A multiplex mozikat érthető módon legkevésbé a községekben élők és a 25–29 éves korosztályhoz tartozók látogatják.

A kulturális tevékenységek közötti választás, azok mélysége, intenzitása meg sem közelíti azt a mértéket, amely szükséges lenne ahhoz, hogy a fiatalok megfelelően tájékozódjanak a kultúra területén. Az a néhány szabadidős – de akkor is elég ötletszerű – foglalatosság, amiről a fiatalok beszámolnak, jórészt egyéni aktivitást, elhatározást tükröz. A társaság, a közösség hiányzik; másképpen megközelítve: csak itt-ott merül fel ennek igénye, véleményünk szerint szinte eltűnt az igényes társas cselekvés iránti vágy a fiatalok kulturális tevékenységéből.

A fiatalok által részben használt, az ún. „elitkultúrához” tartozó kulturális téren kívül léteznek olyan „szubkultu-

rálisnak” nevezhető terek, amelyek már egyértelműbben az ifjúsági kultúra részei. Ezek egyrészt a beszédcselekvés helyszínei (kocsmák, kávéházak stb.), másrészt a könnyed vagy igényes szórakoztatás színterei (pl. diszkó, jazz-klub). Ezeket a tereket azonban eltérő rendszerességgel tudják használni a fiatalok. A 15–29 évesek – átlagosan – 80 naponként jutnak el kávéházba, hetven naponként sörözőbe, és 130 naponként étterembe.

1. táblázat

A havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények 2004-ben és 2008-ban, százalék (korcsoportonkénti bontásban)

Havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények	15–19 évesek		20–24 évesek		25–29 évesek	
	2004	2008	2004	2008	2004	2008
Könyvesbolt	28	17	34	21	33	18
Könyvtár	41	31	33	24	20	14
Mozi, multiplex	40	25	38	22	28	18
Színház	11	7	8	5	8	4
Video-, DVD-kölcsönző	28	12	28	12	22	11
Múzeum, kiállítás	15	7	14	6	12	5

2. táblázat

A soha nem látogatott intézmények 2004-ben és 2008-ban, százalék (korcsoportonkénti bontásban)

Soha nem látogatott intézmények	15–19 évesek		20–24 évesek		25–29 évesek	
	2004	2008	2004	2008	2004	2008
Könyvesbolt	34	38	33	36	36	38
Video-, DVD-kölcsönző	47	62	49	65	58	67
Könyvtár	28	30	42	43	53	43
Multiplex	21	27	23	29	33	43
Art mozi	68	68	67	67	70	72
Múzeum, kiállítás	35	41	42	47	49	53
Hangverseny	76	77	76	80	81	81
Színház	35	40	45	47	47	51
Opera	86	89	87	89	87	90

A 2008-ban lefolytatott kutatás során érdeklődtünk először arról, hogy a Magyarország történelmében fontos szerepet játszó városokba, helyszínekre eljutottak-e a fiatalok. A válaszolók három százaléka nem volt még Budapesten, és 13 százalékuk kizárólag az iskolával jutott el a fővárosba. Tihanyba 38 százalékuk nem látogatott el még soha, akik pedig már voltak a Balaton parti városban, azok közül 12 százalék az iskolájával jutott el oda. Esztergomot a fiatalok 40 százaléka nem látta eddig, akik pedig jártak már ott, azoknak 23 százaléka iskolai kirándulást tett a városba.

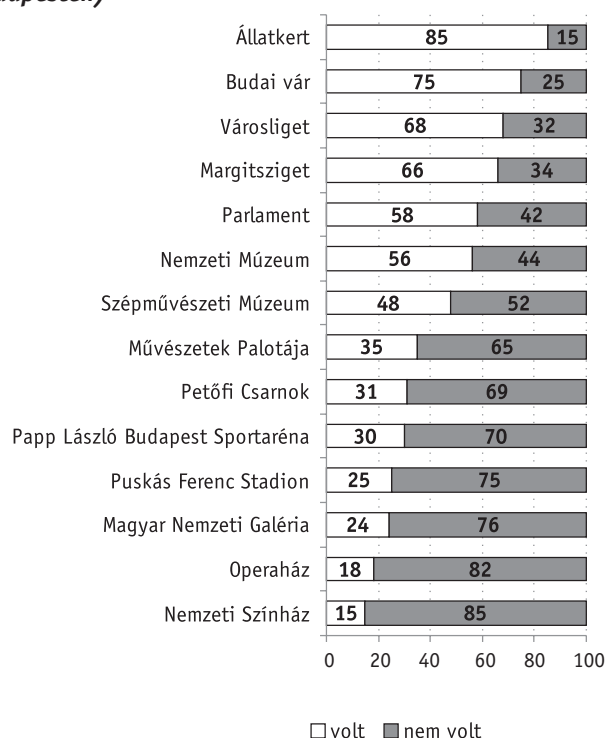
A budapesti nevezetességek közül az Országházban a fiatalok 42 százaléka, a fővárosiaknak fele nem volt még, az azt belülről megtekintők fele pedig ugyancsak az iskolájával tett parlamenti látogatást. A budai Várat a fiatalok negyede nem látta eddig, s elgondolkodtató, hogy a fővárosban élőknek négy százaléka sem volt még a Várban. A jelentősebb – budapesti – múzeumok közül a Szépművészeti

Múzeumban a megkérdezettek több mint fele, a budapestiek negyede még soha nem járt, és a múzeumi látogatáson részt vettek közt egyharmad azoknak az aránya, akik ezt kizárólag iskolai szervezésben tették. A Nemzeti Múzeumba a fiatalok kétötöde nem látogatott még el. A fővárosban élők 17 százaléka mondta, hogy még nem volt ebben az intézményben. Itt is egyharmad azok aránya, aki csupán az iskola keretein belül jutottak el ide. A főváros egyik új nevezetességében, a Művészetek Palotájában kétharmaduk, a budapestiek több mint ötven százaléka még soha nem volt. Az ott jártak egynegyede az iskolával nézte meg a kulturális életnek ezt a fellegvárát. A Puskás Stadiont a fiatalok háromnegyede nem látta belülről. Az iskola kultúráközvetítő szerepe és felelőssége meghatározó. A családok kulturális terek használatára irányuló nevelő hatása – elsősorban a községekben élők és a szakmunkás, valamint az annál alacsonyabb szintű végzettséggel rendelkező szülők gyermekei esetében – meglehetősen csekély és esetleges.

3. ábra

Volt-e valaha a következő helyeken?

(százalékos megoszlás azok körében, akik voltak már Budapesten)

A szabadidő eltöltése

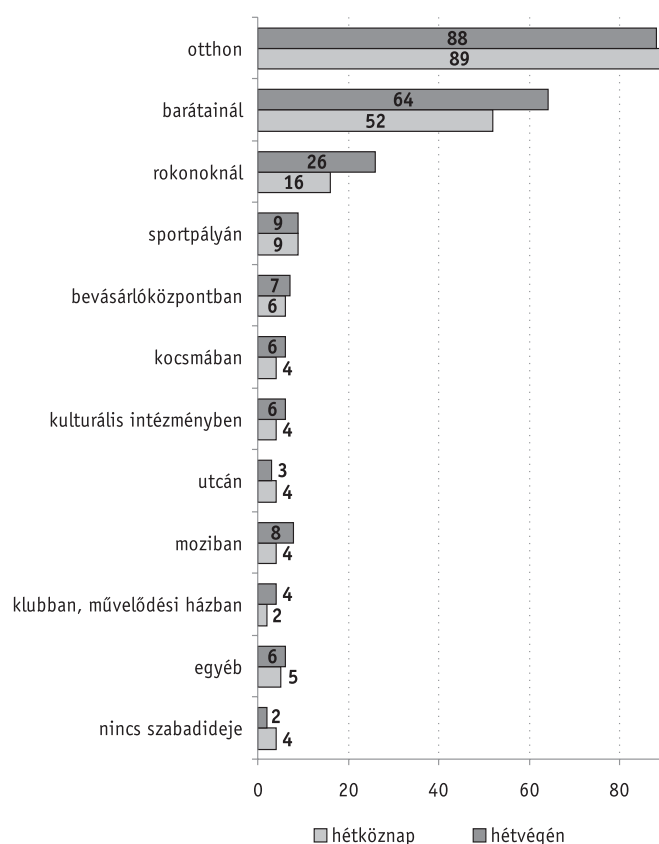
Az Ifjúság2000 és az Ifjúság2004 adatai azt jelezték, hogy a fiatalok jelentős része valójában kevés szabadidővel rendelkezik. Ráadásul a szabadidő fogalma sem teljesen egyértelmű: tapasztalataink szerint a szabadidővel jórészt a tétlenséget azonosították a 15–29 évesek. Előző kutatásainkhoz hasonlóan megállapítható, hogy egy átlagos hétköznapon a kötetlenül felhasználható szabadidő mennyiségét tekintve a gazdasági aktivitás és a korcsoport dimenziói mentén mutatkoznak lényeges eltérések. Minél idő-

sebb a megkérdezett, és minél valószínűbb, hogy már nem tanul, annál kevesebb a szabadon felhasználható ideje.

A hétköznapi és a hétvégi szabadidő mennyisége alapvetően különböző. A hétköznapi átlag egy-két órához képest hétvégén fél-egy nap a szabadon felhasználható idő. Itt is lényeges eltérések tapasztalhatók azonban, mégpedig az életkor és az állandó lakhely településtípusa függvényében. Hasonlóan a hétköznaphoz, megállapítható, hogy minél fiatalabb a kérdezett, annál több szabadidővel rendelkezik hétvégénként, és az is igaz, hogy összefüggésben az életkorral, az anyagi, jövedelmi státusz is befolyásolja a hétvégi szabadidő mennyiségét. Felmerül a kérdés, hogy a rendelkezésre álló szabadidőt hol töltik el a fiatalok. A továbbiakban ebbe nyújtunk betekintést.

4. ábra

Hol tölti el a szabadidejét? (több válasz lehetséges; a kérdésre választ adók százalékában)

A fiatalok döntő többsége hétköznap alapvetően otthon, kollégiumban, albérlésben (mintegy 89%) vagy a barátaínál tartózkodik (52%). 2004-hez képest növekedett azok aránya, akik a szabadidejüket otthon töltik. Elenyésző kisebbségben vannak azok a fiatalok, akik beszédcselekvési helyszínekre (kocsmák, kávéházak) vagy kulturális intézményekbe járnak szabadidejükben. Érdekes azonban megemlíteni, hogy főleg a férfi megkérdezettek közel egyhete sportpályán tölti a szabadidejét. Előzetes hipotézisünk az volt, hogy az elmúlt években a szabadidő-eltöltés helyszíneként mind nagyobb népszerűsége lett a plázának, ahol egyesül a passzív (kirakatnézegetés) és az aktív

kulturálódás helyszíne (mozi, éttermek, kávézók). E vélekedésünket azonban a kutatás eredményei nem igazolják. A vizsgált 15–29 éves korosztály mintegy 6 százaléka tölti szabadidejét egy átlagos hétköznapon bevásárlóközpontban. Valamivel magasabb az arány a nők (8%), valamint – érthető módon – a budapestiek/megyei jogú városban lakók (8%) körében. Áttörésről azonban e csoportok esetében sem beszélhetünk.

A hétköznapi és a hétvégi szabadidő-eltöltés helyszínét tekintve jóval kisebb az eltérés, mint amit előzetesen feltételeztünk. Az otthoni szabadidő-eltöltésnek továbbra is primátusa van, lényeges elmozdulás csak a baráti társaság esetében érzékelhető, hiszen 52-ről 64 százalékra növekedett azok aránya, akik barátaikkal (is) együtt töltik a szabadidejüket. A különböző kulturális terek közül a mozi a legkedveltebb (4-ről 8 százalékra nő a hétvégi látogatás aránya), de általában is elmondható, hogy minden lehetséges helyszín „használata” növekszik egy-két százalékkal. A hétköznapi rendelkezésre álló szabadidő eltöltésének módja függ a fiatalok életkorától és a lakóhelyük településtípusától. A legfiatalabb korcsoporthoz tartozók 60 százaléka, míg a 25–29 évesek mindössze 43 százaléka tölti hétköznapon baráttal a szabadidejét. És hasonló lineáris összefüggés mutatható ki az állandó lakhely településtípusa szerint. Minél kisebb településen él a megkérdezett, annál kevésbé valószínű, hogy barátokkal tölti az idejét hétköznap.

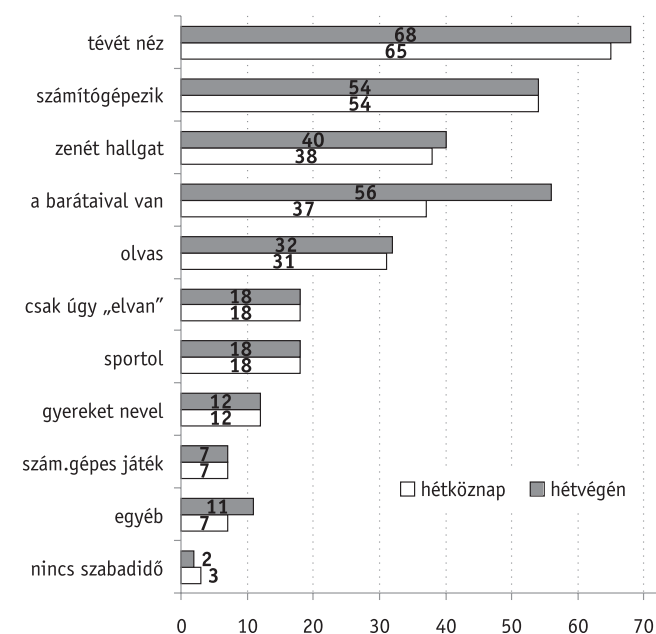
A hétvégi szabadidő eltöltésének módját tekintve a 15–19 éveseknek 73 százaléka tölti az idejét a barátaival (is), míg a 25–29 éveseknél 55 százalék. Ez az arány a 20–24 éves korcsoportban mintegy 60 százalék. Barátaival tölti idejét a budapestiek 74 százaléka, a községben lakóknak pedig 62 százaléka. Egyébként minden más helyszínnél jellemző, hogy a fiatalabb korcsoportba tartozók, valamint a fővárosiak inkább látogatják azokat, mint az idősebbek és a községekben lakók. Az okok első látásra nyilvánvalónak tűnnek. Azt lehet vélelmezni, hogy az idősebbek esetében valószínűbb, hogy tartós párkapcsolatban élnek, esetleg már gyermekük is van, így a kevesebb szabadidejüket inkább otthon, családjuk körében töltik. A település típusa szerinti megoszlásra viszont már nincsenek ennyire nyilvánvaló magyarázatok. Bár tudjuk, hogy vidéken rosszabb a kulturális terekkel való ellátottság, az még nem feltétlenül akadályozza annak, hogy a fiatalok a barátaikkal találkozzanak.

A baráti kör léte alapvető és meghatározó. Az Ifjúság2008 adatai azt mutatják, hogy minél fiatalabb korcsoportba tartozik a kérdezett, annál több időt tölt barátaival, valamint annál több a baráti kapcsolata. Különösen a hétvégi cselekvésben jelenik meg a baráti együttlét. Érdekes azonban megfigyelni, hogy ennek ellenére milyen fontosak azok a tevékenységek, amelyekhez nincs szükség barátokra, társakra (tévénézés, zenehallgatás, olvasás). Az is kitűnik az adatokból, hogy a szabadidő eltöltése gyakran okoz nehézséget, erre utal „a semmi különös, csak úgy elvagyok” kategória 18 százalékos aránya. Ez inkább jellemző a férfiakra, és hétvégén a községben élőkre.

5. ábra

Mivel tölti a szabadidejét?

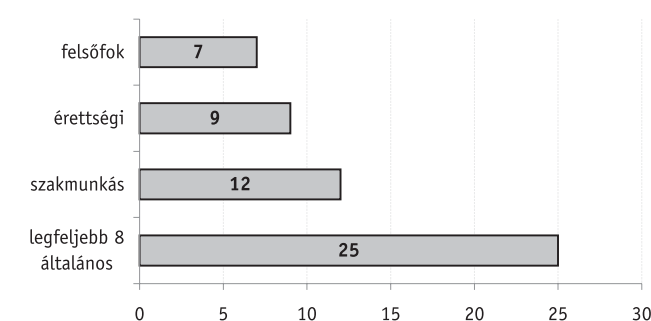
(több válasz lehetséges; a kérdésre választ adók százaléklékában)

Egyébként saját bevallása szerint a fiatalok 87 százalékának van olyan baráti köre, társasága, amellyel gyakran van együtt a szabadidejében. Elgondolkodtató, hogy 2004-hez hasonlóan a községekben egyfajta „zárttságot” rögzíthetünk, hiszen az itt élők között vannak relatíve a legtöbben olyan 15–29 évesek, akik nem rendelkeznek barátokkal. Talán a baráti kapcsolatok hiányának is betudható, hogy a fiatalok szabadidő-eltöltése elsősorban az otthoni környezetre korlátozódik. Az sem meglepő a fenti adatok alapján, hogy a legfiatalabbak között vannak a legtöbben a barátokkal rendelkezők (92%), míg a 15–29 évesek között a legkevesebben (81%). Ami némileg meglepőbb: az iskolázottság is befolyásolja a baráti kapcsolatok létét vagy hiányát. Minél magasabb iskolázottságú a szülő, annál valószínűbb, hogy gyermeke baráti társasággal bír, és fordítva, minél alacsonyabb az anya vagy apa végzettsége, annál valószínűbb, hogy a gyermek kisebb arányban fog barátokkal rendelkezni.

6. ábra

A baráti körrel nem rendelkezők aránya az anya iskolai végzettsége szerinti bontásban (százalékos megoszlás)

A Budapesten élő fiatalok kulturális fogyasztásának néhány jellemzője, a szabadidő felhasználása

A kulturális különbségek magyarázatának egyik szegmense lehet a területi-regionális eltérésekből fakadó különbözőség. A fővárosi fiatalok kivételes csoportba tartoznak, hiszen a legtöbbjük számára elérhető közelségben vannak a különböző kulturális terek, és többségüknek az anyagi lehetőségei is adóttak, hogy részt vegyen programjaikon. A meglévő lehetőségek közé tartoznak azok a társadalmi-szociális hagyományok, amelyek a kulturális tőke felhalmozását teszik elfogadottabbá, így természetesnek tűnik, hogy míg az országos mintában a fiatalok háztartásainak 15 százaléka rendelkezik 100 könyvvel, addig a budapestieknek 10 százaléka. A 200 kötettel rendelkezők aránya mind az országos mintában, mind a budapestiben 12 százalék. A Budapesten élők között nagyobb arányban találhatóak meg azok a háztartások, ahol 300 (nyolc százalék) vagy akár 500 kötetes kisebb „könyvtár” van (mintegy 9 százalék). További következtetések az alacsony elemszám miatt csak korlátozottan vonhatóak le.⁹ Az Ifjúság2008 kutatásban arról is érdeklődtünk, hogy a könyv mellett milyen más kultúrahordozók vannak abban a háztartásban, amelyben a kérdezettek élnek. A fiatalok otthonában Budapesten átlagosan 142 zenei CD található, míg országosan 103. A megkérdezett fővárosiaknak 3 százaléka nem rendelkezik zenei CD-vel, országosan ez az arány 4 százalék. A CD-k között – Budapesten átlagosan – 63 százalék a másoltak aránya, míg országosan 40 százalék. Ugyanakkor Budapesten a fiatalok közel egynegyedének, míg országosan egyharmadának nincs egyetlen másolt CD-je sem. Budapesten a fiataloknak átlagosan 107 DVD van a birtokában, ez a szám az országos mintában 71, amelynek több mint fele mind országosan, mind a fővárosban másolt (37, illetve 61). A Budapesten megkérdezettek nyolc százalékának, míg országosan kilenc százalékának nincs DVD-filmje. A budapestiek 28 százaléka, míg az országos mintába kerülteknek mintegy 40 százaléka említette azt, hogy nincs másolt DVD-je. Amint már az országos adatok elemzésénél említettük, átalakulóban van az objektívált kulturális tőkéhez való viszony, amelyet az információs társadalom térhódítása indukál.

A kulturális fogyasztás színterei

A Budapesten élő fiatalok aránya – az eddigi nagymintás ifjúságkutatások adataihoz hasonlóan – kiugró a magas kulturális értéket képviselő fogyasztásban (pl. színház, hangverseny, könyvtár, múzeum, kiállítás), eközben a községekben lakó 15–29 évesek művelődési házakba, a helyi diszkókba, bálókra, mulatságokra járnak. Ez feltehetően összefügg az intézményi ellátottsággal és az iskolázottsággal is. Érdekes változás, hogy a fővárosi elitkultúra-fogyasztókat néhány kulturális tér esetében „megelőzik” a megyeszékhelyen élő fiatalok.

E feltűnő aránytalanság a kulturális intézmények látogatásának sűrűségében is megmutatkozik. 2000-ben a budapesti fiatalok közel egynegyede két hónapos perióduson belül járt színházban, míg a községekben lakóknál ez az arány nem érte el az egytizedet. 2004-ben a fővárosiak 15

százaléka volt egy hónapon belül színházban, a községben élőknek csupán 6 százaléka. 2008-ben a fővárosban lakó fiatalok 13 százaléka járt egy hónapon belül színházban, míg a községben élőknek mindössze 5 százaléka. A mozi-látogatás esetében 2000-ben kétszeres különbséget regisztráltunk: a budapesti fiatalok közel háromnegyede volt két hónapon belül moziban, a községekben lakó fiataloknak viszont csak egyharmada; 2004-ben, a multiplex elterjedésével tovább nőtt a különbség, a fővárosban élő fiatalok háromszor több alkalommal voltak egy hónapon belül moziban, mint községben élő társaik. 2008-ban a fővárosban élő fiatalok egyharmada, míg a községben élők egyötöde járt egy hónapon belül moziban. Megállapítható, hogy a „kulturális olló” tovább nyílik, ami még inkább erősítheti a fiatalok közötti esélyegyenlőtlenségeket.

A megkérdezett fiatalok között – a korábbi felmérések eredményéhez hasonlóan – szép számmal találunk olyanokat, akik soha nem látogatnak meg bizonyos kulturális intézményeket. Országosan legkevésbé az elitkultúrához tartozó színtereket látogatják. Korcsoporttól függetlenül meghaladja a 70 százalékat az art mozikat, operát, komolyzenei koncerteket soha nem látogatók aránya. A fiatalok mintegy 20 százaléka még multiplex moziban sem járt. A budapestiek intézménylátogatási szokásainak adatait a 3. táblázat mutatja, amely alapján kijelenthető, hogy bár Budapesten is csökken a magas kultúrát szolgáltató intézmények látogatóinak aránya, ez az arány még mindig magasabb, mint az országos mintában megjelenő adatok. Köszönhető ez annak is, hogy a fővárosiak jobb és több lehetőséggel rendelkeznek, mint a nem ott élők. A multiplex mozikat, érthető módon, legkevésbé a községekben élők és a 25–29 éves korcsoporthoz tartozók látogatják. Az utóbbi esetében ez a már fentebb vázolt helyzetből fakad, tehát abból a jelenségből, hogy egyrészt a családalapítás gazdasági nehézségei, valamint a szabadidő – gyermekvállalásból fakadóan – nagymértékben csökken.

3. táblázat

A havonta vagy gyakrabban látogatott kulturális intézmények a budapestiek körében (az adott intézményt havonta vagy gyakrabban látogatók százalékos aránya)

Milyen gyakran jár...	Havonta vagy gyakrabban	Ritkábban	Szinte soha
színházba?	6	67	27
art moziba, néz művészfilmeket moziban?	6	46	48
más moziba vagy multiplexbe?	28	62	10
könyvtárba?	21	46	33
komolyzenei hangversenyre?	3	33	64
könyvesboltba?	19	58	23
kiállításra, múzeumba?	8	64	27
video-, DVD-kölcsönzőbe?	15	33	52
operába?	1	26	73
kávéházba, teázóba, presszóba?	35	46	19
sörözőbe, borozóba, kocsnába?	31	35	33
étterembe?	25	62	14

Mint már az előzőekben említettük, a 2008-ban lefolytatott kutatás során érdeklődtünk először arról, hogy a Magyarország történelmében fontos szerepet játszó városokba, helyszínekre eljutottak-e a fiatalok. Az országos mintában válaszolók három százaléka nem volt még Budapesten, és azok közül, akik már voltak, 13 százalék csakis az iskolai szervezésben jutott el a fővárosba. Tihanyba a budapestiek 35, míg az országos mintában szereplők 38 százaléka nem látogatott el még soha, akik viszont igen, azoknak országosan 12, a fővárosiakat tekintve 8 százaléka kizárólag iskolai kirándulás résztvevőjeként. Esztergomot a budapesti fiatalok mintegy negyede, míg az országos mintában szereplőknek 40 százaléka nem látta eddig, akik pedig jártak már ott, azoknak 20, illetve 23 százaléka iskolai kirándulás keretében látogatta meg a várost. A budapestiek között kisebb azok aránya, akik nem látogatták meg azokat a helyszíneket, amelyek szerepeltek a listánkon. Elkészítettünk egy indexet, mely kulturális helyszínek látogatási gyakoriságának értékeit konvertálta át egy speciális mérőszámmá. A 4. táblázatban a napok szám azt mutatja, hogy milyen időközönként jutnak el a fővárosi fiatalok az adott helyre.

Mint látható, a kávéházak, teázók és a sörözők azok a helyek, amelyeket a budapesti fiatalok a leggyakrabban felkeresnek. Könyvtárba és multiplex mozikba minden 50. napon eljutnak, ezzel szemben a komolyzenei koncert és az opera látogatásának élményében csak éves gyakorisággal, vagy annál is ritkábban van részük.

4. táblázat

Kulturális helyszínek látogatásának gyakorisága a budapesti kérdezettek körében

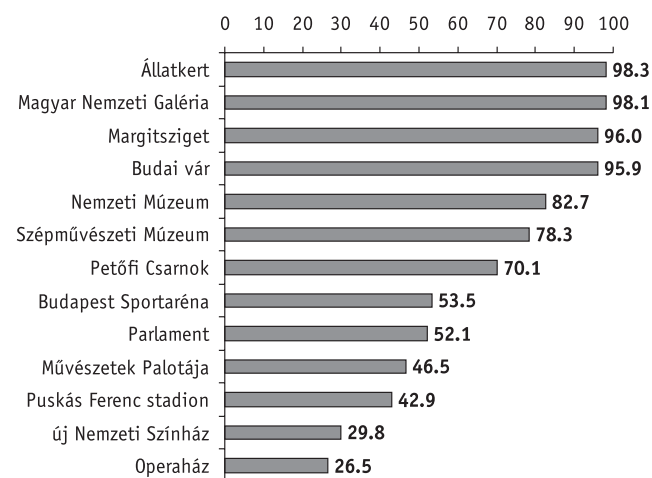
Milyen sűrűn jut el...	Két látogatás közti napok száma
kávéházba, teázóba, presszóba?	28
sörözőbe, borozóba, kocsmába?	29
könyvtárba?	50
multiplexbe?	52
könyvesboltba?	64
videó-, DVD-kölcsönzőbe?	71
kiállításra, múzeumba?	120
színházba?	130
art moziba?	161
komolyzenei hangversenyre?	235
operába?	371

A budapesti nevezetességek közül az Országházban a fiatalok 42 százaléka, a fővárosiaknak fele (!!!) nem volt még, az azt belülről megtekintők fele pedig csak az iskolájával tett parlamenti látogatást. A budai Várat a fiatalok negyede nem látta eddig, s elgondolkodtató, hogy a fővárosban élőknek négy százaléka sem volt még a Várban. A jelentősebb – budapesti – múzeumok közül a Szépművészeti Múzeumban a megkérdezettek több mint fele, a budapestiek 18 százaléka még soha nem járt, és a múzeumi látogatáson részt vettek közt egyharmad azoknak az aránya, akik ezt kizárólag iskolai szervezésben tették. A Nemzeti Múzeumba az összes megkérdezett fiatal kétötöde nem

látogatott még el, a fővárosban élők 17 százaléka mondta, hogy még nem volt ebben az intézményben. Itt is egyharmad azok aránya, akik csupán iskolai szervezésben jutottak el ide. A Művészetek Palotájában az összes kérdezett kétharmada, a budapestiek több mint ötven százaléka még soha nem volt.

7. ábra

Volt-e valaha a következő helyeken? – budapesti kérdezettek (százalékos előfordulás)

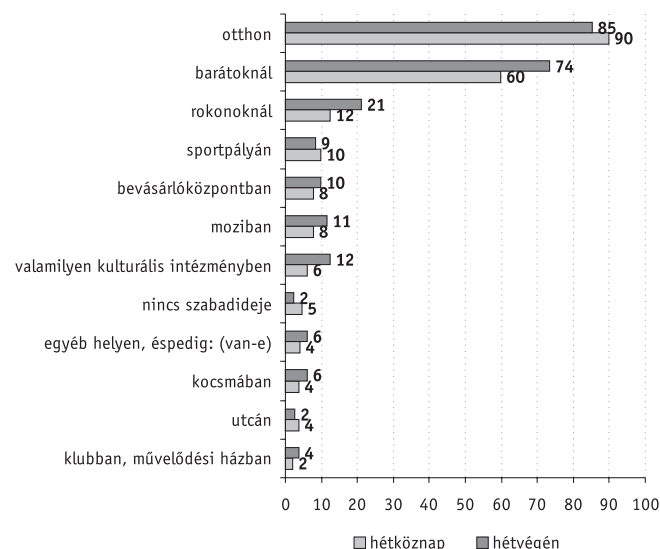

A szabadidő eltöltése

A hétköznapi és a hétvégi szabadidő mennyisége a budapesti fiatalok esetében is különböző: míg hétköznap egy-két óra, addig hétvégén fél-egy nap. Az életkort tekintve lényeges eltérések tapasztalhatók: minél fiatalabb a kérdezett, hétköznap és hétvégén is annál több a szabadideje, s ezen túl az anyagi, jövedelmi státusz is befolyásolja a hétvégi szabadidő mennyiségét.

8. ábra

A szabadidő eltöltésének helyszínei hétvégén és hétköznap a budapesti kérdezettek körében (százalékos előfordulás)

A budapesti fiatalok döntő többsége is hétköznapi alapvetően otthon (mintegy 90%) vagy a barátainál tartózkodik (60%). 2004-hez képest a budapestiek körében is növekedett a szabadidejüket otthon töltők aránya. A kulturális intézményekbe járók az országos átlaghoz képest Budapesten magasabb arányt képviselnek, és a fővárosi 15–29 éves korosztály mintegy 8 százaléka tölti szabadidejét egy átlagos hétköznapi bevásárlóközpontban (szemben az országos 6 százalékkal).

Mind korcsoportos megoszlás, mind iskola végzettség szerint vannak eltérések a szabadidő eltöltésének helyszínét illetően. Amennyiben a hétköznapi szabadidőt nézzük, akkor az életkori sajátosságokat tekintve figyelemre méltó és egyben egyértelmű eltéréseket láthatunk, hiszen a 15–19 évesek korcsoportjában az otthon mellett a barátoknál tartózkodás aránya kiemelkedően magas, míg az idősebb korcsoportok felé haladva csökkenő tendenciát mutat. A szabadidő rokonoknál töltése inkább a 25–29 éveseknél jellemző, ez valószínűleg összefügg azzal, hogy ennek a korcsoportnak a tagjai jórészt párkapcsolatban élnek, aminek velejárója a rokonlátogatás. Az iskolai végzettséget tekintve nincsenek jelentős eltérések, csupán a barátoknál töltött időt tekinthetjük annak a nyolc osztályt végzetteknek, de ők alapvetően középiskolába járnak, és a 15–19 éves korosztályhoz tartoznak. A plázák látogatása elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségűekre és a legfiatalabb korcsoportra jellemző.

A hétköznapi és a hétvégi szabadidő-eltöltés helyszínét tekintve jóval kisebb az eltérés, mint amit előzetesen feltételeztünk. Az otthoni szabadidő-eltöltésnek hétvégeken is primátusa van, lényeges elmozdulás csak a baráti társaság esetében érzékelhető, hiszen 60-ról 74 százalékra növekedett azok aránya, akik barátaikkal (is) együtt töltik a szabadidejüket. A különböző kulturális terek közül a mozi a legkedveltebb (7-ről 11 százalékra nő a hétvégi látogatás aránya), de általában is elmondható, hogy minden lehetséges helyszín „használata” növekszik egy vagy több százalékkal. A korcsoportokat tekintve, illetve az iskolai végzettséghez kapcsolódóan a fentiek megerősítést nyernek. A kor előrehaladtával mind az otthon töltött idő, mind a barátok társaságának szerepe csökken, ezzel ellentétben nő a rokonok körében töltött idő.

A hétköznapi rendelkezésre álló szabadidő eltöltésének módja tehát függ a fiatalok életkorától. Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az országos mintában a legfiatalabb korosztályhoz tartozók 60 százaléka, míg a 25–29 évesek mindössze 43 százaléka tölti hétköznapi baráttal a szabadidejét. Elgondolkodtató az is, hogy minél kisebb településen él a megkérdezett, annál kevésbé valószínű, hogy barátokkal tölti az idejét hétköznapi.

Saját bevallása szerint a Budapesten élők 90 százalékának van olyan baráti köre, társasága, amellyel gyakran van együtt a szabadidejében.

Az országos mintában a hétvégi szabadidő eltöltésének módját tekintve a 15–19 éveseknek 73 százaléka tölti az idejét a barátaival (is), míg a 25–29 éveseknél 55 százaléka ez az arány. A budapestiek 74 százaléka tölti a barátaival

5. táblázat

Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétköznapi? – budapesti kérdezettek (korcsoport szerint, százalékos előfordulás)

Hol tölti a szabadidejét hétköznapi?	15–19 éves	20–24 éves	25–29 éves
Otthon	91	90	89
Barátoknál	72	58	53
Rokonoknál	9	11	16
Utcán	4	3	4
Bevásárlóközpontban	9	7	8
Klubban, művelődési házban	4	3	1
Kocsmában	3	6	3
Valamilyen kulturális intézményben (art mozi, színház stb.)	6	5	7
Sportpályán	12	11	8
Moziban	7	10	6
Egyéb helyen, éspedig: (van-e)	3	4	5
Nincs szabadideje	3	4	7

6. táblázat

Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétköznapi? – budapesti kérdezettek (iskolai végzettség szerint, százalékos előfordulás)

Hol tölti a szabadidejét hétköznapi?	Legfeljebb 8 általánost végzetek	Szakmunkás-képzőt végzetek	Érettségizettek	Diplomások
Otthon	91	90	89	87
Barátoknál	72	60	52	57
Rokonoknál	12	16	11	15
Utcán	5	2	4	2
Bevásárlóközpontban	11	8	6	7
Klubban, művelődési házban	2	3	2	2
Kocsmában	3	8	3	3
Valamilyen kulturális intézményben (art mozi, színház stb.)	4	3	5	14
Sportpályán	10	5	10	13
Moziban	6	5	10	8
Egyéb helyen, éspedig: (van-e)	3	1	5	6
Nincs szabadideje	2	2	7	7

(is) az idejét, a községben lakóknak pedig 62 százaléka. Egyébként minden más helyszínnél jellemző, hogy a fiatalabb korcsoportba tartozók, valamint a fővárosiak inkább látogatják azokat, mint az idősebbek és a községekben lakók.

7. táblázat

Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétvégén? – budapesti kérdezettek (korcsoport szerint, százalékos előfordulás)

Hol tölti a szabadidejét hétvégén?	15–19 éves	20–24 éves	25–29 éves
Otthon	84	83	88
Barátoknál	81	74	68
Rokonoknál	16	22	25
Utcán	3	2	2
Bevásárlóközpontban	14	8	8
Klubban, művelődési házban	6	3	3
Kocsmában	6	8	5
Valamilyen kulturális intézményben (art mozi, színház stb.)	13	13	12
Sportpályán	9	11	7
Moziban	12	15	9
Egyéb helyen, éspedig: (van-e)	4	7	7
Nincs szabadideje	1	2	3

8. táblázat

Hol tölti leggyakrabban szabadidejét egy hétvégén? – budapesti kérdezettek (iskolai végzettség szerint, százalékos előfordulás)

Hol tölti a szabadidejét hétvégén?	Legfeljebb 8 általánost végzettek	Szakmunkásképzőt végzettek	Érettségizettek	Diplomások
Otthon	86	90	84	85
Barátoknál	79	75	72	65
Rokonoknál	18	20	22	25
Utcán	3	3	2	2
Bevásárlóközpontban	15	7	9	4
Klubban, művelődési házban	4	4	4	4
Kocsmában	5	13	7	3
Valamilyen kulturális intézményben (art mozi, színház stb.)	10	8	12	20
Sportpályán	8	7	8	11
Moziban	10	6	14	11
Egyéb helyen, éspedig: (van-e)	5	2	7	9
Nincs szabadideje	1	2	3	3

Baranya megyei fiatalok kulturális fogyasztásának néhány jellemzője, szabadidő-felhasználása

Tárgyasult kulturális tőkével való ellátottság¹⁰

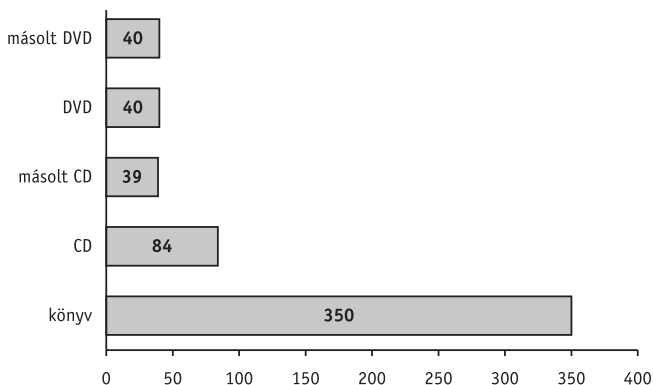
Baranya megyében 2004-ben átlagosan 310 könyvvel rendelkezett a megkérdezettek háztartása, ami alacsonyabb, mint az akkori országos átlag. Viszont a könyvvel egyáltalán nem rendelkező háztartások aránya megegyezett az országos adatsorral. Az országos tendenciákkal ellentétben a Baranya megyei fiatalok háztartásaiban növekedett az

átlagos könyvmennyiség, hiszen 2008-ban átlagosan 350 könyv található egy-egy háztartásban.¹¹

Az egyéb kultúrahordozókat tekintve a Baranya megyei fiatalok átlagosan 84 zenei CD-vel rendelkeznek, ami alacsonyabb az országos átlagnál. Emellett átlagosan 67 DVD van a megyében élő fiatalok háztartásaiban. A másolt CD-k és DVD-k aránya magas, 40, illetve 60 százalék.

9. ábra

Hány könyve, CD-je vagy DVD-je (akár másolt is) van abban a háztartásban, amiben él? Baranya megye, 2008 (átlag)

A kulturális fogyasztás szinterei¹²

Az Ifjúság2008 Gyorsjelentésében megállapítottuk, hogy a kultúrafogyasztás helyszíneit tekintve tovább nőtt a társadalom kettészakítottsága – 2000-hez és 2004-hez képest. Különösen fontosak és érdekesek lehetnek a vonatkozó adatok abban a megyében, amely kulturális nagyhatalom, és 2010-ben Pécs Európa egyik kulturális fővárosa. Öröndetes, hogy a Baranya megyei fiatalok az országos átlaghoz képest nagyobb gyakorisággal járnak könyvesboltba, könyvtárba, moziba, múzeumba és kiállításokra is. Ez a megállapítás lényegében független attól, hogy mely korcsoportba tartoznak.

9. táblázat

A havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények korcsoportonkénti bontásban, Magyarország és Baranya megye, 2008 (százalék)

Havonta vagy gyakrabban látogatott intézmények	15–19 évesek		20–24 évesek		25–29 évesek	
	ország	megye	ország	megye	ország	megye
Könyvesbolt	17	37	21	30	18	39
Könyvtár	31	41	24	32	14	25
Mozi, multiplex	25	29	22	27	18	25
Színház	7	11	5	7	4	5
Videó-, DVD-kölcsönző	12	7	12	8	11	9
Múzeum, kiállítás	7	10	6	11	5	8

Ha a másik oldalt, tehát a soha sem látogatott intézmények sorrendjét vizsgáljuk, megállapítható, hogy a baranyai fia-

taloknak nincs mit szégyellniük kultúrafogyasztási szokásaikat illetően. Néhány kivételtől eltekintve – videokölcsönzők, opera, art mozi – a megyében élő fiatalok legalább annyit vagy még többet járnak az adott kulturális terekre, mint a többi magyar fiatal.

10. táblázat

A soha nem látogatott intézmények korcsoportonkénti bontásban, Magyarország és Baranya megye, 2008 (százalék)

Soha nem látogatott intézmények	15–19 évesek		20–24 évesek		25–29 évesek	
	ország	megye	ország	megye	ország	megye
Könyvesbolt	38	29	36	34	38	33
Video-, DVD-kölcsönző	62	77	65	71	67	76
Könyvtár	30	29	43	46	43	49
Multiplex	27	30	29	32	43	35
Art mozi	68	68	67	71	72	77
Múzeum, kiállítás	41	39	47	46	53	54
Hangverseny	77	67	80	80	81	81
Színház	40	33	47	38	51	48
Opera	89	94	89	90	90	92

Jeleznünk kell azonban, hogy ez a viszonylag kedvező helyzet elsősorban a városokban, illetve a Pécsnél élő fiatalokat jellemzi, a községekben élő 15–29 éves fiatalok kisebb arányban használják a kulturális tereket. Egyértelműen bizonyítható, hogy szignifikánsan alacsonyabb a községben élő vizsgált korosztályba tartozó fiatalok elitkultúra-fogyasztása, mint hasonló korú városi társaiké – ahogy erre egyébként fentebb utaltunk, ez nem megyei sajátosság, hanem az egész országra kiterjedő jellegzetesség.

Mint már említettük, a 2008-ban lefolytatott kutatás során tettünk fel először kérdéseket arról, hogy a Magyarország történelmében fontos szerepet játszó városokba, helyszínekre eljutottak-e a fiatalok.

A Baranya megyében élők közül 4 százalék állította, hogy még sosem volt Budapesten, 14 százalékuk pedig csak az iskolával jutott el a fővárosba. Tihanyban 25 százalékuk nem járt még, 20 százalékuk pedig az iskolával volt a Balaton partján. Ópusztaszeren még kevesebben jártak. 29 százalékuk még sosem volt ott, 48 százalékuk pedig volt ugyan, de csak iskolai kirándulás révén tekintette meg az emlékhelyet. A Hortobágy egyelőre elérhetetlen hely a megyében élő fiatalok számára, hiszen közel kétharmaduk nem járt a pusztán, és ha igen, azt is kizárólag az iskolával tette.¹³ Esztergomban is csak minden második fiatal járt, további egynegyedük pedig osztályával, iskolájával.

Ha most azt vizsgáljuk, hogy Budapesten a különböző kulturális és közterek közül milyen helyeket látogattak meg a fiatalok, nem túl kedvező képet kapunk. A Baranya megyei 15–29 évesek a Parlamenten kívül az országos átlag alatt teljesítenek a fővárosi nevezetességek látogatásában. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy az országos átlagban – természetes módon – a budapesti fiatalok is benne vannak, akik önmagukban „megnyomják”, felerősítik az átlageredményeket.

11. táblázat

Volt-e valaha a következő helyeken? – Magyarország és Baranya megye, 2008 (százalékos megoszlás azok körében, akik voltak már Budapesten)

Meglátogatott budapesti helyszínek	Az országszázból	Baranya megyéből
Nemzeti Színház	15	17
Operaház	18	15
Magyar Nemzeti Galéria	24	54*
Puskás F. S.	25	22
Budapest Sportaréna	30	28
PECSA	31	17
MÜPA	35	38
Szépművészeti Múzeum	48	45
Nemzeti Múzeum	56	50
Parlament	58	66
Margitsziget	66	65
Városliget	68	58
Budai vár	75	75
Állatkert	85	79

*Véleményünk szerint itt valami félreértés vagy adathiba lehet.

Összességében – hasonlóan az Ifjúság2008 Gyorsjelentéséhez – megállapítható, hogy az iskola kultúráközvetítő szerepe és felelőssége meghatározó, ezért minden olyan intézkedés, amely az iskolák kötelező foglalkozáson túli gyakorlatát csorbítja, beláthatatlan következményekkel bír a fiatalok kultúrafogyasztási szokásaira.

A szabadidő eltöltése

A Baranya megyei fiatalok hétköznap és hétvégén is az országos átlagnál valamivel több szabadidővel rendelkeznek: hétköznap átlagosan 3,9 órával, hétvégén majdnem 10 órával. Jóval kevesebb a szabadidejük – függetlenül attól, hogy a hét mely szakáról van szó – a fiatal nőknek, mint a férfiaknak. Hétköznap átlagosan egy, hétvégén két óra is lehet a különbség a férfiak javára. A legtöbb szabadidővel a megye kisebb városaiban élő fiatalok rendelkeznek, míg a legkevesebb – függetlenül a hétvégétől, illetve a munkanapoktól – a községben élők.

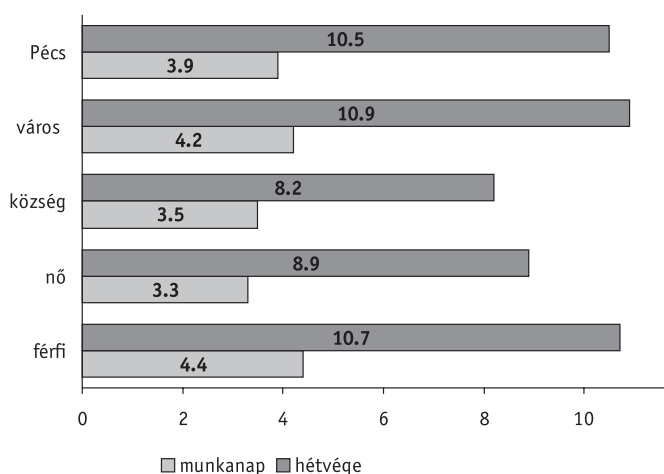
Szintén fontos tényező az életkor és ezzel összefüggésben a családi és munkaerő-piaci státus. Minél idősebb korcsoportba tartozik a fiatal, annál valószínűbb, hogy kevesebb szabadidővel rendelkezik, hiszen az idősebb korosztályokban nagyobb a dolgozó és/vagy családot alapító fiatalok aránya.

A rendelkezésre álló szabadidejüket a fiatalok meglehetősen egysíkúan, ötletlenül, alapvetően otthon, kollégiumban, albérlésben (mintegy 89%) vagy a barátaiknál (52%) töltik el. A Baranya megyei fiatalok e téren nem jelentenek kivételt, szinte másolják társaik szabadidő-eltöltési szokásait.

Az Ifjúság2008 kutatás eredményeit megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a hétköznapi és a hétvégi szabadidő-eltöltés helyszínét tekintve jóval kisebb az eltérés, mint amit előzetesen feltételezi lehetett. A Baranya megyei

10. ábra

Átlagosan mennyi szabadideje van hét közben és hétvégén? Baranya megye, 2008 (óra)

adatokat vizsgálva kitűnik, hogy hétvégén az otthoni időtöltés lényegesebben csökken, barátiakkal pedig a megyében élő fiatalok a hétköznapokhoz képest sokkal nagyobb arányban töltik a hétvégét. Sem a megyében, sem országosan nem beszélhetünk a plázakultúra áttöréséről, mert a szabadidő-eltöltés szinterei között ez a sajátosan amerikai helyszín csak nagyon kicsiny arányban érhető tetten.

Hasonlóan az országos adatokhoz megállapítható, hogy a szabadidő-eltöltés szintereit erősen befolyásolja a kérdéselt aktivitása, életkora, neme és családi státusa. A fiatalabb, még tanuló fiatalok a mobilabbak, ők ülnek kevesebbet otthon, míg az idősebb korcsoportokba tartozók, akár családos fiatalok választják az otthoni szabadidő-eltöltést, függetlenül attól, hogy hétköznapról vagy hétvégéről van-e szó.

12. táblázat

Hol tölti el a szabadidejét? – Magyarország és Baranya megye, 2008 (több válasz lehetséges; a kérdésre választ adók százalékában)

Hol tölti a szabadidejét?	Hétköznap		Hétvégén	
	ország	megye	ország	megye
Otthon	89	86	88	81
Barátaínál	52	49	64	59
Rokonoknál	16	14	26	26
Sportpályán	9	11	9	10
Bevásárlóközpontban	6	5	7	3
Kocsmában	4	4	6	8
Kulturális intézményben	4	3	6	4
Utcán	4	4	3	3
Moziban	4	3	8	5
Klubban, művelődési házban	2	3	4	5
Egyéb	5	9	6	11
Nincs szabadideje	4	5	2	3

A szabadidő eltöltése lehetséges aktív és passzív módon.

Aktív mód tipikusan a sportolás, míg a passzív mód klasszikus esete „a semmit se csinállok, csak úgy elvagyok”. A Baranya megyei fiatalok az országos eredményekhez képest kevesebbet néznek televíziót – függetlenül attól, hogy munkanapról vagy hétvégéről van-e szó –, kevesebb időt töltenek zenehallgatással, de kevesebb alkalommal találkoznak barátaikkal is. Ugyanakkor kevesebben választották a „semmit, csak úgy elvagyok” kategóriát, másképpen fogalmazva: a felkínált válaszlehetőségeket kevésbé tartották kielégítőnek – ezért magasabb az országos adatokhoz képest az „egyéb” kategóriát választók aránya. Hétvégén érdemi említést kapott a horgászás, a kedvessé töltött idő, a kirándulás és a séta. Hétköznap pedig több említés érkezett a pihenésre, a kedvesre, a sétára és a „kutyázás”-ra. Ezekből az adatokból is kitűnik, hogy nem is olyan egyszerű meghatározni, hogy mit csinál valaki szabadidejében. Más vizsgálatokból tudjuk, hogy egyre magasabb a multitasking időtöltés, vagyis amikor egyszerre vagyunk a barátaikkal, de közben megy a televízió, ránézünk közben az internetre és még az MP3 lejátszó is be van kapcsolva. A XXI. század fiatalja számára így egyre inkább értelmetlenné válik az a kérdés, hogy mivel és ki-vel tölti a szabadidejét.

13. táblázat

Mivel tölti a szabadidejét? – Magyarország és Baranya megye, 2008 (több válasz lehetséges; a kérdésre választ adók százalékában)

Mivel tölti a szabadidejét?	Hétköznap		Hétvégén	
	ország	megye	ország	megye
Tévé-t néz	65	48	68	52
Számítógépezik	54	58	54	55
Zenét hallgat	38	30	40	33
A barátaival lóg, beszélget	37	32	56	49
Olvas	31	30	32	30
Semmit, csak úgy „elvan”	18	9	18	10
Sportol	18	21	18	25
Gyereket nevel	12	10	12	11
Számítógépes játékkal	7	3	7	5
Egyéb	7	15	11	25
Nincs szabadidő	3	4	2	2

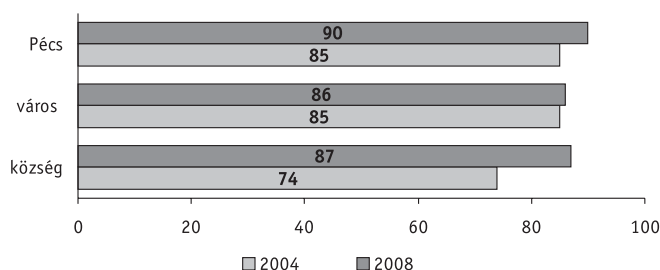
Saját bevallása szerint a magyar fiatalok 87, a Baranya megyeiek 88 százalékának van olyan baráti köre, társasága, amellyel gyakran van együtt a szabadidejében.¹⁴ Míg országosan megállapítottuk, hogy a községekben egyfajta „zártsgot” rögzíthetünk, hiszen az itt élők között vannak relatíve a legtöbben olyan 15–29 évesek, akik nem rendelkeznek barátokkal, addig Baranya megyére ez a megállapítás nem érvényes. 2004-ben kétségtelenül a községben élő fiataloknak kisebb arányban volt baráti társasága, de 2008-ra az adatok teljesen kiegyenlítődtek.

A legfiatalabb korcsoportba tartozók között vannak a legtöbben a barátokkal rendelkezők (93%), míg a 25–29 évesek között a legkevesebben (84%). Az iskolázottság is

befolyásolja a baráti kapcsolatok létét vagy hiányát. Minél magasabb iskolázottságú a szülő, annál valószínűbb, hogy gyermeke baráti társasággal bír, és fordítva, minél alacsonyabb az anya vagy apa végzettsége, annál valószínűbb, hogy a gyermek kisebb arányban fog barátokkal rendelkezni. És végül az is egyértelmű, hogy a fiatal férfiak sokkal könnyebben létesítenek baráti kapcsolatokat. A megyében élő 15–29 éves férfiak 92, míg a nők 84 százalékának van olyan baráti társasága, amellyel együtt szokott lenni szabadidejében.

11. ábra

Van-e olyan baráti köre, amellyel gyakran tölti szabadidejét? Baranya megye, 2004, 2008 (százalékos megoszlás az állandó lakhely településtípusa szerint)

Záró megjegyzések

1. Az internet térhódítása, a napi szintű médiafogyasztásba való beépülése a fiatalok életében – függetlenül lakóhelyüktől, részben függően életkoruktól – sajátos átrendeződést eredményezett. 2004 és 2008 között csökkent a tévézésre fordított átlagos idő mind a hétköznapokon, mind pedig a hétvégéken. E csökkenés – természetesen – nem járt együtt a különböző médiafogyasztásra fordított összidő csökkenésével, hiszen a televízió „megspórolt” időt a számítógép és az internet vette át, azzal a multitasking életformával együtt, aminek lényege az elérhető kommunikációs csatornák és a különböző tartalmak kínálatának megsokszorozódásából fakadó folyamatos figyelemmegosztás, amely leginkább a fiatal korosztályokra jellemző.
2. Az előző két nagymintás felvételhez képest is tovább nyílt a kulturális és „társadalmi olló”. Ma már elmondható, hogy az alacsony iskolázottságú szülők gyermekei számára szinte elérhetelenné vált – a megfelelő szocializáció hiányában – az elit kulturális terek használata. Ki kell hangsúlyozni, hogy a tananyagban is szereplő történelmi és kulturális helyek látogatottsága elsősorban iskolához kötődik, csupán a magasan kvalifikált rétegek gyermekei és a nagyobb városokban lakók azok, akik a családjukkal ismerkednek meg a magyar történelem nevezetes helyeivel.
3. Előzetes hipotézisünk az volt, hogy az elmúlt években megerősödött a szabadidő-eltöltés helyszínéül a pláza, mint az a tér, ahol egyesül a passzív (kirakatnézegetés, sétálás) és az aktív kulturálódás helyszíne (mozi, étterem, kávézók). E vélekedésünket azonban nem lehet

alátámasztani. A vizsgált 15–29 éves korosztály mintegy hat százaléka tölti szabadidejét egy átlagos hétköznapi bevásárlóközpontban. Valamivel magasabb az arány a nőknél, valamint a Budapesten, ill. megyei jogú városban lakók körében. Áttörésről azonban e csoportok esetében sem beszélhetünk.

A szabadidőben végzett foglalatosság jórészt egyéni aktivitást tükröz, a társaság és a hagyományos közösségi tér használatának hiánya látszódik. Azt is meg kell jegyezni, hogy 2004-hez képest nőtt azok aránya, akik azt állítják, hogy van baráti társaságuk. Vizsgálatunk egyik tisztázatlan pontja, hogy ez a kapcsolat személyközi, vagy interneten keresztül tartják-e fenn a fiatalok. Véleményünk szerint – legalább részben – eltűnt az igényes beszédeselekvés tereihöz köthető kommunikáció. A fiatalok közel egyötöde „elvan” magával, szabadidejét passzív módon tölti el.

Irodalom

- Bauer Béla – Laki László – Szabó Andrea (szerk.) (2001): Ifjúság2000. Gyorsjelentés. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 65. p.
- Bauer Béla – Laki László – Szabó Andrea (szerk.) (2002): Ifjúság2000. Tanulmányok I. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2005): Ifjúság2004. Gyorsjelentés. Mobilitás, 113. p.
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2009): Ifjúság2008. Gyorsjelentés. Szociális és Munkaügyi Intézet, 151. p.
- Bourdieu, Pierre (2000): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Süssü a társadalomban. Új Mandátum, 35–48 p.
- Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.) (2006): Ifjúságszociológia szemelvények. Szeged, Belvedere, 495. p.
- Gábor Kálmán – Kabai Imre (2002): Első évfolyamos hallgatók vizsgálata, (kézirat).
- Gazsó Ferenc – Laki László (2004): Fiatalok az újkapitalizmusban. Budapest, Napvilág Kiadó, 214. p.
- Ifjúság2008 (2010): Baranya megyei fiatalok. Összehasonlító elemzés. SZMI (kézirat).
- Ifjúság2008 (2010): Budapesti fiatalok. Összehasonlító elemzés. SZMI (kézirat).
- Nemeskéri István (2002): Módszertani keretek. In: Bauer Béla – Laki László – Szabó Andrea (szerk.): Ifjúság2000. Tanulmányok I. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 19–32. pp.
- Somlai Péter (2007): A posztadoleszcenszokora. Új ifjúság Napvilág Kiadó, 9–43. p.

Jegyzetek

- 1 Ld. Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke, in: Süssü a társadalomban. Új Mandátum, 2000., 35–48. p.
- 2 Gábor Kálmán – Kabai Imre: Első évfolyamos hallgatók vizsgálata, 2002 (kézirat).
- 3 Ld. részletesebben a gyorsjelentések módszertani leírásainál, illetve az Ifjúság2000 tanulmánykötetében Nemeskéri István tanulmányát.
- 4 2004-ben Mobilitás Ifjúságkutatói Iroda, 2008-ban SZMI Gyermek- és Ifjúságkutatói Főosztály.
- 5 Ld. Bourdieu, Pierre: i. m. 35–48. p.
- 6 Az Ifjúság2008 kutatás első szakaszához, a survey vizsgálathoz

8076 fős (négy 2000 fős), a 15–29 éves korosztályt országosan reprezentáló mintát készítettünk. A vizsgálat a nyolc évvel ezelőtti Ifjúság2000 és a négy évvel ezelőtti Ifjúság2004 kutatással jól összehasonlítható, hiszen akkor is 8000-8000, 15–29 éves korú fiatal került bele az országosan reprezentatív mintákba. A mintavételt úgy terveztük meg, hogy – az elemszámok által korlátozott mértékben – megyei szintű elemzéseket is lehessen végezni. Ennek érdekében a minta a megyéken belüli településnagyságok szerinti népességarányokat is követi. Négy településmintát készítettünk (4x2000), melyek külön-külön is leképezik az ország településstruktúráját regionális elhelyezkedés és településnagyság szerint. Az Ifjúság2008 kutatás módszertanának részletes leírását ld. Ifjúság2008. Gyorsjelentés. SZMI, 2009.

7 Ez alatt érthetjük pl. a jogtiszta CD-t, DVD-t, kottákat, könyveket, műalkotásokat, színházi előadásokat etc.

8 Elitkultúra színtere az art mozi, az opera, a színház, a múzeum, illetve a kiállítások és a hangversenyek.

9 A mintavétel sajátosságaiból fakadóan országosan mintegy 4000-en válaszoltak erre a kérdésre a budapesti mintában összesen 281 válaszoló található.

10 A kérdés egy részét egy 2000 fős almintán vizsgálta a 2008-as kutatás. Baranya megyét tekintve az elemszámok több esetben nem teszik lehetővé a részletesebb bontást.

11 Jeleznünk kell azonban, hogy a mintanagyság ez esetben rendkívül alacsony, az egész megyét vizsgálva – többféle okból – mindössze 73-an válaszoltak a kérdésre.

12 A kérdés egy részét egy 2000 fős almintán vizsgálta a 2008-as kutatás. Baranya megyét tekintve az elemszámok több esetben nem teszik lehetővé a részletesebb bontást.

13 Hasonló a helyzet egyébként Debrecennel és Egerrel is.

14 2004-ben ez az adat 81 százalék volt a megyében, tehát – ahogy országosan, úgy a vizsgált térségben is – nőtt a baráti társasággal rendelkező fiatalok aránya.

STRUKTURÁLT PÁRBESZÉD

A trió elnökség és az ifjúságpolitika

Bár az ifjúságpolitika alapvetően tagállami hatáskörbe tartozik, az Európai Unió mégis fő prioritásai között tartja számon az ifjúságot. Az **EU Ifjúsági Stratégiája** a fiatalok érvényesülésének elősegítését tűzte ki célul a 2010. és 2018. közötti időszakra. Az EU egészére vonatkozó **Európa 2020** stratégia 7 zászlóshajó kezdeményezést említ, ezek egyike a **Youth on the Move – Mozgásban az Ifjúság**, amely szintén a fiatalok lehetőségeit szeretné bővíteni. Az ifjúság uniós szintű támogatásának elsődleges eszközei a mobilitás elősegítése, a tanulási és foglalkoztatási esélyek növelése, a jobb színvonalú oktatás kialakítása, továbbá a nemformális és informális tanulás során szerzett kompetenciák elismertetése.

2011. január 1. és 2011. június 30. között Magyarország tölti be az Európai Unió Tanácsának soros elnöki tisztségét. Milyen feladatok várnak ránk ennek kapcsán, az ifjúságpolitika területén? Az Európai Unió egyfelől a tagállamok közötti koordináció révén ösztönzi a nemzetközi együttműködéseket, így biztosít keretet a közös célok meghatározásához. Az Európai Unió Tanácsa ajánlások, állásfoglalások és nyilatkozatok megalkotásával támogatja a tagállami szintű tevékenységek összehangolását. Másrészt az Európai Bizottság az uniós ifjúsági programok létrehozásával közvetlenül is támogatja az ifjúsági munkát és a fiatalok érvényesülését. A fiatalok helyzetének javítása, az ifjúsági közösségek támogatása és a társadalmi integráció elősegítése az Európa Unió ifjúsági programjainak fő célkitűzéseit jelentik.

A soros elnöki tisztség feladatai közé tartozik a különböző szakterületek minisztériumi szintű tanácskozásainak megszervezése. Az Európai Unió Tanácsában az adott szakpolitikáért felelős miniszterek vesznek részt. Esetünkben ez az

oktatási, kulturális, ifjúsági, kommunikációs, illetve a sportügyekért felelős miniszterek tanácskozását jelenti. Tekintettel arra, hogy a tagállamok eltérő minisztériumi struktúrával rendelkeznek, az ülések napirendi pontjainak összeállításakor az adott szakterülethez tartozó témákat kell előtérbe helyezni. A Tanács munkáját szakértői munkacsoportok segítik (Working Party), ezekben a minisztériumok 1-1 delegáltja vesz részt. Ez a szakértői munkacsoport készíti elő a Tanács számára az adott szakterülettel kapcsolatos dokumentumokat.

2007 óta a soros elnöki tisztséget hármas egységekben látják el a tagállamok, ezáltal lehetővé vált az elnökségi fél-év időszakán túlmutató együttműködés megvalósítása. Jelenleg a spanyol-belga-magyar trió látja el az elnökségi feladatokat a 2010. január 1. és 2011. június 30. közötti időszakban. Az Európai Unió Tanácsa 2009 folyamán fogadta el az EU Ifjúsági Stratégiájának megerősítését, valamint a jelenlegi trió elnökség munkatervét is ebben az évben öntött végleges formát.

2010. január 1-jén hivatalosan is elkezdődött hazánk európai uniós trió elnökségi munkája. A három elnökségi félév során kiemelt szerepet kap, hogy a fiatalokat is bevonják a napirenden lévő ifjúsági ügyek megvitatásába. A folyamat kiindulási pontja, hogy **2009. november 27-én a Miniszterek Tanácsa elfogadta az ifjúságpolitika területén folytatott európai együttműködés új keretéről (2010–2018) szóló határozatot**. Ebben a dokumentumban fogalmazódott meg a fiatalok részvételhez való joga az őket érintő szakpolitikák fejlesztésében, a fiatalokkal és szervezeteikkel folytatott strukturált párbeszéd útján.

A párbeszéd célja, hogy a fiatalok véleménye is becsator-

názódjon az uniós szintű döntéshozatal folyamatába. A spanyol-belga-magyar elnökség a fiatalok foglalkoztatásáról szeretne árnyaltabb képet kapni, kifejezetten az ifjúsági korcsoportok tapasztalatai, véleménye alapján. A téma-választás nagyon is aktuális, hiszen Európa-szerte a legfőbb kihívást a pályaválasztás, valamint a pályakezdő fiatalok munkahely-keresése és a nagyarányú ifjúsági munkanélküliség jelenti. A féléves elnökségi periódusok során a trió elnökség országai is rendelkeznek specifikus prioritásokkal. Spanyolország a hátrányos helyzetű fiatalok bevonására koncentrált. A belga elnökség specifikus prioritásai a következők: az ifjúsági munka szerepe a társadalom szegény rétegeiben, valamint a kultúra elérhetősége a fiatalok számára. A magyar elnökség időszaka alatt az aktív részvétel, valamint az önkéntesség szerepelnek kiemelt témaként.

A tagállamok két nemzetközi eseményen is tapasztalatot cserélnek a nemzeti konzultációk mellett. Az Európai Ifjúsági Konferencia, valamint az Európai Ifjúsági Hét a Strukturált Párbeszéd folyamatait összegzi. A félévente megrendezésre kerülő Európai Ifjúsági Konferenciát a soros elnöki tisztséget betöltő ország látja vendégül. Az Európai Ifjúsági Hét megrendezése 18 havonta esedékes, legközelebb 2011 májusában zajlanak majd ehhez kapcsolódó rendezvények Európa-szerte.

A Strukturált Párbeszéddel kapcsolatos folyamatok nemzetközi koordinációjáért az Európai Irányító Bizottság felel (European Steering Committee), a párbeszéd hazai koordinációjáért pedig a Strukturált Párbeszéd Nemzeti Munkacsoport. A munkacsoportot az Európai Unió kezdeményezésére hozták létre tagállami szinten. Feladatai a következőkre terjednek ki: a fiatalokkal megvalósítandó átlátható párbeszéd-rendszer megtervezése; a lekérdezés tartalmának és módjának kialakítása; a lekérdezéshez szükséges szervezetek, intézmények párbeszédbe történő bevonása; a fiataloktól érkező válaszok összegyűjtése; a beérkezett válaszok elemzése; és a magyar, illetve angol nyelvű beszámolók elkészítése a fiatalok véleményei alapján. Ezen felül aktívan közreműködik az eredmények hazai terjesztésében és közreműködik a Strukturált Párbeszéd európai rendezvényei során a magyar résztvevők kiválasztásában.

A nemzeti konzultáció megvalósítása során az alábbi elveket kell figyelembe venni. A Strukturált Párbeszéd folyamata a nyitott és önkéntességen alapuló részvételre épül. A konzultáció azt a célt szolgálja, hogy minél több Magyarországon élő fiatal elmondhassa véleményét, elvárásait, elképzeléseit az Európai Unió által feltett kérdések kapcsán.

A magyar Nemzeti Munkacsoportban a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat, az ifjúsági delegált révén a fiatalok, valamint a civil delegáltak révén a civil szféra képviselteti magát. A munkacsoport elnöke és alelnöke a Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálaton keresztül széles körben tájékoztatja az ifjúsági szervezeteket és intézményeket a konzultáció formájáról és folyamatáról. A szervezetek maguk dönthetnek arról, hogy részt kívánnak-e venni a folyamatban, és ha igen, milyen mértékig. A konzultációba bejelentkezett szervezetek, intézmények vagy informális csoportok rendszeres tájékoztatást kapnak a párbeszéd módszereiről, folyamatáról és annak eredményeiről. Az együttműködés elsősorban személyes találkozókra és internetes kommunikáció révén valósul meg.

A konzultáció három körben valósul meg. Az első kör 2010. január 15. és 2010. március 15. között zajlott. Ennek során a fiatalok foglalkoztatásával kapcsolatos legfontosabb kihívásokról kérdezték Európa fiataljait. 2010. április 13. és 15. között Jerezben rendezték meg a spanyol Európai Ifjúsági Konferenciát, ahol az ifjúsági delegáltak és az ifjúságpolitikai döntéshozók közösen azonosították az európai szinten is releváns problémákat és konklúziókat alkottak a Strukturált Párbeszéd első köre alapján. A 2. konzultációs körben (2010. május 15. és 2010. szeptember 5. között) a megfogalmazott prioritásokra kellett fókuszálni.

Hazai szinten a fiatalok az első konzultációs körben online kérdőív kitöltésével vehettek részt a párbeszédben. A második szakaszban egy gyakornoki felhívás került megfogalmazásra. Ennek segítségével mintegy 15 fiatal került bevonásra, akik felkészítés után saját kortársaikat vonták be személyes interjúk és fókuszcsoportos beszélgetések által. A Strukturált Párbeszéd második fázisának eredményeit a belga elnökség Leuvenben megrendezett konferenciája értékelte és dolgozta fel. Ezen a konferencián 8 nagyobb témában 40 ajánlás született, amiket a konzultációs kör harmadik szakaszában elemeznek tovább a fiatalok.

A harmadik konzultáció 2010. november 5-én kezdődött, és február elejéig a fiatalok hangot adhatnak véleményüknek. Ezalatt hivatalosan is elkezdődik a magyar elnökségi periódus. Az elnökségi időszak ifjúságpolitikai eseményei közül kiemelkedik a Fiatalok Lendületben Program Nemzeti Irodáinak vezetői szintű informális találkozója, melyet Magyarországon tartanak 2011 februárjában. A találkozó során az uniós programban részt vevő úgynevezett Programországok felelős intézményeinek vezetői és az Európai Bizottság képviselői találkoznak. A találkozó céljai között szerepel a program eddigi időszakának értékelése, valamint a Fiatalok Lendületben Program jövőjének tervezése – különös tekintettel a következő hét éves uniós költségvetési időszakra. Ez a találkozó jó alkalom a tagállami jó gyakorlatok megosztására, és lehetőség nyílik a tagállami illetve az uniós szintű ifjúságpolitikák és a pályázati program közötti kapcsolatok elemzésére is.

A Strukturált Párbeszéd harmadik szakasza lezárul a magyar elnökség alatt. Magyarország 2011 márciusában rendezi meg az Ifjúsági Főigazgatók Értekezletét, valamint ezzel egy időben zajlik majd az Európai Ifjúsági Konferencia. Utóbbi a Strukturált Párbeszéd harmadik körét zárja le, illetve a másfél éves folyamat eredményeit összegzi. A hazánkban megrendezésre kerülő ifjúsági konferencián szintén az európai fiatalok fogják elemezni az Európai Irányító Bizottság és az Európai Ifjúsági Fórum által összefoglalt konzultációs eredményeket. A trió tagállamok tervei között szerepel, hogy ezt követően a magyar elnökség a 18 hónapos folyamat végső konklúzióit a Youth Working Party elé terjeszti azzal a céllal, hogy a tagállamok egyetértése esetén a dokumentum a Miniszterek Tanácsa elé kerülhessen. A fentiek ismeretében látszik, hogy az elnökségi feladatok ellátása az ifjúságpolitika területén is nagy felelősséggel jár. Ugyanakkor Magyarországnak lehetősége van arra, hogy a Strukturált Párbeszéd folyamatának összegzésével a nemzeti és az uniós szintű ifjúságpolitika egyaránt fejlődjön, elősegítve ezáltal a fiatalok érvényesülését hosszú távon is.

A feltételhez kötött segélyprogramok (Conditional Cash Transfers, CCT) világszerte több mint harminc országban képezik a szociális biztonsági rendszer részét. Minden CCT alapú projekt alapvető célja a generációkon átöröklődő szegénység felszámolása és a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi beilleszkedésének elősegítése. Ennek érdekében készpénzsegélyt folyósítanak olyan alacsony jövedelmű háztartásoknak, amelyek cserébe vállalják, hogy megfelelnek bizonyos, elsősorban a gyermekek iskoláztatásához és egészségügyi ellátásához kapcsolódó feltételeknek.

A hagyományos támogatási rendszerek legfőbb hátránya, hogy a szabad felhasználású pénzbeli segélyezési gyakorlatok csupán a szükségletek rövid távú kielégítését szolgálják. A CCT programok újszerűsége abban rejlik, hogy hosszú távú küzdelmet hirdetnek a szegénység ellen a megfelelő táplálékhoz, oktatáshoz és egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés elősegítésével. A feltételekhez kötött támogatások működési elvüket tekintve nemcsak oktatáshoz vagy egészségügyi ellátáshoz kapcsolhatók, hanem tágabb értelemben ebbe a körbe tartoznak a különböző munkaviszonyhoz (vagy arra irányuló tevékenységekhez) kötött ellátások is. A segély folyósításának alapfeltétele mindegyik esetben az egyén természetes viselkedésének módosulása valamilyen társadalmilag hasznosnak és elfogadottnak tartott irányba, oly módon, hogy a közösség kommunált hasznossága nagyobb legyen az egyéni hasznosságok összességénél.

A tanulmány először a feltételekhez kötött segélyprogramok működését ismerteti általános közgazdaságtani keretben, kiemelve, hogy miért működtethetők ezek a programok társadalmilag hatékonyabban, mint a hagyományos segélyezési rendszerek. Ezt követően azokat a feltételeket és problémákat mutatom be, amelyek a CCT rendszerek működtethetőségét alapjaiban meghatározzák. A dolgozat második felében a két legjelentősebb feltételes segélyprogrammal, a brazil Bolsa Famíliaival és a mexikói Oportunidadessal foglalkozom.

Feltételes, vagy feltétel nélküli segélyezés

A klasszikus piaci modellben a pénzbeli segélyprogramok a leghatékonyabbak, mivel ebben az esetben a felhasználó maga állítja be azokat a jószágkosárokat, amelyek maximálisan növelik jólétét. A segélyezett kezében van tehát a döntés szabadsága, hogy azt vásárolhasson a számára megítélt szociális juttatásból, amire az éppen adott élet-helyzetben szüksége van. Ez a megközelítés a tökéletes

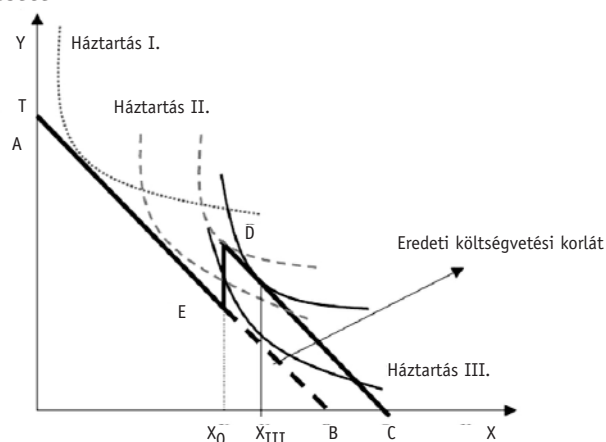
piaci körülményeket és a felhasználók racionális piaci logikáját feltételezi. A következőkben arról lesz szó, hogy mi történik a transzferek egyéni és közösségi hatékonyságával, ha a piaci modellt olyan torzító hatások érik (pl. a fogyasztó alulinformáltsága, negatív externáliák), amelyek alapvetően befolyásolják a működtethetőséget.

A program működési elve

Általános közgazdaságtani keretben a CCT programok működését az első ábra mutatja be. A függvény különböző háztartások fogyasztási szerkezetét ábrázolja, ahol a fogyasztás két jószág alapján került meghatározásra. X tengely jelöli az oktatásra fordított kiadásokat, Y tengely pedig az egyéb fogyasztásokat. A maximális összeg, amit a háztartás adott javakra képes elkölteni (a transzfert megelőzően), AB vonalon helyezkedik el. Ha a háztartás az összes bevételeit X-re költi, akkor a fogyasztási maximuma B, míg hasonló helyzetben, ha bevételeit kizárólag Y-ra költi, akkor fogyasztási maximuma A pont lesz. A programba való bekerülés után a módosult költségvetést az AEDC pontok határozzák meg. Az új kiadási korlátok mentén, ha a háztartás legalább X_0 szinten fogyaszt ED-nek megfelelő kiegészítő jövedelemre tesz szert. Ha a fogyasztás nem éri el az X_0 szintet, nem veszi igénybe a jövedelemtranszfert és költségvetése marad az eredeti AE egyenesen. X_0 tehát azt a határt mutatja, amit a háztartásnak el kell fogyasztania annak érdekében, hogy kiegészítő bevételekhez jusson.

1. ábra

CCT programok hasznosulása különböző háztartástípusok esetén

Forrás: Das-Do-Özler, 2005.

A közömbösségi görbék három különböző háztartást mutatnak be. Az I. háztartás nem vesz részt a programban, költségvetése megmarad AE szinten, és kevesebbet fogyaszt, mint az X_0 állapot eléréséhez szükséges szint. A II. háztartás költségvetése elmozdul AE-ről (ahol fogyasztása nem érte el az X_0 szintet), mivel fogyasztása a programban való részvétel hatására eléri az optimális X_0 pontot. Végül a III. háztartás fogyasztása még a programba való belépését megelőzően elérte az optimális szintet, és a programban való részvétele során is fenntartja azt.

Ebben a képletben a CCT kifizetések kevésbé hatékonyak, mintha a résztvevők ugyanazt az összeget megkapnák szabad felhasználású segély formájában. Ha szabadon gazdálkodhatnának transzfer-bevételeikkel, akkor CD egyenes meghosszabbodna egészen az Y tengelyig. Az I. és II. háztartások esetén a támogatás hatékonysága sokkal rosszabb, mintha ugyanezt az összeget szabadon használhatnák fel, hiszen közömbösségi görbéjük emelkedne. A III. háztartás esetén a CCT felhasználása megegyezik a nem feltételes támogatásával.

A feltételes segélyezés bevezetésével a háztartások saját preferenciáik alapján felépülő fogyasztási szerkezete módosul, ezzel sérül az egyéni jólétük fokozása, mivel olyan tevékenységekre utaló ösztönzőket tartalmaz a program, amelyeket maguktól nem hajtanának végre. Csak a III. típus esetén nem módosul a háztartás kombinált jóléte, hiszen fogyasztása már a program előtt elérte az X_0 szintet.

A fenti modell feltételezi a piaci kudarcok hiányát és azt, hogy az egyéni szinten meghozott döntések társadalmi szinten is optimálisak. Ha egy háztartás döntést hoz az oktatásba történő beruházásról, feltételezhetően nem veszi figyelembe a döntés szélesebb társadalmi környezetre gyakorolt hatását. Mégis az iskoláztatási feltételhez kötött támogatás társadalmi-jóléti hatása sokkal jelentősebb, mint a nem feltételes támogatásoké, meglehetősen, az egyes háztartások jóléte kevésbé növekszik. Ez a feltételes támogatások használatának elsődleges oka: az optimális gazdasági működést aláásó piaci kudarcok közepette is képesek a hatékonyság növelésére.

A feltételhez kötött támogatások emellett egyfajta szűrőrendszerként is működnek, és hozzájárulnak az ellátások célzottságának javításához, az elfolyások megakadályozásához. Amikor a hatóság nem képes egyéni jellemzők alapján kiválasztani a ténylegesen rászorulókat (pl. erős a feketegazdaság szerepe), akkor az önkiválasztódási jellegből adódóan csak azok jelentkeznek, akik vállalják a segélyhez kapcsolódó feltételeket. Például a munkához kötött ellátások esetén csak azok jelentkeznek, akik munkavégzés fejében is igényt tartanak a támogatásra, tehát „áldozatot” hoznak, hajlandók terheket viselni (Das-Do-Özler, 2005). A fogyasztási döntésekre vonatkozó alapvető elképzelés az, hogy a támogatások egyéni haszna más a szegény és a módosabb háztartások körében. Az ellátás hasznosságát úgy kapjuk meg, ha a bevételből (vagyis a támogatás összegéből) levonjuk a költségeket (vagyis a támogatáshoz kapcsolt feltétel „árát”). Egyéni szinten az ellátás hasznossága tehát csökkenni fog a feltételből adódó viselkedésszabályozással (korlátozással), ami eltérő „arat” – és tehervállalási hajlandóságot – jelent a különböző jövedelmű háztartások esetén.

A CCT rendszerek társadalmi hatásai

Az előző fejezet szerint a CCT rendszerek nagyobb hatással vannak a közösség, mint az egyén jólétére. A következőkben arra keresem a választ, hogyan befolyásolja a közösségi viselkedést a feltételekhez kötött segélyezés. Alapvetően kétféle ilyen módosító hatás létezhet: közvetlen vagy fizikális, és tanulási hatás. Az elsőre példa egy Kenyában végzett felmérés, amely a gyermekek féregtelenítésének közösségre gyakorolt hatásait vizsgálta (Miguel-Kremer, 2003). A mintában szereplő általános iskolás gyermekek kezelésére falusi környezetben került sor, míg egy másik (kontroll-) csoportot nem láttak el gyógyszerekkel. A terápia pozitív hatása (életminőség javulása, jobb egészségi mutatók) nemcsak a kezelt csoportnál mutatkozott meg, hanem a közösség egyéb tagjainak esetében is. Az egyes háztartások preferenciái között a féregtelenítő gyógyszer beszerzése alighanem alacsony prioritási szinten szerepelt (hagyományok, más preferált javak, hiábavalóság érzése, információhiány stb.). Amikor ingyenes tablettákkal látták el a családokat, és megtörtént a megfelelő számú gyermek kezelése, akkor a program társadalmi hatása felerősödött, és a közösség fokozódó jóléte pozitívan korrelált a kezeletlen csoport életminőségével (visszahatás).

A tanulási hatások elsősorban az új viselkedésformák és technológiák beépülésén keresztül jelennek meg. Olyan viselkedésekről van szó, amelyek már az egyén szintjén is jelentős életminőség-javulást jelentenek, olyan változásokat, amelyek a közösség életében is pozitív hatást fejtenek ki. Vegyük példának az oktatást. Amíg a gyermekek iskoláztatása (itt elsősorban a magasabb végzettségek megszerzésére gondolok) nem válik a közösség által kívánatos céllá és egyben eszközzé a jobb élet eléréséhez, addig mindez egyénileg sem lesz preferált viselkedés. Ha azonban a közösség látja azokat a pozitív eredményeket, amelyeket a megváltozott viselkedés egyéni szinten eredményez, akkor egyre többen fogják gyermekeiket támogatni abban, hogy továbbtanuljanak. A közösség kommunált hasznossága így nagyobb lesz, mint az egyéni hasznosságok összessége. A megfelelő attitűdmódosulás csak akkor válik tartóssá és széles körűvé, ha a csoport képzett tagjai továbbra is a közösségen belül maradnak, ott vállalkozási, kulturális stb. tevékenységet folytatnak, közvetlen mintát szolgáltatva a többieknek. Számos feltételes segélyprogram (pl. Bolsa Família) foglalkozik az iskolázott rétegek helyben maradásának elősegítésével.

A CCT programok jelentősen befolyásolják a háztartások gazdálkodását meghatározó döntési mechanizmusokat. Amikor az egyén viselkedése nem találkozik a közösség elvárásaival és érdekeivel, a feltételhez kötött támogatások ösztönzőként szolgálhatnak a „hibás” viselkedés átalakításához, a kívánt viselkedés eléréséhez. Például a szülők sokszor kénytelenek nagyon nehéz döntést hozni gyermekeik oktatásáról, és egyiküket kényszerből nem küldik iskolába, mert alacsony jövedelmük miatt szükségük van a gyermek munkabérére vagy otthoni munkájára a család boldogulásához. Ebben az esetben úgy egyeztetethetők össze a gyermek és a szülők feltehetően eltérő érdekei, hogy csak akkor részesül támogatásban a család, ha a gyermeket rendszeresen iskolába járattja. Így kielégülnek a rövid távú

szükségletek (a támogatás pótolja a kiesett bevételt), és ezzel párhuzamosan egy hosszú távú beruházás történik a gyermek jövőjébe és társadalmi felemelkedésébe. Az így generált változások növelhetik a közösség kombinált életminőségét, úgy, hogy a szülő preferenciái mellett érvényesülhetnek a gyermek érdekei is.

A működtethetőség feltételei

A programok nem működtethetők mindenhol sikeresen, csak ott képesek összhangot teremteni a rövid távú segélyezés és az emberi tőkébe történő hosszú távú beruházás között, ahol biztosított a megfelelő színvonalon működő, alapvető egészségügyi és oktatási intézményekhez való hozzáférés. A jogosultságok megállapítása, a folyamatos monitorozás, az ellátások hatékony célzása, a partnerek közötti együttműködés koordinálása erősen információfüggő, így kiterjedt adminisztrációs rendszer jelenlétét és működtetését követeli meg. A jóléti infrastruktúra mellett tehát elengedhetetlen, hogy a területen létezzen vagy kialakításra kerüljön egy irányítási-igazgatási apparátus. A kínálatoldali feltételek adottságán túl létfontosságú a keresletoldali feltételek biztosítása, vagyis, hogy az intézményrendszer ne csak rendelkezésre álljon, hanem használják is azt. A CCT rendszerek elsősorban keresletoldali folyamatokba való beavatkozást jelentenek, ritka a kínálatoldali intervenció (pl.: iskola- és kórházépítések).

A működtethetőség első számú előfeltétele megfelelő számú kedvezményezett bevonása a programba. Az optimális felhasználói létszám alakulását nagymértékben befolyásolja a támogatás mértéke és a feltételként szolgáló viselkedések összköltsége. A támogatási optimumot tehát oly módon célszerű beállítani, hogy a bevételek és a költségek úgy viszonyuljanak egymáshoz, hogy a módosított viselkedésből eredő nyereség mértéke eléggé ösztönző legyen a kívánt változás eléréséhez. Amennyiben nem sikeres a program expanziója elegendő számú felhasználó bevonásával, akkor nem érhető el a kívánt pozitív társadalmi hatások sem a tanulási, sem a fizikális externáliák tekintetében. Ezt nevezzük az alacsony részvétel problémájának. A működtethetőség másik előfeltétele, hogy a program hatására a részt vevő háztartások és személyek olyan viselkedéseket alakítsanak ki (vagy meglévő viselkedésen módosítsanak), amelyeket maguktól nem tennének. A viselkedésmódosulásból adódó jóléti veszteség azonban arra késztetheti a támogatott háztartásokat, hogy veszteségüket valamilyen másik helyettesítő termék fogyasztásának módosításával ellensúlyozzák. Ekkor beszélünk a helyettesítés problémájáról (Das-Do-Özler, 2005). Ebben az esetben a helyettesítő termék módosult fogyasztása kompenzálja a jóléti veszteséget, így a program akkor sincs hatással az összesített költségekre, ha az alapfeltétel teljesül. Például ha a program célja az oktatási kimenetek növelése iskolai segédeszközök támogatásán keresztül, a projekt sikeres, ha a háztartás az összes támogatást ezeknek a javaknak a beszerzésére költi, de minimális a hatása, ha a háztartás saját kiadásait csökkenti adott javak beszerzésére vonatkozóan. Ha a szülők már megvásárolták a terméket, akkor a program ingyenesen biztosítja ugyanazt,

anélkül, hogy növelné a gyermek iskolai ellátására vonatkozó összesített kiadásokat (például a III. típusú háztartás esetén a termék tökéletesen helyettesíthető). Egyéb formái a helyettesítési problémáknak, ha valamilyen hasonló termék fogyasztása csökken a támogatás következtében (pl.: a zöldségek fogyasztása csökken, mert kapnak vitamintablettákat), ha a fogyasztás mintája változik (pl.: iskolai étkeztetés esetén a gyermek kevesebbet eszik otthon), vagy a háztartáson belüli erőforrások kerülnek újraelosztásra (pl.: ha a lánygyermek iskoláztatását támogatják, akkor a fiúk maradnak otthon dolgozni). A helyettesítési problémák kezelhetők úgy, hogy a helyettesítő javak beépülését közvetlenül megbecsüljük és számolunk velük a program tervezésekor, azonban nem lehet teljes mértékben kizárni ezeket a rizikófaktorokat.

Az ellátások célzottsága

A különböző CCT programok nagyon sokféle formában működhetnek, és eltérő jelentőséggel bírhatnak az egyes országok szociálpolitikájában. Van, ahol alapjaiban határozzák meg az állam jóléti politikáját, és a támogatások felölelik a jóléti kiadások nagy részét (pl. Mexikó), míg máshol csupán kiegészítő vagy kísérleti jellegű kezdeményezésekről beszélhetünk (pl. New York városa). Tény azonban, hogy az esetek többségében bevezetésükkel nemcsak egy újabb szociálpolitikai akcióterv született a szegénység enyhítésére, hanem sokszor elsőszámú segélyprogramokká váltak a befogadó országokban (Johannsen-Tejerina-Glassman, 2009). Amellett, hogy ezek a legnagyobb költségigényű és legkiterjedtebb ellátások, olyan újfajta, addig ismeretlen módszertani technikák beépítését is elősegítették, amelyek jelentősen javítják a támogatások hatékonyságát (szociális térképek, hatásvizsgálatok, egységes monitorrendszer, célzási technikák stb.). A programot megvalósító országok lakossága cseppet sem homogén közeg, meglehetősen eltérő képet mutat belső szükségletstruktúrája, anyagi helyzete és egyéb szociális jellemzői alapján. A szűkösen rendelkezésre álló forrásokat nem lehet úgy elosztani, hogy mindenki részesülhessen belőlük. A hatékony működés feltétele azon csoportok kiválasztása, amelyek a támogatás folyósítása nélkül nem lennének képesek a szükségleteik kielégítésére. A megfelelő célzási technikák kialakítása elengedhetetlen a behatárolt források funkcionális felhasználása érdekében. Az ellátásokat ezért úgy kell beállítani, hogy a támogatás összege és a feltételes viselkedés társadalmi ára közötti különbség a szegényeket a programban való részvételre, a magasabb jövedelműeket pedig az attól való távolmaradásra ösztönözze.

A legalapvetőbb szűrési módszer a *földrajzi alapú kiválasztás*, amikor a legszegényebb területek (régión, tagállamok, térségek, városok stb.) kerülnek kiemelésre. A területi elmaradottság megállapításához földrajzi és társadalmi mutatókat is magába foglaló indikátorrendszereket alkalmaznak. A földrajzi alapú szűrés általában csak az első lépése egy alaposabb kiválasztási módszernek. Elsősorban olyan országokban alkalmazható sikeresen, ahol a szegény és a nem szegény csoportok térben is jól elkülönülnek egymástól.

Ahol elérhető a megfelelően működő adminisztrációs rendszer, a háztartások mérhető jövedelmekkel rendelkeznek, és van elég pénzügyi és emberi erőforrás, ott a jogosultság megállapításának általános eleme a vagyoni és jövedelmi elemeket is magába foglaló *means-teszt* (ezt használják az olyan igazán nagy programokban, mint a Bolsa Família Brazíliában vagy az Oportunidades Mexikóban). A means-teszt alapú kiválasztási rendszerek működtetése szervezett, kiépített bürokráciát előfeltételez. A személyes interjúk, vagyon- és jövedelemvizsgálatok, folyamatos ügyfélkapcsolatok és ellenőrzések fenntartása ráadásul igen költségessé teszik a fenntartást, ezért nem elég a hivatalrendszer kiépítettsége, hanem elegendő működési költséget is be kell tervezni a programba.

Olyan területeken, ahol nem lehetséges a means-teszt alkalmazása (földrajzi problémák, nincsenek kimutatható jövedelmek, szűkös az adminisztrációs és forráskapacitás stb.), valamilyen helyettesítő szűrőfeltételt kell beépíteni a megfelelő célzás érdekében. Földrajzi és vagyoni elemeket is magába foglaló módszer a *csoportos kiválasztás* rendszere. A perui Vaso de Leche vagy a bangladesi Food for Education programokban azokat a rizikófaktorokat vizsgálták meg, amelyek leginkább hozzájárultak a szegénység kialakulásához. Ezek a körülmények (pl. egyszülős háztartások, háztartáshoz tartozó termőföldek mennyisége, munkanélküli háztartásfő) egyszerű technikával, viszonylag könnyedén mérhetőek voltak. A rizikócsoportbázisú kiválasztást követően ezek a családok magasabb összegű támogatásban részesültek, mint a többiek, azonban nem sokkal, mert az egyes csoportok közötti életszínvonal-beli különbség meglehetősen csekély volt.

Az alábbiakban a két legismertebb feltételes segélyprogramot mutatom be, a brazil Bolsa Famíliát és a mexikói Oportunidadest. A két vezető projekt remélhetőleg rávilágít a feltételes segélyezési gyakorlatok (fentiekben kifejtett) működési sajátosságaira, dilemmáira és eredményeire. Mindkét program hasonló támogatási feltételekkel működik, amelyek az egészségüggyel és az oktatással kapcsolatosak, továbbá mindkettő elsődleges résztvevői a mélyszegény és a szegény háztartások.¹ A Bolsa Família programban részt vevők 70%-a a legalsó jövedelmi ötöd-höz tartozik, még az Oportunidadesnél a támogatások csaknem azonos arányban oszlanak meg az alsó három jövedelmi kvintilis között (Lindert–Linder–Hobbs–Brière, 2007). Alapvető különbségeket a célzási módszerekben figyelhetünk meg. Még a mexikói modellben kiemelkedő jelentősége van a területi alapú kiválasztásnak, addig a brazil projektnél vagyoni-jövedelmi szűrés alkalmazása domináns. Jelen tanulmánynak a továbbiakban nem célja a két vezető CCT rendszer összehasonlítása.

Bolsa Família (Brazília)

Brazília gazdasága a világ leggyorsabban és legdinamikusabban fejlődő gazdaságai közé tartozik. Az ország lakosságának lélekszáma megközelíti a 200 millió főt. Az egy főre jutó bruttó hazai termék 9400 dollár (Magyarországon például 19 300, a szintén vizsgálat alá vont Mexikóban

13 900). A munkanélküliségi ráta eléri a 9%-ot (OECD 2009). A társadalmi javak eloszlása meglehetősen egyenetlen, ami igen nagy egyenlőtlenségekhez, ezáltal súlyos társadalmi problémákhoz vezet.

A tömeges nyomor enyhítése érdekében gyors és határozott lépésekre volt szükség a szegénység körforgásának megszüntetése, a nyomortelepek felszámolása és a társadalmi produktivitás elősegítése érdekében. A latin-amerikai országok – köztük Brazília – a kilencvenes évek második felétől élen jártak a feltételes segélyprogramok kiépítésében és sikeres alkalmazásában. A Világbankkal közösen Mexikóban, Brazíliában és Chilében kerültek kidolgozásra azok az első modellek, célzási gyakorlatok, finanszírozási módszerek, amelyek tapasztalatai a későbbiekben hozzájárultak a világ más területein elindított CCT programok működéséhez.

Előzmények

Az első feltételes segélyprogram a *Programa de Eradicação do Trabalho Infantil* nevet viselte. A program 1996-ban indult, és 2003-ban épült be a Bolsa Família központi projektbe. Alapvető célja a gyermekmunka visszaszorítása és az iskoláztatás növelése volt. Irányítása a Szociális és Önkormányzati Minisztérium hatáskörébe tartozott, és összköltsége 535 millió (brazil)dollár² volt. A program olyan háztartásokra terjedt ki, ahol 7 és 14 év közötti gyermek dolgozott, az egy főre eső havi jövedelem pedig nem érte el a minimálbér felét (körülbelül 65 USD). 2002-ben összesen 3,3 millió gyermek vett részt a programban, közülük 66% a legszegényebb jövedelmi ötödből került ki. A támogatottak körének meghatározásánál mind területi alapú, mind jövedelmi jellemzőket figyelembe vettek. A támogatandó lakosságot két földrajzi környezetből választották ki: az egyik az erősen urbanizált területek, nagyvárosok, metropoliszok (250 ezer főnél nagyobb települések), a másik pedig az elmaradott vidéki területek. Az el látást az anyának folyósították (optimális esetben), aki aláírt egy szerződést arra vonatkozóan, hogy gyermeke többé nem vesz részt gyermekmunkában, ő pedig vállalja a gyermek iskoláztatását, ami az órák legalább 80%-án történő részvételt jelent. Az iskoláztatásért cserébe a család támogatásban részesül, melynek havi összege vidéki területeken körülbelül 12 USD, városi környezetben pedig 19 USD volt gyermekenként. Az ellátás megállapítása határozatlan időre, a jogosultság fennállásáig történt. A másik jelentős oktatási-felzárkóztatási kezdeményezés a *Bolsa Escola* volt, ami szintén beépült a 2003-as Bolsa Família keretprogramba. A projektet az oktatási tárca felügyelte, az utolsó évben (2002) 626 millió brazil dollárt költöttek el rá (ez körülbelül a GDP 0,2%-a). Olyan iskoláskorú (6–15 éves) gyermekkel rendelkező családok vehettek részt benne, ahol az egy főre eső havi jövedelem nem érte el a 43 USA dollárt. 2001-ben a részt vevő háztartások száma 4,2 millió volt (közülük 40% tartozott a legszegényebb kvintilisbe). A teljes jogosultsági időszakra szóló segélyt az anyának folyósították banki transzferen keresztül. Összege 7 dollár volt gyermekenként, a jogosultság azonban maximum 3 gyermek után volt érvényesíthető. Az iskolalátogatásról szóló igazolást az általános

iskola igazgatója a helyi önkormányzat szociális osztályához juttatta el, ahol igazolták a jogosultságot.

A *Bolsa Escolával* párhuzamosan futó CCT program volt a kisgyermek egészségügyi ellátását ösztönző *Bolsa Alimentacao*. Az Egészségügyi Minisztérium irányításával 8,3 millió brazil dollárt fordítottak a projektre. A célcsoport a tartósan szegény (44 USD/hó alatt élő) terhes és szoptató anyák, valamint 6 év alatti kisgyermekek voltak. A 7 dolláros ellátást 6 hónapra állapították meg, majd féléven te meghosszabbítható volt egészen a jogosultság fennállásáig. A támogatás feltétele volt a terhes és szoptató anyák folyamatos felülvizsgálata, a gyermek növekedésének rendszeres vizsgálata, a védőoltások beadatása, valamint táplálkozási tanácsadason való részvétel. Az együttműködés ellenőrzése a helyi önkormányzatok feladata volt, amelyek folyamatosan kapcsolatot tartottak a terhes- és gyermekgondozást végző szakrendelőkkel.

A világ legnagyobb CCT programja a 2003-ban indult brazil *Bolsa Família*, ami a fentiekben röviden bemutatott három korábbi segélyprogram (*Programa de Eradicação do Trabalho Infantil*, *Bolsa Escola*, *Bolsa Alimentacao*) összevonásából keletkezett. A program elindítására egy szociálpolitikai reformcsomag részeként került sor Luis Ignacio Lula da Silva elnök kormányzása idején. A reform célul tűzte ki a közjavak hatékonyabb felhasználását, a segélyezés célzottságának növelését a célcsoport meghatározásával, az egészségügyi, oktatási és táplálkozási elemek kombinált beépítését a támogatási rendszerekbe, valamint a jóléti programok hatékony ellenőrzési és monitorozási gyakorlatának kiépítését. A Világbank több mint 5 milliárd dollárt költött a projekt megvalósítására 2005-ben, ennek 4%-át tették ki a működési költségek.

A *Bolsa Família* alapvetően három célt szolgál. Az első a szegénység és a társadalmi egyenlőtlenségek rövid távú enyhítése közvetlen készpénztámogatáson keresztül, a második a szegénység generációkon átívelő folyamatának megtörése az emberi tőkébe történő hosszú távú befektetéssel, a harmadik pedig a részt vevő háztartások működésének elősegítése a jóléti intézményekhez való kapcsolatok megerősítésével. Az előzetes elvárások pontos, szám szerű meghatározása érdekében érdemes egy pillantást vetnünk a program eredeti célindikátoraira (Világbank 2010):

- a mélyszegény háztartások legalább kétharmada részesüljön a BFP támogatásokból,
- a támogatások legalább 40%-a a legalsó jövedelmi ötöd-höz tartozó háztartásokhoz kerüljön,
- a mélyszegénységben élő (program) háztartások iskoláskorú gyermekeinek legalább 80%-a járjon iskolába,
- a támogatott gyermekek legalább 95%-a rendelkezzen egészségbiztosítási kártyával.

A későbbiekben bemutatott adatokból láthatóvá válik, hogy a négy célindikátor közül három maradéktalanul, egy pedig részben teljesült. Ez utóbbi az egészségügyi feltételhez kapcsolódik, ahol a nyomon követési rendszer problémái miatt az indikátort körülbelül 60%-ig sikerült feltölteni.

A program működése

Már a *Bolsa Família* indulásának első évében közel 3,8 millió háztartás részesült segélyben. A fokozódó igények, az elszabaduló szegénység és társadalmi egyenlőtlenségek hatására a program fokozatos expanziójára került sor. 2006-ra 11,1 millió család és 46 millió személy került a támogatott körbe, ez majdnem lefedi a teljes szegény populációt és az össznépesség negyedét. Jelenleg a támogatások 90%-a az alsó két jövedelmi ötödnek, 68% pedig a legalsó jövedelmi ötödnek kerül kifizetésre (Világbank 2010). Az ellátottak kezdeti magas létszámának oka, hogy sokan egyszerűen átkerültek a *Bolsa Família*t megelőző CCT programokból (*Bolsa Alimentacao*, *Bolsa Escola*) a központi projektbe, ami 2,2 millió családot jelentett. Ezek a háztartások három év alatt fokozatosan ékelődtek be az új rendszerbe, és az átállás idejére a korábbi program szerint kapták a támogatásokat. A 2003-as indulásnál újonnan belépett 1,6 millió háztartás zömében nagyvárosi környezetből, a szegénynegyedek, gettók társadalmából került ki, a reform előtti programok ugyanis elsősorban a vidéki szegénységre összpontosítottak³.

Adminisztráció

A program erősen központi irányítású. Az alapvető szervezési és irányítási tevékenységek egy centrumban összpontosulnak, azonban számos kormányzati együttműködő, ellenőrző, véleményező hatóság teszi igazán bonyolulttá a szervezeti struktúrát. A jogosultság megállapításával, a résztvevők kiválasztásával, a támogatások felügyeletével kapcsolatos tevékenységeket a *Bolsa Família* Iroda (*Bolsa Família Secretariat*) végzi. Szintén az iroda feladata a területi ügynökségek vezetőinek képzése, valamint a program folyamatos monitorozása és ellenőrzése. Az iroda munkájához stratégiai kapcsolódik számos állami irányítású szervezet, amelyek a Szociális Minisztérium (*Ministry of Social Development*, MDS) felügyelete alatt működnek. A teljesség igénye nélkül ilyen szervezetek például a segélyezésért felelős Szociális Segélyezés Nemzeti Iroda (*Secretaria Nacional de Assistência Social*, SNAS), amely az idősek és fogyatékkal élők, valamint a gyermekmunkások megsegítésével foglalkozik; az Élelmiszer-biztonsági Nemzeti Iroda (*Secretaria Nacional de Segurança Alimentar e Nutricional*, SESAN), amely több élelmiszer-segélyprogramot fog össze és irányít, vagy az Intézményi Kommunikációs és Együttműködési Iroda (*Secretaria Nacional de Renda de Cidadania*, SENARC), amely a különböző állami szervezetek kölcsönös információáramlásáért és hatékony együttműködése érdekében tevékenykedik.

A Brazil Szövetségi Köztársaság tagállamai ernyőszerepet töltenek be, ők felelnek a részt vevő háztartások iratokkal történő ellátásáról (csak megfelelő személyes iratokkal vehető igénybe az ellátás) és a kisebb helyi önkormányzatok adminisztrációs segítségért, a helyi BFP munkatársak képzéséért. A program területi koordinációját a helyi önkormányzatok irányítják, regisztrálják a potenciális jogosultakat (de a döntés a központi irodáé), ellenőrzik az egészségügyi és oktatási feltételeket, és működtetik a szociális

ellenőrző tanácsokat (*social control councils*, SCC). A program növeli az önkormányzatok adminisztrációs terheit, különösen az alacsony lélekszámú települések esetén, ezért azok kiegészítő támogatásban részesülhetnek. Ennek mértéke 2,5 BRD (1,5 USD) /fő/hónap.⁴ Számos önkormányzat már a Bolsa Família előtt is fenntartott különböző feltételhez kötött segélyprogramokat. Kezdetben nehézséget okozott a különböző helyi programok és a BFP egyidejű működtetése anélkül, hogy megduplázódna az adminisztrációs kapacitás, vagy duplikálnának az ellátások. A központi iroda ezért külön szerződést kötött minden saját CCT programmal rendelkező önkormányzattal a hasonló helyi kezdeményezések beolvasztásáról vagy átalakításáról.

A támogatásokat a Brazil Államkincstár folyósítja a *Caixa Economica Federal* rendszerén keresztül. A Caixa egy olyan bankoktól független állami fenntartású befektetésekkel, magtakarításokkal és hitelezéssel foglalkozó szervezet, amely a projekt pénzügyi operációs tevékenységét, valamint az ellátások folyósítását látja el kiterjedt intézményrendszerén keresztül. Ez a szervezet felelős a *Cadastro Único* regiszter vezetéséért, az egyéni társadalombiztosítási azonosító számok kiadásáért és az egyéb állami segélyprogramok pénzügyi lebonyolításáért is.

Az Egészségügyi és az Oktatási Minisztérium (*Ministry of Health, Ministry of Education*) végzi a szakterületüket érintő feltételek rendszerének kidolgozását, a minőségi ellátást garantáló jogok biztosítását, illetve bizonyos ellenőrzési és monitor funkciókat. A program külső pénzügyi ellenőrzését három állami szerv, az Általános Ellenőrzési Iroda (*General Controllers Office*, CGU), az Állami Számvevőszék (*Federal Audits Court*, TCU) és a Közbeszerzési Iroda (*Office of the Public Prosecutor*, MP) látja el.

A kiválasztás módszere

A források elosztása két szinten történik, a központi állam és a helyi önkormányzatok hatáskörében. A föderáció a rendelkezésre álló adatok alapján (*Cadastro Único*) határozza meg az egyes önkormányzatoknak juttatható kvóták mértékét. A kvótarendszer számos hiányosságot foglal magába (átláthatóság, invalid adatok, politikai manipulációk), és sok feszültséget okoz az önkormányzatok körében. A kvóta kiosztását követően a szűkebb ellátási célterületeket határozzák meg az önkormányzatok szociális térképei alapján. Braziliában viszonylag erős a területi szegregáció, és térben is jól körülhatárolhatóan elkülönülnek egymástól a szegény és a módosabb rétegek. A means-teszt alapú jövedelem- és vagyonvizsgálatra csak a területi forráselosztást követően kerül sor.

A rendszer erősen centralizált, a jövedelmi jogosultság megállapítása központilag történik, ám az adatgyűjtés és -továbbítás a helyi hatóságok feladata. Különösen a projekt kezdeti időszakban használták a kvóta megállapításánál a népszámlálási adatokat magába foglaló *Cadastro Único* adatbázist, amely központilag tartalmazza az összes alacsony jövedelmű háztartás adatait, nemcsak a személyes

és jövedelmi adatokat, hanem az életkörülményekre vonatkozó tényeket is.⁵ A későbbi időszakban a lassan frissülő és sokszor pontatlan *Cadastro Único* megújulását éppen a Bolsa Família segítette elő friss adatok beépítésével. A means-teszt alapú jogosultságmegállapítást személyes interjúk és környezettanulmányok egészíthetik ki. Az ellátást a jogosultság teljes időszakára folyósítják, az önkormányzatok két évente ellenőrzik újra a háztartás adatait, és a változásokat regisztráltatják a *Cadastro Único* nyilvántartásban.

Célcsoportok

A projekt elsődleges célcsoportjai a szegény és mélyszegény háztartások. Braziliában nem létezik hivatalosan meghatározott szegénységi küszöb, a projekt során használt korlát a legkisebb munkabér felénél kevesebből élőket tekint szegénynek, és a negyedéből élőket mélyszegénynek. Ez jelenleg körülbelül 35 és 70 USD közötti egy főre eső havi jövedelmet jelent szegény, és 0–35 USD jövedelmet mélyszegény családok esetén. Korábban fix küszöböt használtak, amely 48 dolláros egy főre eső jövedelmet jelentett szegény, és 25 dollárt mélyszegény háztartások esetén. Mivel a korábbi sávhatárok rugalmatlanul voltak beállítva, nem reagáltak a gazdasági változásokra, ezért célszerűbb volt az évente indexált minimálbér színvonalához igazítani a jogosultsági határokat.

Jogosultsági feltételek

A Bolsa Família programban való részvétel alapkövetelménye a gyermekek iskoláztatása és egészségügyi ellátása. Noha a program legfőbb rendeltetése a következő generáció jövőjébe történő hosszú távú beruházás, a támogatás egysége mégis a háztartás, hiszen ez jelenti a gyermekek számára a fizikális és mentális fejlődés elsődleges közösségét.

A támogatás igénybevételeének első feltétele a terhes nők rendszeres részvétele orvosi felülvizsgálaton (a segély tehát már a gyermek születése előtt is folyósítható a családnak), amelynek folytatódnia kell a gyermek megszületését követően is a szoptatási időszak alatt. Az anyának emellett rendszeres higiénés és táplálkozási konzultációkon kell részt vennie, amelyeket a helyi egészségügyi hatóságok szerveznek. A gyermek születését követően csecsemőkortól kezdve kötelező beadatni az előírt védőoltásokat és elvégeztetni a rendszeres orvosi vizsgálatokat egészen hét éves korig. A vizsgálatok elsődleges célja a betegségek megelőzése és a fejlődés állandó nyomon követése.

A program másik lényeges feltétele a 6 és 18 év közötti gyermekek rendszeres iskoláztatása. Kötelező a részvétel a tanórák legalább 85%-án, amely havonta kerül ellenőrzésre. Amellett, hogy gyermeke oktatásáról gondoskodik, a szülő további feladata a hiányzások igazolása az oktatási intézmény felé (pl. betegség esetén, ami természetesen nem számít mulasztásnak), illetve az esetleges iskolaváltoztatások bejelentése a helyi programirodának.

A támogatások tervezésénél alapvető szempontként határozták meg, hogy viszonylag egyszerű adminisztrációs rendszer működtetésével lehessen a jogosultságot megállapítani, az ellátást folyósítani és az ellenőrzési, monitorozási tevékenységet elvégezni. Fontos kezdeti cél volt, hogy a transzferek a legszegényebb rétegek felemelkedését segítsék elő, különösen a gyermekes háztartásokét, anélkül, hogy a gyermekszám növekedését aránytalanul ösztönöznék.

A Bolsa Família alapvetően két ellátástípust biztosít a résztvevő háztartások számára. Létezik egy bázissegély, és egy családméret és jövedelmi helyzet alapján differenciált változó támogatás. Az alaptámogatást csak a legszegényebb, mélyszegény háztartásoknak folyósítják, a család demográfiai jellemzőitől függetlenül. A szegény – azaz a minimálbér felénél kevesebb, de negyedénél több egy főre eső jövedelemből élő – háztartások és mélyszegény háztartások egyaránt részesülnek a változó támogatási formában, amely a mélyszegények esetén kiegészíti a bázistámogatást, a szegények esetén pedig az egyetlen ellátást jelenti (1. táblázat). A változó segély a családban élő gyermekek száma alapján (maximálisan 3 gyermekig) és az anya terhességi vagy szoptatási állapota szerint módosul. Az ellátás havi összege 5 USD és 33 USD között változik családonként (az átlagos támogatás mértéke 24 USD/hó volt 2008-ban).⁶ A bázistámogatás mértéke nem követi automatikusan az infláció szintjét, ezért 2003 és 2006 között vásárlóértéke 16%-kal csökkent. Egy főre eső átlagos támogatással számolva az ellátás értéke a szegénységi küszöb 19%-át (Világbank) és a minimálbér 6%-át teszi ki. A támogatást lehetőség szerint a háztartás valamelyik női tagjának fizetik ki. Egyéb jóléti programok esetén (pl. grameen modellek) is bevett gyakorlat ez a finanszírozási technika, amelynek alapja az a tapasztalat, hogy a nők hatékonyabban képesek gazdálkodni az erőforrásokkal, és inkább fordítják azokat a család jólétére, különösen a gyermekek iskoláztatására és egészségügyi ellátására.

1. táblázat

A Bolsa Família támogatási rendszere

Szegénység mértéke	Egy főre eső bevétel/hónap	0–15 éves gyermekek, szoptatós és terhes anyák száma	Támogatás egysége (fő) és típusa	Támogatás összege
Szegény	60–120 BRD	1	(1) változó	15 BRD
		2	(2) változó	30 BRD
		3 és több	(3) változó	45 BRD
Mélyszegény	60 BRD alatt	0	Alaptámogatás	50 BRD
		1	Alaptámogatás + (1) változó	65 BRD
		2	Alaptámogatás + (2) változó	80 BRD
		3 és több	Alaptámogatás + (3) változó	95 BRD

Forrás: Lindert–Linder–Hobbs–Brière, 2007.

Megjegyzés: 1 USD = 1,71 BRD (2010. szeptember 15.)

A Világbank (2010) felmérései alapján a program igen jelentős hatással bír a szegénység visszaszorítására és a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklésére. Az abszolút szegénységi mutató 39%-ról 25%-ra csökkent 2003 és 2008 között, még a mélyszegénység 17,5%-ról 8,8%-ra mérséklődött.⁷ A társadalmi egyenlőtlenség területén hasonló javulást figyelhetünk meg, a Gini-együttható a 2001 és 2008 között 0,596-ról 0,548-ra csökkent, ami 30 éve a legalacsonyabb állapot. Mérések szerint a BFP 35%-kal járult hozzá a mélyszegénységi rés csökkenéséhez, és 47%-kal csökkentette a szegénység intenzitását. Továbbá 15%-kal járult hozzá a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenéséhez. Az eredmények a mélyszegény rétegek körében voltak a legmeggyőzőbbek, ahol 32%-kal csökkent az egyenlőtlenség, és 35%-kal növekedett az egy főre eső átlagjövedelem (ld. bővebben: Világbank 2010, 19).

Az egyénekre gyakorolt hatás mellett a program jelentősen befolyásolja az önkormányzatok gazdasági működését is. A BFP háztartások számának 10%-os gyarapodása átlagosan 1%-kal növeli meg egy önkormányzat bevételeit, míg az ellátások 10%-os emelkedése 1,36%-kal növeli a helyi bevételeket. Országos szinten 2004 és 2008 között 12,28%-ról 13,1%-ra módosult a szociális kiadások aránya, ezen belül a szociális segélyezésre fordított kiadások 5,81%-ról 7,66%-ra emelkedtek.

Célmutatók

2009 júliusában 17 millió gyermek és serdülő részesült a program oktatási támogatásában, és 10 millió iskoláskor alatti kisgyermek (és anyja) az egészségügyi támogatásban. A 6–18 éves korcsoport 87,4%-a teljesítette a beiratkozási és óralátogatási feltételt. A résztvevő gyermekek közül 15,1 millióan végeztek általános iskolai (6–14 évesek) és 1,9 millióan középiskolai (15–18 évesek) tanulmányokat.⁸ Oktatási mutatók tekintetében a program jelentős hatást a középiskolás korúak iskolalátogatására vonatkozóan ért el, ahol a résztvevők 80%-a járt középiskolába, míg a kontrollcsoport mindössze 72%-a. Általános iskolások esetén az oktatási részvétel valószínűsége 3,6%-kal növekedett, és jelentős minőségbeli javulás következett be a feltételek tekintetében (pl. tanszerekkel való ellátottság). A pozitívumok ellenére a 6–14 éves korosztálynál nem sikerült elérni a kívánt eredményt, nem növekedett számottevően az iskolába járók aránya.

Az egészségügyi követelményeknek való megfelelést a résztvevő családok 63%-ánál monitorozták, ez 6,1 millió háztartást jelentett a 9,7 millióból. Közülük 98% felelt meg a feltételeknek, 2% pedig részlegesen felelt meg. A családok 0,5%-ánál kellett felfüggeszteni a támogatás folyósítását az egészségügyi kritériumok megszegése miatt.

A fogyasztási mutatókat figyelembe véve látható, hogy jelentős mértékben csökkent a táplálkozási szempontból bizonytalan háztartások száma, és ezzel párhuzamosan növekedett fogyasztásuk, különösen az élelmiszerre, az oktatásra és a gyermekek ruháztatására fordított kiadások tekintetében. Átlagosan a támogatások 65%-át költötték élelmiszerekre, így növekedett a napi étkezések száma,

csökkent az alultápláltság, és minőségében jobb, összetételében pedig változatosabb lett a táplálkozás (Világbank 2010).

Oportunidades (Mexikó)

A kilencvenes évek közepére erőteljes gazdasági és társadalmi krízis sújtotta a 111 milliós lakossággal rendelkező Mexikót. A szegénység egyre kezelhetetlenebbé vált, az egyes társadalmi csoportok közötti szakadék pedig példátlan méreteket öltött. A kormányzat nem volt képes megbirkózni az új kihívásokkal, egymástól merőben eltérő szükségkezelési elképzelések születtek a szociális problémák orvoslására. Az egyik irányt az univerzális ellátás hívei képviselték, akik nagy és igen költséges állami segélyprogramokon keresztül szerettek volna enyhíteni a nehézségeken. Alapvető hipotézisük szerint a szegények annyira nehezen azonosíthatók, hogy a célzott ellátások nem vezethetnek eredményre, csak az univerzális jóléti programok. Ezzel szemben a 'technokraták' a szelektív szociálpolitikai megoldások, egy szükségletalapú támogatási rendszer kiépítésének pártján álltak.

Az első CCT program bevezetésére 1997-ben került sor (*Programa de Educación, Salud y Alimentación-Progresá*). A Progresá alapvető célja a mélyszegénységben élő háztartások életminőségének javítása az oktatáshoz, az egészségügyi ellátáshoz és a megfelelő táplálékhoz való hozzáférés elősegítésével. A bevezetés évében mindössze 300 ezer, három évvel később már 2,5 millió, 2004-ben pedig 5 millió háztartás számára folyósítottak támogatást (a lakosság 18%-a, körülbelül 16,5 millió ellátott). A projekt költségvetése 2006-ban meghaladta a 3,18 milliárd dollárt, ami az ország GDP-jének 0,4%-át tette ki, ehhez viszonylag magas adminisztrációs költségek társultak (9,05%). A program kezdetben készpénz- vagy/és élelmiszersegélyek folyósítását jelentette a vidéki, falusias környezetben (2500 főnél kisebb lélekszámú településeken) élő nyomorgó családok számára. A segély folyósításának feltétele volt a gyermek iskoláztatása az általános iskola harmadik évétől a középiskola harmadik osztályáig. A nemek közötti egyenlőtlenségek ellensúlyozása érdekében a lányok iskoláztatásáért magasabb összegű ellátást fizettek a középiskola első és harmadik osztálya között. Az oktatási feltétel mellett a gyermekek időszakos egészségügyi felülvizsgálata is kötelező volt a családok számára.

Az ellenzék 2000-es hatalomra kerülésével a program nevét 2002-vel „Progresá”-ról „Oportunidades”-re (teljes nevén: *Programa de Desarrollo Humano Oportunidades*) változtatták.⁹ A politikai változások nemcsak a program elnevezését, hanem annak karakterét is átalakították. A középiskola hatodik évfolyamáig terjesztették ki a támogatás időtartamát, a támogatottak körébe pedig részben bevonták a városias környezetben élő szegény népességet is. Ennek ellenére az Oportunidades megmaradt jellegzetesen a vidéki szegényeket támogató programnak. Jelenleg 93 ezer ellátási körzet működik az ország 32 szövetségi területén. A jogosultak 68%-a 2500 főnél kisebb településeken él, 18%-a 2500 és 15 000 fő közötti településeken, és csupán 14%-a 15 000 főnél nagyobb városokban (Janvry–Sadoulet, 2005).

Az ellátottak körének meghatározása

A jogosultak kiválasztása három lépésben történik. Elsőként földrajzi szűrést (*geographic targeting*) alkalmaznak, mely során központilag jelölik ki azokat a vidéki és városi területeket, ahol a társadalmi és gazdasági mutatók jelentősen elmaradnak az országos átlagtól. Egy jogszabályban meghatározott indikátorrendszer alapján (ami nagyon hasonlít a hazai kistérségi fejlettségi szintet azonosító komplex mutatókra) fejlettségük szerint öt kategóriába sorolják az önkormányzatokat. Második lépésben széles körű háztartásfelmérésen (deprivációanalízis) keresztül azokat a jóléti indikátorokat választják ki, amelyek segítenek a felhasználók körének meghatározásában. Ez alapján a legelmaradottabb területek lakosságának 90%-a beleesik a támogatható kategóriába (Soares, 2009). Végül a kiválasztott háztartások maguk jelentkezhetnek a programban való részvételre, tehát döntenek arról, hogy vállalják-e a támogatás fejében meghatározott feltételek teljesítését.

Az ellátások rászorultságvá célzása érdekében az új kabinet a Szegénység Felmérési Szakmai Tanáccsal (*Comité Técnico para la Medición de la Pobreza*) közösen a szegénység meghatározására három kategóriát dolgozott ki. Az első csoportot a 'táplálkozási szegények' jelentik (*pobreza alimentaria*), olyan háztartások, amelyek jövedelme az alapvető táplálkozási szükségletek kielégítésére sem elegendő (ez 15,4 mexikói pezó [MXN] 10 alatti napi jövedelmet jelentett vidéki, és 20,9 alatti városi szegények esetén). A populáció negyede (24,2%) él a fenti a szegénységi küszöb alatt. Az 'adottságbeli szegények' (*pobreza de capacidades*) olyan csoportokat jelentenek, akik nem képesek a táplálkozás, az egészségügyi ellátás és az oktatás feltételeinek megfelelő szintű biztosítására (a limit 18,9 pezót jelent vidéki, és 24,7-et városi környezet esetén). A lakosság közel harmada (31,9%) 'adottságbeli szegénynek' számít. A harmadik csoportot a 'körülményekhez képest szegények' (*pobreza de patrimonio*) alkotják, akik a táplálkozás, az iskoláztatás és egészségügyi ellátás költségei mellett nem képesek megvásárolni a megfelelő ruházatot, fizetni a lakhatási és közlekedési költségeket (ebben az esetben a napi jövedelemhatárt 28,1 pezóban állapították meg vidéken, és 41,8 pezóban városi környezetben). A lakosság fele (53,7%) tartozik ebbe a kategóriába (Silva 2009).

Az Oportunidades elsődleges felhasználói a mélyszegény rétegek (táplálkozási szegények). A Világbank (2008) számításai szerint a támogatások 35%-a kerül kifizetésre a legszegényebb jövedelmi ötöd számára (a második kvintilnál ez az allokációs ráta 30%, a harmadiknál pedig 25%).

Feltételek

A Bolsa Família-hoz hasonlóan az Oportunidadesnél is két alapfeltételnek kell megfelelnie az igénybe vevőnek. Az iskoláztatáshoz kapcsolódó támogatások az általános iskola harmadik osztályától a középiskola végéig folyósíthatók. A gyermek havonta legfeljebb három napot hiányozhat az iskolából, és legalább a tanórák 80%-án, éves szinten 93%-án kell jelen lennie. Az ellátás csak az általános iskolai bi-

zonyítvány birtokában adható tovább későbbi életkorban.¹¹ Az egészségügyi feltételek esetén a rendszeres orvosi felülvizsgálatokon történő megjelenés mellett minden 15. életévét betöltött személynek kötelező a táplálkozási és életvezetési tanácsadásokon való részvétel is. A tanácsadás nemcsak az anya és a gyermek táplálkozási igényeivel összefüggő tudnivalókat foglalja magába, hanem információkat nyújt az AIDS-cel, a családon belüli erőszakkal, a gyermekneveléssel, a nemek közötti egyenlőséggel és a terhességgel kapcsolatban is. A részvétel igazolása mindkét feltétel esetén a területi szolgáltatók, az egészségügyi és oktatási intézmények feladata. A központi koordinációs iroda által kibocsátott értékelőlapon keresztül nyilvántartást vezetnek a részt vevő háztartásokról, a jelentést minden második hónapban elküldik a központi iroda részére.

Támogatási rendszer

Az ellátás alapegysége a háztartás, a jogosultság megállapítása azonban az egyes családtagok jogán történik. A program első számú kedvezményezettjei így az általános- és középiskolás korú gyermekek és családjaik. A segély folyósítható az általános iskola harmadik osztályától a hatodik osztályig, vagy a középiskola első osztályától a hatodik osztályig. Minden esetben alapfeltétel az előző évet lezáró bizonyítvány megszerzése.

A program tartalmaz feltételekhez kötött és nem feltételes támogatásokat is. A rendszer nem feltételekhez kötött részét képezik a kiegészítő állami támogatások (élelmiszer- és lakáscélú), a táplálkozási segély és az időskorúak ellátása. A havonta folyósított kiegészítő készpénztámogatások a családok élelmiszer- (átlagosan 17 USD) és lakhatási költségeinek (átlagosan 4,5 USD) enyhítésében játszanak jelentős szerepet. A táplálkozási támogatás minden terhes nőt és szoptató anyát, valamint 4 hónapos és 2 éves kor közötti gyermeket megillet, továbbá alultápláltság esetén 2 és 5 éves kor között is folyósítható. A 70. életévüket betöltött idősök (*adultos mayores*) időskori támogatásban részesülhetnek (összege 23 USD/hó/fő). Természetesen csak a jövedelmileg jogosult háztartásokban élő idősök számíthatnak ellátásra, olyan településeken, ahol a lakosságszám meghaladja a 10 000 főt. Az előzőeken felül a kormány „Jobb Élet” (*Vivir Mejor*) programja keretében minden Oportunidades-résztvevő háztartás további támogatásban részesül, a megnövekedett élelmiszer- és energiaárak kompenzálása érdekében (összege 9,5 USD/hó). Az egyéni jogosultságoktól függetlenül az ellátás minden hónapban egy összegben, a nő háztartásfőnek kerül kifizetésre.

A támogatások másik csoportja feltételekhez kötődik. Az iskoláztatáshoz kapcsolódó ellátások összege nemcsak nemként, hanem a tanulmányok előrehaladása szerint is változik (2. táblázat). Mindez azért alakult így, mert az életkor emelkedésével egyre nagyobb az esély arra, hogy a gyermek elhagyja az iskolát, és dolgozni kezd, mivel munkaerő-piaci potenciáljának növekedésével egyre magasabb bérre számíthat. A támogatásoknak követniük kell ezt a növekedést, hogy kompenzálhassák a munkabér kieséséből adódó veszteségeket. Középiskolásoknál az ellátás egyfajta

szociális alapú tanulmányi ösztöndíjként jelenik meg (5,2 millió ösztöndíjassal), amelynek összege lányok esetén magasabb, a továbbtanulási egyenlőtlenségek kompenzálása érdekében. Az alaptámogatás mellé a tanév kezdetén kiegészítő támogatás állapítható meg tanszervásárlás céljából, ennek összege 23 USD általános, és 29 USD középiskolás tanulók esetén. A 22. életévüket be nem töltött, középiskolás fiatalok egyszeri nagyobb összegű segélyt igényelhetnek tanulmányaik befejezéséhez és felnőtt életük elkezdéséhez. Ennek összege a fiatal tanulmányi eredménye szerint változik (79 és 263 USD között).

2. táblázat

Iskoláztatási támogatás mértéke az Oportunidades programban lányok és fiúk esetén (2009, mexikói pezóban)

	Általános iskola			Középiskola					
	4.	5.	6.	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Fiúk	140	165	210	410	430	455	685	735	780
Lányok				430	475	525	790	840	890

Forrás: Oportunidades 2009.

Megjegyzés: 1 USD = 12,63 MXN (2010. szeptember 15.)

Az egészségügyi támogatás külön kerül elszámolásra, ennek összege 17 USD havonta háztartásonként. Látható, hogy a rendszer meglehetősen sok elemből tevődik össze, egy-egy háztartás különböző jogcímenek juthat hozzá kiegészítő jövedelmekhez. A sokféle ellátás aránytalan felszaporodásának megelőzése érdekében háztartástípusonként maximalizálták a segélyek összegét.¹² A támogatás a jogosultság fennállásáig, de maximum három évre állapítható meg, ami további három évvel meghosszabbítható, amennyiben a háztartás még mindig mélyszegénységben él. A kifizetések banki átutalással, ennek lehetősége híján a programiroda hivatalos kifizetőhelyein történnek.

Hatásmutatók

Az általános iskolai részvétellel kapcsolatos pozitív hozadékok elhanyagolhatók, a program elindítását megelőzően 97% volt a korcsoport részvételi aránya, ami csupán egy százalékponttal emelkedett a támogatások hatására. Más kérdés, hogy az oktatásminőségi mutatók (tanszerekkel való felszereltség, tanulmányi eredmények) jelentősen javultak. Az ellátás tehát nagyon alacsony hatékonyságú az általános iskoláskorú gyermekek (és családjaik) támogatása esetén, hiszen egy olyan viselkedést ösztönöz, amely egyébként is része a család kultúrájának, a feltételnek tehát nem sok értelme van, a segélyezés társadalmilag nem hatékony (gondoljunk csak az első ábra III. háztartástípusára). Az így elfolyó támogatás összege körülbelül 100 dollár/év/gyerek, ami az oktatási kiadások 55%-át jelentette, projektszinten pedig 230 millió dollárt emésztett fel a 950 millió dolláros költségvetésből (2000). A különböző hatásmutatók határértékei jelentősen eltérhetnek egymástól. Például egy 12 éves, egyszülős háztartásban élő fiúgyermek esetén 200 dollárnyi támogatás csupán 3-4%-kal növeli az iskolába járás valószínűségét. Ha ugyanez a gyer-

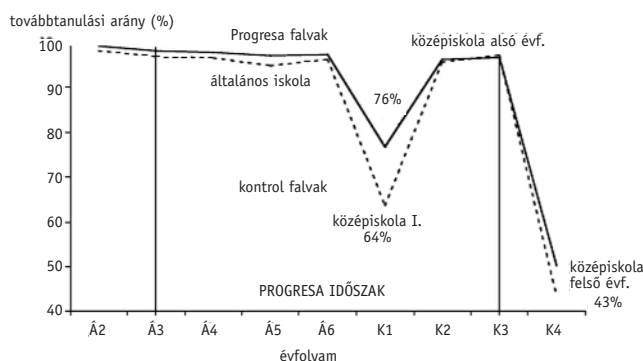
mek két évvel el van maradva tanulmányaiban a társaitól, a továbbhaladási valószínűség már 10-12%. Egy 14 éves, egyszülős háztartásból származó gyermeket tekintve, vidéki környezetben, ahol nincsen középiskola a közelben, a 200 dolláros támogatás már 23-24%-al növeli a beiratkozás valószínűségét (Janvry–Sadoulet, 2005, 12).

Az Oportunidades elsősorban a középiskolai oktatási előrehaladási mutatók esetén ért el markáns eredményeket. A kontrollcsoportban az általános iskolát befejező gyermekek 36%-a nem folytatja tovább tanulmányait. A lemorzsolódás különösen a lányok körében nagymértékű.¹³ A projekt hatására a 64%-os továbbhaladási arány 76%-ra növekedett. A fiúk esetén átlagosan 10%-kal, a lányoknál pedig 20%-kal emelkedett a következő osztályba lépők aránya. A program hatása tehát az általános iskola befejezését követően, a középiskola alsó évfolyamába történő belépésnél igazán szignifikáns (2. ábra).

Abban az esetben, ha a gyermek általános iskolai tanulmányait követően is részt vesz a programban, nagy valószínűséggel teljesíti a középiskolai alsó évfolyamait is. A felsőbb évfolyamokba történő belépésnél azonban látványos visszaesést figyelhetünk meg, a gyermekek csupán 43%-a tanul tovább ezen a szinten a támogatás hiányában. Fenti kimutatás 1998-ban készült, azóta a segélyezési időszakot kiterjesztették a hatodik évfolyamig és a programban résztvevő tanulók 23%-al nagyobb valószínűséggel fejezik be a felső-középiskolai tanulmányaikat, továbbá átlagosan egy évvel tovább járnak iskolába, mint a kontrol csoport tagjai. Különösen vidéki területeken javultak a lemorzsolódási mutatók a középiskola felső évfolyamaiba járók körében.

2. ábra

Szegénységben élő gyermekek iskolai előrehaladása, 1998.

Az egészségügyi mutatók tekintetében az 1–5 éves, programban részt vevő gyermekek 12%-kal kevesebb valószínűséggel betegedtek meg, mint a kontrollcsoportéhoz tartozó kortársaik. Emellett a fejlődési és növekedési mutatók is jobbak voltak. Az orvos-beteg találkozási gyakorisága 35%-kal növekedett, az egészségügyi szűrővizsgálatokon pedig 26%-kal emelkedett a 19–45 éves korosztály részvételi aránya. Országos szinten a halálozási ráta 11%-kal, a csecsemőhalálozási ráta pedig 2%-kal javult. A programban részt vevő kétéves gyermekek átlagosan 1,42 cm-rel magasabbak, mint a kontrollcsoportéhoz tartozó társaik.

Az öt éven aluli kisgyermek körében jelentősen alacsonyabb volt a program résztvevői körében a vérszegénységben szenvedők száma, továbbá 20%-kal alacsonyabb a betegségben eltöltött napok száma.

A kvantitatív mutatók mellett a program kvalitatív mutatói a női szerepek átalakulásáról, a nők háztartáson belüli pozíciójának megerősödéséről szólnak. Lényegesen növekedett a lányok iskoláztatásának elfogadottsága, és átalakultak a lány gyermekkel kapcsolatos életpálya-elvárások.¹⁴

A szegénységre gyakorolt hatást vizsgálva kiderült, hogy 10%-kal csökkent a mélyszegénységi határ alatt élő személyek száma, a szegénység mélysége pedig 30%-kal mérséklődött. Egy átlagos felhasználó háztartás jövedelmét 22%-kal növeli meg a támogatás (Janvry–Sadoulet, 2005).

Összefoglalás

A feltételekhez kötött segélyprogramok már nemcsak a fejlődő, hanem a fejlett világ országaiban is egyre elterjedtebbé válnak. Lényeges különbség azonban, hogy míg az előbbieknél gyakran a szociálpolitika kizárólagos irányítójaként, addig az utóbbiaknál csupán kiegészítő elemként jelennek meg a segélyezési rendszerben. A program produktív jellege miatt elnyerte a nagy pénzügyi világszervezetek (IMF, Világbank) támogatását, amelyek számos országnak nyújtottak hitelt a segélyprogramok megvalósításához. A feltételekhez kötött támogatások rendszere nem csodaszer, nem képes minden segélyezés körüli dilemmát és negatív attitűdöt feloldani. Az a tény azonban kétségtelenül elfogadottabbá teszi ezeket a projekteket, hogy nemcsak átmenetileg próbálják enyhíteni a nyomort, hanem hosszú távú stratégiát kínálnak a következő generációk számára, hogy jobb életük legyen, mint a szüleiknek, megtörve ezzel a szegénység öröki körét.

A CCT programok igen sokféle formában működhetnek, mind célzási módszereik, mind feltételrendszerük eltérő lehet. Egyes programok csupán a jövedelmi kondíciókat vizsgálják, még mások területi célzási stratégiákat is alkalmaznak. Egyes programok kizárólag oktatási kritériumokat támasztanak a segély fejében, mások pedig kiterjesztik a feltételeket az egészségügyi ellátások területére is. A különbségek mellett mindegyiknél közös vonás, hogy elsősorban a keresleti oldalt finanszírozzák. Ennek következtében csak bizonyos feltételek mellett működtethetők, így elengedhetetlen az oktatási és egészségügyi intézmények, valamint a szociális adminisztráció viszonylagos közelsége.

A tanulmányban bemutatott eredmények kétségtelenül meggyőzőek, főleg a legsérülékenyebb csoportokra gyakorolt hatásukat tekintve (pl. gyermekmunkások, iskoláskorú lányok). Mivel alig több mint tíz éves kezdeményezésekről van szó, a projektek valós hatásai (az, hogy mennyire képesek a szegénységből kivezető utat építeni az emberi tőkébe történő befektetéseken keresztül) csak később, akár generációk múlva mutatkoznak meg. Reményeim szerint a nagy pénzügyi szervezetek elvárásai miatt igen aprólékosan vezetett monitorrendszerek elegendő adatot fognak biztosítani ahhoz, hogy ezek a későbbi hatások is kutathatók legyenek.

* A szerző szociálpolitikus, az SZMI munkatársa

- Barrera-Orsorio, Felipe – Marianne Bertrand – Leigh L. Linden – Francisco Perez-Calle (2008): Conditional Cash Transfers in Education: Design Features, Peer and Sibling Effects Evidence from a Randomized Experiment in Colombia, siteresources.worldbank.org.
- Bourguignon, François – Francisco H. G. Ferreira – Philippe G. Leite (2002): Conditional Cash Transfers, Schooling and Child Labor: Micro-Simulating Bolsa Escola, DELTA Working Paper, No. 2003. 07.
- Das, Jishnu – Qui-Toan Do – Berk Özler (2005): Reassessing Conditional Cash Transfer Programs, World Bank Research Observer, Oxford University Press, vol 20(1) p. 57–80.
- Ferro, Andrea R. – Alexandre C. Nicollela (2007): The Impact Of Conditional Cash Transfer Programs on Household Work Decision in Brazil, in: Research in Labor Economics, No. 31. pp. 193–218.
- Fiszbein, Ariel (2009): Conditional Cash Transfers, Reducing Present and Future Poverty, The World Bank, Washington, D. C.
- Glassman, Amanda – Todd, Jessica – Gaarder, Marie (2007): Performance-Based Incentives for Health: Conditional Cash Transfer Program sin Latin-America and the Carribean, Center for Global Development, Working Paper, No. 120. April 2007.
- Handayani, Sri Wening (2009): Social Assistance and Conditional Cash Transfers: The Proceedings of the Regional Workshop, Asian Development Bank, The Philippines 2010.
- Janvry, Alain de – Sadoulet, Elisabeth (2005): Making Conditional Cash Transfer Programs More Efficient: Designing for Maximum Effect of the Conditionality, The World Bank Economic Review 2006.
- Janvry, Alain de – Sadoulet, Elisabeth (2004): Conditional Cash Transfer Programs: Are They Really Magic Bullets? from: are.berkeley.edu/~sadoulet/papers/ARE-CCTPrograms.pdf (2010. október 5.)
- Johannsen, Julia – Terejina, Luis – Glassman, Amanda (2009): Conditional Cash Transfers in Latin America: Problems and Opportunities, Inter-American Development Bank (Social Protection and Health Division SCL/SPH).
- Kremer, Michael – Miguel, Edward (2003): Networks, Social Learning, and Technology Adaption: The Case of Deworming Drugs in Western Kenya, Working Paper, Department of Economics, University of California, Berkeley.
- Lindert, Kathy – Linder, Anja – Hobbs, Jason – Brière, Bénédicte da la (2007): The Nuts and Bolts of Brazil's Bolsa Família Program: Implementing Conditional Cash Transfers in a Decentralized Context, Social Protection Discussion Paper, World Bank, May 2007.
- Ozer, Emily J. – Fernald, Lia C. H. – Manley, James G. – Gertler, Paul J. (2009): Effects of a Conditional Cash Transfer Program on Children's Behavior Problems, in.: Pediatrics 123. pp. 630–637.
- Rawlings, Laura B. – Rubio, Gloria M. (2003): Evaluating the Impacts of Conditional Cash Transfer Programs, Lessons from Latin America, World Bank Policy Research Working Paper 3119. August 2003.
- Schwartz, Analice – Abreu, Gisleide (2007): Conditional Cash Transfer Programs for Vulnerable Youth: Brazil's Youth Agent and Youth Action Programs CICE Hiroshima University, Journal of International Cooperation in Education, Vol.10 No.1 (2007) pp.115–133.
- Silva, Patricia (2009): Conditional Cash Transfer Programs and Their Impact on Poverty Reduction: Lessons from Mexico and El Salvador, from: www.pegnet.ifw-kiel.de/activities/silva.pdf (2010. október 9.)

- Soares, Sergei (2007): Conditional Cash Transfers in Brazil, Chile and Mexico: Impacts Upon Inequality, in.: International Poverty Center, Working Paper, No. 35. April 2007.
- TÁRKI (2010): Aktív szociálpolitikai eszközök, feltételekhez kötött készpénztranszferek a világban és Magyarországon. Budapest, 2010 május.
- WHO (2008): Technical Briefs for Policy Makers, Conditional Cash Transfers: What's in it for Health?, WHO/HSS/HSF/PB/08.01.
- World Bank (2010): Implementation Completion and Result Report (IBRD-72340) On a loan in the amount of US\$ 512,2 million to the Federative Republic of Brasil for a Bolsa Família Project (in support to the first phase of the Bolsa Família Program), June 28, 2010.

Jegyzetek

- 1 Mindkét program megkülönbözteti a szegény (poor), azaz a szegénységi küszöb alatt élő, és a mélyszegény (extremely poor), tehát a szegénységi határ bizonyos szintje alatt élő háztartásokat.
- 2 1 USD = 1,71 BRD felel meg (2010. szeptember 15.).
- 3 <http://web.worldbank.org>
- 4 Az önkormányzatok munkájának minőségét egy komplex indikátorrendszerrel értékeli (Índice de Gestão Decentralizada, IGD), amely magában foglalja a felhasználók számát, az újbóli kérelmek arányát, továbbá az egészségügyi és oktatási feltételek teljesülését. Amennyiben az önkormányzatok az IGD pontrendszerben 40%-nál alacsonyabb eredményt érnek el, nem jogosultak kiegészítő támogatásra (az indikátorokról bővebben: Világbank 2010, pp. 24–29.)
- 5 A Cadastro Único egy meglehetősen elavult adatbázis, melynek alapját a 2000-es országos népszámlálás és egy 2001-es háztartáspanel felmérés képezi.
- 6 A program kezdeti időszakában ez az összeg magasabb volt, mert ekkor még csak a mélyszegényeket vonták be. Később terjesztették ki a kevésbé szegény háztartásokra, ahol a havi ellátás összege is arányosan kevesebb.
- 7 Arról nem számolnak be a Világbank jelentései, hogy a javuló tendenciákban mekkora volt a program, és mekkora az egyéb társadalmi és gazdasági változások szerepe.
- 8 A brazil oktatási rendszerben az általános és középiskolai képzés 8+4 éves szerkezetben valósul meg.
- 9 A kormányváltásra a Partido Revolucionario Institucional (PRI) hét évtizedes kormányzását követően került sor a Partido Acción Nacional (PAN) hatalomra kerülésével.
- 10 1 USD = 12,63 MXN (2010. szeptember 15.).
- 11 A mexikói oktatási rendszerben az általános és középiskolai oktatás 6+6 éves szerkezetben valósul meg, ahol a középiskola két részre (3+3 év), alsó és felső évfolyamokra oszlik.
- 12 Általános iskolás gyermekkel rendelkező háztartás esetén 115 USD, középiskolás gyermek esetén 187 USD a támogatási plafon (2009).
- 13 Ráadásul csupán a lányok 10%-a, a fiúk 45%-a kezd el dolgozni a lemorzsolódást követő egy évben.
- 14 A fenti adatok pontos forrása: http://www.oportunidades.gob.mx/Portal/wb/Web/external_evaluation_results (2010. november 2.).

„Kérdés és válaszok” konferenciasorozat,

avagy mélyszegénységben élők helyzetének javítását célzó modellprogramok

A Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet a Szegénység és társadalmi kirekesztés európai évének jegyében 2010 tavaszán „Kérdés és válaszok” címen konferenciasorozatot indított a Szociális és Munkaügyi Minisztérium támogatásával. Egy-egy alkalommal a mélyszegénységben élők helyzetének javítását célzó modellprogramok – köztük a 2009-ben kiírt pályázat¹ nyertes programjainak – tematikus bemutatására kerül sor, a jó gyakorlatoknak egyben elméleti keretet is adva.

A konferenciasorozat célja, hogy a mélyszegénységben élők helyzetére reagáló adekvát válaszoknak megfelelő szakmai nyilvánosságot biztosítva elősegítse azok terjedését, hasonló programok indítását. A rendezvények további fontos hozadéka a jelenlévő szakemberek közti párbeszéd (kérdés és válaszok) generálása, szakmai tapasztalatok megosztása.

A konferenciasorozat egyes részei olyan, a Nemzeti Cselekvési Terv a Társadalmi Összetartozásért című dokumentumban is megjelölt prioritások mentén szerveződik, mint az oktatás, képzés rendszerében az esélyegyenlőség biztosítása, a területi, lakhatási hátrányok csökkentése, a hátrányos helyzetű csoportok munkaerő-piaci integrációjának elősegítése, az inaktivitás csökkentése. Ez utóbbi prioritás kapcsán különösen érdekes a „munka vagy segély” kérdésköre, mely az egyik legutóbbi konferenciánk fő témája volt.

A jórészt civil kezdeményezésű modellprogramok arra a felismerésre reagálnak, hogy *a szociális szolgáltatások jellemzően éppen a legszegényebb rétegekhez nem jutnak el.* A mélyszegénységben élők helyzetének javítása minden esetben *komplex megközelítésmódot* igényel, amely *integrált szolgáltatási rendszer* létrehozását, sok esetben *közösségfejlesztő munkát, valamint a helyi közösségi erőforrások felhasználását* teszi szükségessé. Az *alternatív szociális közösségi szolgáltatások* – melyek tekintetében az előbb említett szempontok megvalósulnak – nem épülnek be szervesen a helyi szociális szolgáltatások rendszerébe, hanem ahhoz képest plusz szolgáltatásként jelennek meg. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy e szolgáltatások nyújtói a munkájuk során az ellátott közösséggel, valamint a helyi döntéshozókkal, helyi szervezetekkel jó kapcsolatot építsenek ki.

A konferenciasorozat 2010-ben nem zárul le, a jövő év témái között szerepel a mélyszegénységben élőket segítő egészségügyi szolgáltatások, s ezzel összefüggésben az ágazati együttműködés kérdésköre.

Az alábbiakban az eddigi rendezvényeken történtek rövid összefoglalói olvashatóak. Valamelyest részletesebben igyekszünk ismertetni a „Kérdés és válaszok, avagy szegénység és foglalkoztatás” című konferenciánkon elhangzottakat – részint a szegénység és a munkanélküliség szoros együtt járása okán, részint azért, mert ez a rendezvény élénk vitát generált.

1. Oktatási programokkal a szegénység ellen

(2010. április 21.)

A konferencia során rálátást kaphattunk arra, hogy egy hasonló problémának a kezeléséhez milyen sokféleképpen látnak hozzá (közösségi házak működtetésétől módszertani fejlesztésekig, jogszabály-módosításokig) a különböző hatáskörrel dolgozó szakemberek: egy helyi közösségvezető, egy civil szervezet munkatársa, egy iskolaigazgató, illetve egy minisztériumi munkatárs.

A bemutatott programok (az összefoglalók és a prezentációk elérhetők: www.szmi.hu/szociapolitika/modszertancsoport/aktualis-rendezvenyek) a hátrányos helyzetűek társadalmi integrációját különböző célokat kitűzve, ezeknek megfelelő eszközökkel próbálják segíteni (pl. az iskolai szegregáció felszámolását integrációs, a képességeket kibontakoztató felkészítésekkel, komplex felzárkóztató és tehetséggondozó foglalkozásokkal; a munka világába való bevezetést a munkavállalást segítő képzéseket célzó programokkal).

Az efféle célokat kitűző szervezetek eredményességét meghatározza:

- a közösségfejlesztő munka,
- a családokkal, helyi önkormányzattal, helyi szervezetekkel való együttműködés, folyamatos kapcsolattartás,
- valamint a helyi közösségi erőforrások felhasználása, helyi lehetőségek megvalósítása.

Az oktatási programok legtöbb esetben *egyéb szolgáltatásokkal egészülnek ki* (pl.: lakhatási problémák megoldása, munkahelyteremtés, jogsegélyszolgálat, a szociális ellátásokhoz való hozzáférés támogatása, adományosztás, tárgyi feltételek megteremtése), mivel a meglévő komplex szociális problémák egyébként akadályoznák az oktatási integráció megvalósítását.

A programok szükségességét elismerve a konferencia résztvevői megfogalmazták azt az általános problémát, hogy a szociális ellátórendszer sok helyen nem létezik, illetve csak látszatevékenységet folytat. Az önkormányzatok gyakran nem működtetik a nem kötelező segítő szolgáltatásokat (például az adósságkezelést), annak ellenére, hogy szükséges lenne. A cigányságnak nyújtott szolgáltatások minőségét negatívan befolyásolja, hogy a cigányokkal foglalkozó szakemberek presztízse nagyon alacsony.

A civil szervezetek munkáját nehezíti az a tény, hogy a szociális területen nem adekvátak az ellenőrzések: a túlságosan sok ellenőrzés kizárólag a „papírmunkával” foglalkozik, miközben figyelmen kívül hagyja magát a megvalósított projektet. További nehézséget jelent, hogy a civil szervezetek közötti együttműködés sok esetben nem problémamentes.

2. Alternatív szociális és közösségi szolgáltatásokkal a szegénység ellen

(2010. május 17.)

A konferencia előadói a mélyszegénységben élők felemelését célzó komplex, közösségi szociális munkát felhasználó jó modelleket mutatták be (az előadások összefoglalói és a prezentációk elérhetők: www.szmi.hu/szocialpolitika/modszertani-csoport/aktualis-rendezvenyek). Ezek elterjedésére azért van szükség, létük azért hiánypótló, mert a helyi szolgáltatások általában úgy alkotnak egységet, hogy a rászorulóknak nem férnek hozzá a szolgáltatásokhoz. A hátrányos helyzetű térségek szociális problémái ráadásul egymásba fonódva jelennek meg, így komplex megoldást kívánnak. A legfőbb cél a helyi közösségek újrakészítése, melynek megvalósítása során az integrált szolgáltatások létrehozása mellett lényeges szerepet tölt be a közösségfejlesztés. Ez utóbbi alapjául szolgálhat a helyi közösséggel kialakított bizalmi viszony.

A bemutatott programok egyik legnagyobb kérdése, hogy a szolgáltatások megmaradnak alternatív szolgáltatásként, vagy beépülnek a helyi intézményrendszerbe.

A jelenlévők sok hozzászólással és értékes megállapítással gazdagították a konferenciát. Vázlatosan idézünk néhányat:

- A helyi szociális szolgáltatások működése nagyban függ a helyi önkormányzatoktól.
- Az állami diszfunkciók következménye, hogy a legrosszabb helyzetű területeken a civilek biztosítanak csak megfelelő szolgáltatást (ha biztosítanak!).
- Ahhoz, hogy a szociális szolgáltatók eredményesen működjenek, elengedhetetlen a helyi önkormányzatokkal való együttműködés.
- Az önkormányzati, állami szerepvállalás és a civil kezdeményezések akár megvalósulhatnak karöltve is, ha például az önkormányzat átengedné intézményeit, épületeit a civileknek (pl. nyitva tartási idő után).
- A civil szerepvállalással kiküszöbölhető lenne az önkormányzati intézményben dolgozó szociális munkás sok-

szor skizofrén helyzete: miközben ügyfeleit bátorítja az érdekérvényesítésre, ügyel a sokszor értelmetlen szabályok betartására is.

- Ezzel együtt persze a civil szociális munkás számára is megoldandó feladat a problémák iránti érzékenység, valamint a jogszabályok betartásának összeegyeztetése. Ezt a nehéz feladatot nagyban megkönnyítené a valóságtól kevésbé elrugaszkodott jogszabályi környezet kialakítása.
- A civil szervezetek munkáját megkönnyítendő, lényeges szempont, hogy köztük és az önkormányzati intézmények között ne legyen különbség a jogszabályok betartásában.
- Egyes civil szervezetek eredményes munkájának elismerése mellett sajnálatos tény, hogy az általuk felhalmozott tapasztalatokat csak nagyon nehezen lehet rendszer szintűen adaptálni. Többek között ezt a feladatot tűzte ki célul az SZMI és a Református Szeretetszolgálat az általuk kidolgozott modellprogramban.

3. Szegénység és lakhatás

(2010. június 30.)

A júniusi konferencia témája az előbbieket bevezető jellegéhez képest sokkal inkább az aktuálisan előtérbe kerülő problémákra koncentráll. A pénzügyi és gazdasági válság következtében eladósodott tömegek számára a lakhatási nehézségek megsokasodtak, s tetézi ezt az ezer sebből vérző lakáspolitikai. (A konferencián elhangzott előadások összefoglalói és prezentációi elérhetők: www.szmi.hu/szocialpolitika/modszertani-csoport/aktualis-rendezvenyek)

A konferencia egészét jellemezte a lakáspolitikai krízisből kivezető út keresése, amelynek során megfogalmazódott, hogy paradigmaváltásra van szükség (szociális bérlakás, hatékony lakásfenntartási támogatás és célzott, magántulajdonú lakásokat is átfogó programok).

A lakhatási problémák kezelése a szegénység területi koncentrációjának oldását (mobilizálás, területileg célzott, helyi erőforrásokat és igényeket számba vevő programok), valamint komplex szemléletet (lakhatási elemek mellett foglalkoztatási, közösségfejlesztési, oktatási, egészségügyi programkomponensek) kíván.

A lakhatási problémák hátterében (pl. átmeneti otthonba kerülés) sok esetben az eladósodás áll. Az adósságkezelési szolgáltatásokat sokan nem tudják igénybe venni, noha rászorulnának a támogatásra. Ezt a célcsoportot vonják be a konferencián bemutatott lakáskísérési, mikrohitelvezési programok – minden esetben feltételhez kötött támogatást nyújtva. A résztvevők kiválasztásakor a fő szempont a rászorultság és a visszafizetési képesség. A program fontos elemei a keretfeltételek, együttműködési feltételek teljesítése (pl. számlák fizetése, igazolások beszerzése, foglalkoztatásban való részvétel, képzés, tréning, közösségi élet), egyéni megtakarítási időszak és kiegészítő pénzügyi támogatás. Bármilyen szociális lakhatási fejlesztés megvalósíthatósága és fenntarthatósága csakis intenzív

előkészítő és utánkövető szociális munkával és az érintettek bevonásával lehetséges. A lakhatási problémák megoldása összekapcsolódik a családok megtakarításra ösztönzésével, háztartásaik pénzügyi helyzetének stabilitását támogató pénzügyi képzéssel és személyes tanácsadással. Mindez a pénzügyi kultúra fejlesztését, a háztartási költségvetések konszolidálását segíti elő.

4. Szegénység és foglalkoztatás

(2010. szeptember 29.)

A konferencián az előadók a közfoglalkoztatás vagy a piaci versenyhelyzetbe hozás kérdéskörét, a megfelelő módon nyújtott segélyezés (szociális földprogram) jótékony hatásait, az atipikus munkaviszonyok kialakításában és a szociális foglalkoztatásban rejlő lehetőségeket taglalták. (Az előadások összefoglalói és prezentációi elérhetők: www.szmi.hu/szocialpolitika/modszertani-csoport/aktualis-rendezvenyek)

A *Kontakt Humán Szolgáltató Nonprofit Kft.* egyfajta – Magyarországon még kevésbé ismert – atipikus munkahelyteremtéssel valósította meg foglalkoztatásösztönző programját. Aladi Gusztáv erről tartott, „Munkát ad a város” – *kedvezményes munkaerő-kölcsönzés Zalaegerszezen* című előadását részletesebben ismertetjük, mivel szokatlanul heves reakciókat váltott ki a hallgatóságból.

A kft. Zalaegerszezen saját kezdeményezésre hozta létre a „Munkát ad a város” elnevezésű programját. Az önkormányzati tulajdonú intézmény kht.-ként alakult 1999-ben. Az alapítói cél az volt, hogy egy kompenzált szervezet hozzanak létre a közfoglalkoztatás városi szintű szervezésére, amely a későbbiek folyamán régiós szintre bővült. Munkaerő-kölcsönzéssel a cég 2006-ban kezdett el foglalkozni Zalaegerszezen, amelynek célja az akkoriban ugrásszerűen megnövekvő munkanélküliség csökkentése volt. Évente 70-90 embert tudnak kölcsönözni. Minimum négy hónapra, maximum tizenkét hónapra adnak támogatást. A szolgáltatás teljesen ingyenes. A program keretében azok a kezdő kisvállalkozások vagy középvállalkozások, amelyek bővíteni szeretnék a szolgáltatásaikat, termékeiket, egy zalaegerszegi munkanélkülit kölcsönözhetnek ki.

Bár az önkormányzat jelentős összeget szán a támogatásra, ez a „befektetés” minden bizonnyal megtérül. A támogatott időszak alatt a dolgozó nem kér segélyt, az adóját befizeti, hiszen a foglalkoztatás legális, ugyanakkor mindenki erkölcsileg is nyer rajta. Jó módszer a gazdaság fellendítésére is, a foglalkoztatás fehéritésére. A több éves mérések alapján a kölcsönzött munkaerő körülbelül 10%-ának a munkaviszonya a támogatási időszak megszűnését követően is fennáll (a közfoglalkoztatás területén ez az arány mindössze 2-3%). Ez jelentős foglalkoztatást ösztönző eredménynek tekinthető.

Aladi Gusztáv foglalkoztatási szakemberként nagyon fontosnak tartja, hogy munkát tudjanak adni segélyek helyett. Véleménye szerint a hatékony, célravezető foglal-

koztatáspolitikához jó szociálpolitikát is kell csinálni, mert a kettő nem megy egymás nélkül.

A zalaegerszegi önkormányzat képviselő-testülete már a 90-es évek végén felismerte, hogy a szociális segélyezés nem vezet sehova, a pénz előbb-utóbb el fog fogyni. Ha viszont valamilyen forrásból valakinek munkát tudnak adni, akkor az hosszú távon önfenntartó lesz. Ráadásul a szociális rendszeren eléggé sok élőködő jelent meg az első években.

Az előadó meglátása szerint az államnak vagy a szociálpolitikának nem küldetése és feladata a társadalmi egyenlőtlenségeknek a megszüntetése az adófizetők pénzéből.

Merni kell arról beszélni, hogyan állunk Magyarországon a segélyezéssel, ez az adófizetők mennyi pénzét emészt fel. Ő maga úgy gondolja, hogy drasztikus lépéseket kell tenni. 2010-ben, Európában azt vallja: a rászoruló kapjon egy minimális összegű segélyt, hogy éhen ne haljon. Viszont megengedhetetlen, hogy apró feketemunkákból és segélyekből ugyanolyan életminőséget produkáljon huzamosabb ideig, mint aki dolgozik – akár ha minimálbérért. A segély összege, amit az egyes embernek fizetnek, valóban nagyon alacsony, társadalmi szinten mégis hallatlanul magas. Azt sem tartja helyénvalónak, hogy – bár Magyarországon a segítő szakma büszke arra, hogy a szociális háló milyen sűrűn szövött – a visegrádi államok közül Magyarország fordított legtöbbet szociális segélyekre, Spanyolországot is megelőzve.

Megoldást jelenthetne az adók csökkentése és a munkabérek egyidejű emelése, ösztönözve ezzel a munkavállalást. A szociálpolitika feladata, hogy hozza olyan helyzetbe a dolgozni akaró embereket, átmenetileg annyi támogatást adva, hogy elinduljanak és aztán maguk is meg tudjanak állni a lábukon.

Ma Magyarországon a tartósan munkanélküliek munkavállalási hajlandósága igen alacsony, s ez „nem teljesen” az elnyomás és a diszkrimináció következménye. 600-700 munkaképes korú és állapotú segélyezett tekintetében három és félszer annyi embert kellett megkeresni, mint amennyi munkába állt. A többieknek elképesztő leleménnyel sikerült kibújniuk.

A munkanélküliség és a bűnözés között is erős összefüggést vél látni: a segélyezettek jó részénél tetten érhető, hogy lopással egészítik ki a jövedelmüket.

Szükség lenne a segélyezettek mentális fejlesztésére, hogy saját maguk is kezdeményezzenek. Sok szó esik arról, hogy mi a feladata az önkormányzatnak, az országnak, a többségnek, a foglalkoztatónak. Egy szót nem beszélünk arról, hogy mit várunk el a munkanélkülitől, a segélyezettől, az etnikai kisebbségtől, mintha semmi közük nem lenne hozzá. Mindig nélkülük akarjuk megoldani a dolgokat.

Beszéljünk arról, hogy valóban vannak olyan hátrányos térségek, ahol valóban nincs munkalehetőség. Valóban a polgármesteri hivatal a legnagyobb munkaadó. Valóban nem megy oda beruházó, mert nincs piaca.

Az előadó azon is dolgozik a kollégáival, hogy a közfoglalkoztatásban is különbséget tegyenek térségek között. A

hátrányos helyzetű térségekben nagyobb arányú pénztámogatást kellene adni a foglalkoztatáshoz, nagyobb lehetőséget nyújtani munkában, érvényesülésben, oktatásban, de ez nem jelentene halmozottan nagyobb összegű szociális segélyeket.

A hozzászólók többsége egy-két kivételtől eltekintve – bár elismerését fejezte ki az előadó munkájával kapcsolatban – a fentiekkel ellentétes véleményének adott hangot:

- A munkanélküliség okai nem annyira az emberek munkavállalási hajlandóságában, mint a munkahelyek hiányában keresendők.
- Aki nem volt munkanélküli, nem tudja, hogy milyen pszichikai korlátok leküzdésére, milyen erőfeszítésekre van szükség az ismételt munkába álláshoz.
- Vajon megéri-e dolgozni, ha a kistelepülésen mezőgazdaságból megélni próbáló emberek, a vállalkozók kiszolgáltatott helyzetét tekintjük?
- Rengeteg a kirekesztett ember, aki nagyon szeretne dolgozni, ha lenne rá lehetőség, és nem a segély miatt nem dolgoznak. Ezt támasztja alá az is, hogy az álláskeresői segélyt nem sokáig lehet igénybe venni, 28 ezer forintos összege sem vonzó. Nagyon sokan vannak, akik egyáltalán semmilyen ellátásban nem részesülnek, például a pályakezdők, a gyesről visszatérők. Van egy réteg, amely teljesen kiszorul ebből a segélyezési körből, és boldogan dolgozna. (Egykor munkaügyi központban, jelenleg civilként dolgozó hölgy hozzászólása.)
- Ugyanakkor – az előadó véleményét alátámasztva – a segélyezési csapdát valóban nehéz kikerülni: számos ember szeretne munkához jutni, ha a segélyt is megkapja mellette. (Egy munkatanácsadó tapasztalata.)
- Az ÁSZ felmérése nem azt támasztja alá, hogy az ország nagyon sokat költene szociális segélyekre.
- Az előadónak a bűnözés és a szegénység közötti összefüggésről felállított hipotézisét a gazdagok körében elkövetett lopások hatalmas mértékére tekintettel nyilván el kell vetni.
- A „magyar elit” nem vállal szerepet a szegények felemelésében, amit a szociális munkások igyekeznek pótolni. Helytálló viszont, hogy a szegénység enyhítéséhez a szegények bevonására és együttműködésére is szükség lenne.
- A szegénység elsősorban tudati állapot, a szegénységnek arca van, a szegénységnek szaga van.

A vita, és egyben a konferencia tanulságát levonva megállapítható, hogy a mélyszegénységben élő emberek felemelésében a foglalkoztatásnak kulcsszerepe van. A foglalkoztatást segítő szakembereknek tisztában kell lennie azzal, hogy a munkaerőpiacról kiszoruló réteg nagy része korlátozottan versenyképes és valóban hátrányos munkaerőpiaci adottságokkal rendelkezik, továbbá munkába állási hajlandóságukat sok tényező befolyásolja. Ennek tudatában, valamint megfelelő munkakerőpiaci ismeretek birtokában, komplex megközelítésmóddal lehet hatékony segítséget adni. Fontos megvizsgálni továbbá, hogy *mit mérlegel a potenciális munkavállaló*, aki a munkaerőpiacon nincs versenyhelyzetben. Az átmeneteket mindenképpen

érdemes végiggondolni a munkaerőpiacra történő integrálás során, ezt szolgálhatja a különböző atipikus munkaviszonyok létesítése, köztük a munkaerő-kölcsönzés. Tovább menve: a segély és feketemunka is lehet akár egy átmenet, amiből munkaszocializáció (az aktivitás megtartása, a motiváció erősítése, a jobb önértékelés, a képzettségi szint növelése, a munkaerőpiacra való visszajutás esélyének növelése és az önálló megélhetés biztosabbá válása) után az érintett a minimálbért meghaladó jövedelmet akár legalisan is meg tudja szerezni. Erre nyújtanak példát a földprogram kimenetei az önálló gazdálkodás felé, a cigánymisszió keretében megvalósuló szociális foglalkoztatás, a munkaerő-kölcsönzés hatására a feketemunka visszaszorulása.

5. Szegénység és segélyezés I.

(2010. november 17.)

A segélyezés problémakörének nagysága és fontossága miatt a címben jelölt témában két konferenciát terveztünk. Az első a segélyezési rendszerről adott átfogó képet, majd több segélyezési program gyakorlati megvalósulásáról tájékoztatott. (Az előadások összefoglalói és prezentációi elérhetők: www.szmi.hu/szocialpolitika/modszertani-csoport/aktualis-rendezyenyek)

Mint az elméleti előadásokból kiderült, a hazai segélyezési rendszer európai viszonylatban a középmezőnybe tartozik. A rászorulókhöz eljutó támogatások színvonalának emelése nem a segélyek további növelése, hanem a rendszer egyszerűsítése szolgálhat. A munkanélküliek saját helyzetüket kilátástalannak vélik, az előítéletek pedig jelentősen befolyásolják azt, hogy valaki talál-e munkát, vagy sem. A munkahelyek alacsony száma ellenére fontos támogatni az álláskeresőt, mert ez segíti a gazdasági fellendülést. Arra, hogy a segély összege ne legyen olyan magas, hogy ellenőztönzőleg hasson a munkavállalásra, ugyanakkor ne legyen olyan alacsony sem, hogy eredeti funkcióját, a jövedelempótlást ne tudja betölteni, a világon sehol nem született még üdvöztető megoldás. A segélyezési rendszer gyakorlati alkalmazását bemutató hazai példák mindamellett azt illusztrálják, hogy a munkanélküliség visszaszorítható.

Felmerült az is, hogy mi az, ami a szociális segélyekért, juttatásokért cserébe elvárható a segélyezettek részéről, melyek azok a szankciók, amik alkalmazhatóak, hatékonyak, s melyek nem. A lakosság, a társadalom, az önkormányzati dolgozók türelmetlenek, miután nem látnak azonnali eredményeket, határozottabb, olykor radikális megoldásokat keresnek. Kérdésként felmerül, hogy a szociális szakma képes-e kommunikálni, illetve dolgoz-e a szociális szakembereknek megismertetni a társadalommal, hogy a munkátlanság szempontjából nem elsődleges ok, hogy a munkanélküliek nem akarnak dolgozni, ugyanakkor a kereteken van mit javítani.

A Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet 2010-ben öt alkalommal rendezte meg Kérdés és válaszok címmel konferenciát.

enciasorozatát. (A hatodik alkalom összefoglalója, „Szegénység és segélyezés II, lapzárta utáni időpontja miatt nem került bele e beszámolóba.) A tapasztalat azt mutatja, hogy a rendezvénysorozat elérte azt a célt, hogy a szociális szakemberek, önkormányzati dolgozók, civilek között párbeszéd induljon el. A mélyszegénységben élők helyzetének javítását célzó modellprogramok bemutatása, az elméleti előadások, illetve a hallgatóság észrevételei, véleménye, a tapasztalatok ütköztetése mind módot nyújtott arra, hogy kapcsolatok alakuljanak ki a résztvevők között, mely kapcsolatok segíthetik a bemutatott programok terjedését, ösztönözhetik hasonlókat beindítását.

A konferenciasorozat 2011-ben tovább folytatódik, újabb témákkal – kérdésekkel és válaszokkal.

Az összefoglalót készítették: Körmendyné Falussy Anna, Krajcsovics Balázs (SZMI, Módszertani Csoport)

Jegyzet

1 A Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet (SZMI), mint országos módszertani intézet, a 3/2008. (IV.15.) SZMM rendelet 12. § (1) bekezdés e) pontja alapján 2009 augusztusában 21 millió forint keretösszegben pályázatot hirdetett jóléti szolgáltatások formájában, mélyszegénységben élőket támogató, már működő modellprogramok fejlesztésére.

Marozsán Csilla* – Lantos Szilárd**

A fejlesztéspolitika új ösvénye

Tudósítás egy, a kirekesztett közösségek támogatását célzó programról

Hunyd be a szemed és lélegezz, kilégzéskor pedig fújd ki a negatív érzelmeidet, amíg teljesen el nem lazulsz. Most képzelj el, hogy jelentős támogatással, mégis rugalmasan kezelt komplex fejlesztéseket valósítasz meg, hogy a közvetítő szervezet és a többi nyertes hozzád hasonló programokat megvalósító szakemberekből áll. Képzelj el, hogy a projektmegvalósításban ők a partnereid, akik megértenek, akik nap mint nap a terepen dolgoznak, akiktől tanulhatsz, és akikkel nemcsak az indikátorokról, hanem az érdemi kérdésekről és a felmerült dilemmákról is beszélhetsz. S most képzelj el, tényleg van ilyen.

A Terepszemléletű Támogatás Kirekesztett Közösségekben című program 2010–2011 folyamán arra tesz kísérletet, hogy egy újszerű, a megszokott pályázati rendszerektől eltérő, partnerségre épülő és a helyi fejlesztési folyamatok eredményeire, következményeire reagálni képes rugalmas támogatási rendszert dolgozzon ki és ajánlja ki a módszertant a fejlesztési források gazdáinak. Az Open Society Institute (OSI) Szükségalapjának támogatásával elindult programot a Tutor Alapítvány valósítja meg közvetítő szervezetként. De miért is volt erre szükség?

A humánerőforrás-fejlesztés és a társadalmi megújulás akadályai

Aki belefogott valaha humán fejlesztési programokba, szembesülhetett azokkal a diszfunkciókkal, amik nem csupán a projektek tervezését, megvalósítását, de elszámolhatóságát, s éppen emiatt magának a megvalósító szervezeteknek a létét is veszélyeztetik.

Magyarország Strukturális Alapokból támogatható fejlesztéspolitikai célkitűzéseit 2004–2006 között a Nemzeti Fejlesztési Terv tartalmazta, majd a 2007–2013-as időszakban 22,4 milliárd eurós uniós támogatásának kereteit az Új Magyarország Fejlesztési Terv határozza meg. A tervek alapján létrejött Operatív programok mentén kialakított prioritások, intézkedések és eljárásrendek rögzítik a fejlesztésekre elérhető forrásokat¹. A több konstrukcióban fellelhető anomáliák mellett a jelen témánkat érintő társadalmi megújulást leginkább szolgáló HEFOP, majd TÁMOP programok elérését és hatékony felhasználását a gyakorlatban számos tényező nehezíti.

A prioritások egy-egy részterület fejlesztését célozzák néhány kiegészítő szolgáltatás bevonásával, így kevésbé, vagy egyáltalán nem alkalmasak komplex programok megvalósítására, ugyanakkor kizárnak egyéb szükséges fejlesztési irányokat, területeket és költségnemeket. A lakhatást

segítő költségek, a szolgáltatásokhoz kapcsolódó rezszi, vagy a közösségi terek fűtés korszerűsítése például olyan tételek, amiket nem támogat a rendszer, más források pedig nem vonhatóak be az elvileg 100%-ban támogatott projekt ideje alatt. Ez az ellentmondás nyilván olyan kreatív megoldásokra készíti a kedvezményezetteket, ami veszélybe sodorhatja az egész projektet.

Különösen kockázatos a projektek megvalósítása szempontjából a kiírástól, elvárásoktól való legapróbb eltérés, mert a programok olyan mértékű ellenőrzése zajlik, mely a szakmai szempontokat jobbra figyelmen kívül hagyva, az adminisztrációra koncentrálva és a legkisebb hiba miatt az átláthatóság alapvető szabályait felrúgva, a határidők több havi csúszása mellett szabálytalansági eljárás alá vonhatja a szervezetet, veszélyeztetve ezzel a kifizetéseket, a program megvalósíthatóságát.

Bizonyos esetekben nagyobb hangsúlyt kapnak az esélyegyenlőségi és környezeti fenntarthatósági szempontok, mint azt a projekt volumene, típusa indokolná, és a valódi, érdemi feladatok helyett az ezeknek való megfelelés emészt fel a megvalósítók energiáit. Miközben ezek valóban fontos szempontok, be kell látni, hogy egy roma telepen megvalósított projektben számos fontosabb kérdés vár megoldásra, mint az, hogy hány kwh-val csökken a szervezet energiafogyasztása.

A projektek tervezésekor 1-3 évre előre meghatározandó számszerűsíthető eredmények – indikátorok – tervezése bizonyos közegekben nagy merészség a megvalósító szervezetek részéről, egyszerűen azért, mert a közösségek fejlesztése időigényes és spontán folyamatokkal tarkított munka. Teljesülése a pályázat eredményességének, a támogatás folyósításának feltétele, ugyanakkor nem vesz figyelembe egyéb, a program során kialakult eredményeket, folyamatokat.

A kiírások és eljárásrendek bonyolultsága és sajátos nyelvezete megköveteli plusz szakértők igénybe vételét, és olyan szereplők bevonását a programokba, akikre vagy nem lenne szükség, vagy csak kisebb mértékben. Emellett olyan többletfeladatokat határoznak meg például a nyilvánosság biztosításának vagy a szakértők bevonásának területén, melyek nélkül a projekt költséghatékonyabban valósulhatna meg.

Számos szervezet kiváló szakmai stábbal, programmal és beépültséggel rendelkezik a fejlesztendő területen, ám mégsem tud pályázni, mert nyertes pályázat esetén a források elhúzódó lehívása miatt a projekttámogatás legalább 20-30%-ával kellene rendelkeznie ahhoz, hogy a szervezet és a projekt csődje nélkül végigvihesse a programot. A tá-

mogatott szervezetek saját forrás híján gyakran kényszerülnek költséges – szintén nem finanszírozott – bankhitelhez folyamodni.

A helyzetet nehezíti az, hogy a támogatást közvetítő és a projektmegvalósítók között nincs lehetőség érdemi párbeszédre. A bírálati fázisban a benyújtott papírok áttekintésekor csak egy jó pályázatírón, és nem a valódi tereptapasztalaton múlik a támogatás elnyerése, míg a megvalósítás fázisában ismét csak az számít, ami papírral alátámasztható, a sokszor ellentmondó, értelmezhetetlen vagy életszerűtlen útmutatókban szerepel.

Az évek során felhalmozott tapasztalatok, a méltatlanul hosszú ideig húzódó és átláthatatlan eljárások, a csődbe ment civil szervezetek, megszűnt szolgáltatások, programmelemek már arra ösztönöztek csaknem 200 civil szervezetet, hogy tiltakozzanak, és mielőbbi méltóbb eljárásrendet követeljenek².

Kezdeményezések a pályázati rendszer finomítására

A pályázati források elosztásának diszfunkcióit enyhítő korrekciós elemek közt kell szót ejteni a leghátrányosabb helyzetű kistérségek (LHH) felzárkóztatási programjáról. A program komplex fejlesztéseket finanszíroz az LHH 33 kistérségében, mintegy 100 milliárd forint értékben, melynek egynegyede humán fejlesztéseket szolgálhat. A program a leghátrányosabb térségekbe koncentrált a forrásokat, és sok esetben nagyobb figyelmet tudott tanúsítani az érintett szükségletei iránt, mint a hagyományos támogatási rendszer, ugyanakkor egyes kistérségekben elmondható az is, a folyamatokra a kistérségi civil és roma szervezeteknek meglehetősen kis ráhatása volt, a támogatások sok esetben kistérségi tervezések során, a helyi hatalmi viszonyok eredményeként nem feltétlenül a legrosszabb helyzetű településekre kerültek. A humán fejlesztési komplex projektek összetettségének érvényesülését nehezítette az, hogy a tervezés után az operatív programok mentén felszeleltelve kellett lepályázni a projektjét akár több pályázattal a zsűrin átjutott szervezeteknek. Míg jelenleg is van olyan pályázat, ami nem került kiírásra, addig a már nyertes szervezetek a fent vázolt körülmények között, eljárásrend szerint valósítják meg projektjeiket.

Az LHH források és egyéb források elérését támogató OSI programban az Autonómia Alapítvány a roma integrációs projektek fejlesztését segíti, míg megjelentek további programspecifikus kiemelt projektek, mint a Gyermekesély program kiterjesztését és megvalósítását segítő (TÁMOP 5.2.1) program vagy a hajléktalanok foglalkoztatását segítő projektek szakmai támogatását végző (TÁMOP 5.3.2) projektek. Az uniós támogatási rendszerbe integrált támogató programok ugyan elősegíthetik a megvalósító szervezetek bevonását, szakmai támogatásukat, de maguk is a pályázati rendszer részeként működve ugyanolyan kiszolgáltatottá váltak a közvetítő szervezet bizonytalanságának, bürokráciájának, mint a segítettek.

Jó példát az uniós rendszert elkerülő Norvég Civil Támogatási Alap működése hozott a fejlesztési források rendszerében. Az Ökotárs Alapítvány, az Autonómia Alapítvány, a Demokratikus Jogok Fejlesztéséért Alapítvány és a Kárpátok Alapítvány – Magyarország által menedzselt prog-

ram számos ponton eltér a Terepszemléletű Támogatás Kirekesztett Közösségekben programtól, rugalmassága és szakmai szempontokat előtérbe helyező szemlélete mégis hasonló.

A magyar fejlesztéspolitikai rendszer rugalmatlansága, a különféle pályázatok specializáltsága, széttagoltsága és gúzsba kötően körülményes eljárásrendje jelenlegi formájában sok esetben nem alkalmas helyi igényekre épülő, azokhoz folyamatosan alkalmazkodó komplex közösségi programok hatékony támogatására, ezért támogatja az OSI Szükségalapja az alternatív támogatási formák kidolgozását.

A terepszemléletű konstrukció alapvető célja

A Terepszemléletű Támogatás Kirekesztett Közösségekben című támogatási konstrukcióban a cél egy újszerű, a megszokott pályázati rendszerektől eltérő, együttműködésre, partnerségre épülő és a helyi fejlesztési folyamatok eredményeire, következményeire reagálni képes rugalmas támogatási rendszer kidolgozása. A konstrukció egyrészt lehetővé teszi a támogatott modellprogramok számára a tapasztalatcserét, a közösség legégetőbb szükségleteinek megfelelő folyamatos (újra)tervezést, másrészt – a támogatás szükség szerinti átütemezése, átcsoportosítása mellett – a támogatott célcsoport érdekében *lehetőséget nyújt és egyben ösztönöz újabb pénzügyi és más, helyben elérhető erőforrások bevonására*. Különösen fontos ez az évtizedek óta fennálló, és a válság következtében kialakult kritikus problémahelyzetekben élő, kirekesztett csoportok esetén. Az egész program, illetve a helyi projektek egyik fő célja, hogy az újszerű támogatás-módszertani megközelítésből, pénzügyi struktúrából adódó lehetőségeket, hatásokat leírja, megismerhetővé, adaptálhatóvá tegye. A programnak válaszolnia kell arra a kérdésre, valós alternatíva-e ez a típusú megközelítés, illetve mire, mennyiben más típusú fejlesztésre, fejlődésre ad lehetőséget.

A fenti kérdés megválaszolásához a jelen állapot rögzítése elengedhetetlen, hiszen erről az alapról indulva lehet dokumentálni a beinduló változásokat, így lehet megállapítani, milyen folyamatok indultak el a deszegregáció, a társadalmi befogadás, a helyi identitás formálódása, illetve a részvétel területén.

A folyamatosan strukturált dokumentáció és reflexió arra is lehetőséget kell, hogy adjon, hogy mikor, melyik fázisban, hol kezd egy adott közösség saját folyamatokat, saját kezdeményezéseket beindítani.

Összefoglalva, a program és a projektek célja – a programban részt vevő helyi közösségek fejlesztésén túl – egy újszerű, alternatív fejlesztési program, megközelítés, módszer kipróbálása; az eredmények, a módszertan, a folyamatok dokumentálása, adaptálhatóvá tétele.

Tipikus társadalmi, települési és közösségi diszfunkciók a projekthelyszíneken

Az újfajta, terepszemléletű támogatási rendszerbe bevont, kiválasztott programok közös tulajdonsága, hogy jelen pil-

latban nincsenek, nem léteznek az egyes helyi társadalmi problémákra megfelelő állami, társadalmi válaszok, mégis a különböző helyzetben levő településeken, közösségekben a tervezett konstrukció révén a sajátosságaikhoz igazodó reális célokat tűzhetnek ki maguk elé.

Ózdon a Hétes-telepen és Hétes völgyben maximum 450 ember, 80 család él, az itt lakók közel fele gyerek. Az átlagéletkor 50–55 év közötti, a telepen nagyon sok az újszülött. A fiatalkorú (12–17 éves) szülők száma kimagasló. A népesség 17 nagyobb házban oszlik el.

A telep elhanyagolt, szemetes, a lakások sérültek, romosak, beáznak. Vízet a lakók egyetlen kútról cipelnek kannákban a telep közepéről, áramuk a szolgáltató jóindulatán múlik, mérőórák nincsenek. Néhány közös „budit” használnak, amit nem színpantanak, a szemétszállítás nincs megoldva. A szociális állapotuk és a kilátástalanság törvényen kívül helyezi az itt lakókat. A többség rendszertelen munkából, gyűjtögetésből, kukázásból, vasazásból és segélyekből tartja fenn magát.

A családok illegális eszközökhöz nyúlnak az életben maradás érdekében, sok a deviáns szülő. A mostoha körülmények miatt a gyerekek betegeskednek, lemaradoznak az iskolában, ruházatuk, ellátásuk, tisztaságuk sokszor a szülők igyekezete ellenére sem éri el azt a szintet, amit a többségi környezet elvár. Ezért megbélyegzik őket, ami negatív identitáshoz, az önértékelésük csökkenéséhez, alulmotiváltsághoz, tanult tehetetlenséghez vezet.

Családok mentén szervezett kisközösségek alkotják a Hétes-telepi közösséget. „Gettótörvények” uralkodnak, gyakran erőszakkal oldják meg a konfliktusokat, gyakoriak az egymás közötti kommunikációban a szélsőséges indulatreakciók.

*Aki erre a telepre kerül, az végállomásra érkezett. A sorsukról a gyerekek is így gondolkodnak.****

Az olyan településeken, ahol folyamatosak a konfliktusok a helyi falusi közösség és az égető telepi gondokkal küzdő csoportok között, olyan programok szervezésére van szükség, mely kommunikációt, párbeszédet indít, együttműködésre sarkall, és megbékélést eredményez a szétartó közösségekben.

Nagyobb települések általános tendenciája, hogy a jobb módú közösség kiszorítja a problémás lakosságot a telepekre. A jól szituált kisvárosok korszaknyi lemaradással bíró szegregátumaiból esélytelen a kitörés. Fő cél lehet az arra képes lakosok megerősítésével lehetőséget teremteni a kilépésre, míg a telepen rekedtek számára az alapvető létfenntartás segítése, a felzárkóztatás, a családi kohézió

erősítése, a humán szolgáltatások elérésének segítése, a gyermekfejlesztő programok biztosítása, annak érdekében, hogy legalább a következő generációnál esélyes legyen a kilépés.

A hitelválság nyomán számos széthulló panelházi lakóközösséget találunk, ahol gyakran egy „falunyi” kirekesztődött lakos él, az állami segítségnyújtás esélye nélkül, saját tulajdonú lakásokban. Itt a cél a lakosok támogatása mellett a szociális szolgáltatások elérésének biztosítása, valódi lakóközösség kialakítása és a ház bekapcsolása a település életébe.

Noha a mobilitás fontos antiszegregációs tényező lehet, a vidéki telepekről a fővárosba érkezők Budapesten szintén a gettókban telepednek le. Ebben a folyamatban – segítséggel – a helyi és a befogadó közösség is képessé válhat a tervezett „elengedésre”, ill. a „befogadásra”. A vidéki telepek kontra főváros viszonylatban fontos a megtartásra nem képes telepi közösség támogatása, valamint a helyiek városba menekülése kapcsán a tudatos tervezés, a szociális védőháló hiánya nélküli élet kilátástalanságának enyhítése. A fenti élethelyzetek, települési és közösségi nehézségek, konfliktusok olyan tipikus problémákat hordoznak, melyek már most is jelen vannak Magyarországon, eszkalálódásuk, sokasodásuk várható az elkövetkezendő években, évtizedekben, ezért elengedhetetlen, hogy használható támogatási, megoldási modellek jöjjenek létre.

A problémahelyzetek további dimenziói, a terepprogramba kapcsolódás feltételei

A település- és közösségfejlesztési projektek áttekintése és azok kiválasztása több szempont mentén történt, alapvetően a támogatandó területek problémahelyzetei kerültek meghatározásra:

- a szegénység mértéke magas, jelentős egyenlőtlenségek a településen
- a munkanélküliség helyi viszonylatban jelentős
- a roma lakosság aránya nagy, a többség-kisebbség viszonya konfliktusos
- a szociális, humán szolgáltatások nem működnek, vagy nem megfelelő mértékben működnek
- a helyi döntéshozók viszonya ambivalens a leszakadó közösséggel
- a helyi szereplők önerőből nem képesek a hátrányok enyhítésére

Mivel az NFT, az ÚMFT és hazai fejlesztési források célozták ezen közösségek problémáinak megoldását, várható volt, hogy a bevonandó projektek ezek egy részét is elérték már. Egyes SZMM, OFA támogatások, HEFOP konstrukciók és a TÁMOP 1-es, 2-es és 5-ös számú prioritásai mentén végzett áttekintésből láthatóak azon szervezetek/projektek, melyek képesek voltak több konstrukció előnyeit ötvözve komplex programokat megvalósítani és azokat hosszú távon fenntartani. Ugyanakkor olyan projekteket is áttekintettek, melyek nem voltak képesek elérni a fejlesztési forrásokat, önerőből, szponzori támogatással, önkéntességgel vettek részt a kirekesztett közösségek integrálásában.

Mivel a támogatási konstrukció modellértéke okán fontos az, hogy eltérő problémákkal, megoldásokkal, tapasztalattal rendelkezzenek a programgazdák, mint pl.

- régóta működő nagy civil szervezet, újonnan alakult kis civil szervezet
 - állandó alkalmazotti gárdával és jobbra önkéntesekkel dolgozók
 - uniós támogatási rendszerben tapasztalatlanok, és tapasztalattal rendelkezők
 - az önkormányzattal jó, vagy konfliktusos kapcsolatban levő programok
 - kistelepülések szegregált telepei, nagyvárosok leszakadt lakótelepei
 - szociális, település- és közösségfejlesztési, oktatási vagy kulturális fókuszú programok,
- ezért az előzetes kiválasztásban ezeket a szempontokat érvényesítette a program.

Az elsődleges kiválasztás után egyeztetés folyt a potenciálisan támogatható projektek gazdáival, a helyi partnerekre vonatkozó közös szempontok kerültek meghatározásra:

- legyen jelen, rendelkezzen a célterületen tapasztalattal, megvalósított programokkal
- képes legyen helyi víziók, programok kidolgozására, megvalósítására
- legyen nyitott a plusz források bevonására, a programok áttervezésére
- vegyen részt a közös projektmunkában, folyamatbírálásban
- vállalja romák bevonását a projektmunkába
- tegye lehetővé gyakorlatok fogadását, támogatását
- vállalja a beszámolási, elszámolási feltételeket

Az egyéni egyeztetés végeztével a bevonandó szervezetek közös konzultációján a szervezetek megismerkedtek egymás programjaival, elköteleződtek a programban való részvételre.

A fenti folyamat végén a Terepszemléletű Támogatás Kirekesztett Közösségekben című program megvalósításába támogatottként meghívásos pályázattal és projektenként maximum 65 millió forintos támogatási kerettel bevont projektek/ szervezetek kerültek:

- Dzsaj Bhím Közösség – Gimnázium és Asszonygyülekezet, Sajókaza
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület – „Tabán” Integrációs Program, Monor
- „Van Helyed” Alapítvány – „Cseppben a tenger” Alkotásközpontú integrációs modell, Ózd
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat Egyesület – Vertikális Közösség-rehabilitáció, Veszprém

A projektek alapvető értéke a diszkriminációmentesség, az egyenlőség elősegítése, a helyi értékekre építő fejlesztés megvalósítása, s eltérő mértékben megvalósuló, mégis közös érték a helyi szűk és tágabb közösség bevonása a programokba, döntéshozatalba, a plusz források bevonása, valamint a fenntarthatóság biztosítása.

A program szervezeti keretei

A támogatási modell az uniós támogatások eljárásai közül az ún. közvetett támogatási rendszerhez hasonlít. A támogató szerepét az OSI Szükségalap, a közvetítő szervezet szerepét a Tutor Alapítvány, a projektgazdák szerepét a helyi projektek vezetői látják el.

A támogatási modell a *horizontális együttműködés* erősítése, a helyi projektek közötti tapasztalatcsere és együttműködés maximalizálása érdekében a közvetett támogatástól is eltér abban, hogy a helyi projektek feletti kontrollt részben a többi helyi projekt vezetője látja el. Ennek érdekében a Tutor Alapítvány munkatársai, a helyi projektek vezetői és az OSI szakmai monitora Irányító Testületet (IT) hozott létre.

Sajókaza az egyik legnagyobb azon hazai települések sorában, amelyek lassanként roma többségűvé válnak. A sajókazai falusi roma közösségek közül is kitűnik a tömeges nyomor mélységei miatt. A falu lakossága 3300 fő, ennek több mint harmada roma, közülük cigánytelepi körülmények között él kb. 1000 fő. Többségük egy sok száz fős évszázados bányászkolónia épületeiben (Sólyom telep), illetve mellettük néhány sor CS-lakásban, kb. 80 fő egy tradicionális oláh cigány telepen (Alvég, avagy Petőfi u.) és további legalább 100 fő néhány leromlott falusi utcában lakik. A telepi népesség közel fele gyermekkorú, s a gyermekek arányának drámai növekedése az utolsó egy-két évben érte el a lehetséges maximumot.

A településen minden negyedik aktív korú felnőtt munkanélküli, s ugyanennyien valamilyen szociális ellátásból élnek. A munkanélküli és inaktív népesség a falu cigányok lakta, szegregált területein koncentrálódik. Míg a Sólyom telep romhalmaz, sártenger, szemétdomb képét nyújtja, az Alvégen árvíz pusztít, addig a falu központjában épülnek az utak, járdák, közművek, készül a szép új szökőkút.

A kirekesztett tömegek nem jelennek meg a közösségi szervezetekben, a három keresztény felekezet gyülekezeti életében nem találkozunk romákkal. A művelődési ház programjai évtizedek óta nem célozzák a cigány lakosságot. Az önkormányzatban egyetlen telepi lakos, egyetlen cigány sem foglal helyet.

*Kisebbségi önkormányzat nem volt a programba lépéskor, ma már a projekt egyik munkatársa annak vezetője.****

Az *ülések havi menetrendjét* és változó helyszíneit negyedévre, félévre előre határozza meg az IT. Alapvető elvárás az, hogy valamennyi projektnek legalább egy képviselője vegyen részt az üléseken. Az IT üléseket – az első próbálkozások után – a program megszilárdulásáig egyelőre tel-

jes egészében nem nyitja meg a program további szakmai partnerek előtt, azonban az ülések adott témájába lehetséges további helyi szakértők, résztvevők bekapcsolódása. Az ülésekre a projekthelyszíneken kerül sor, ahol első napirendi pontként a terepen tesz látogatást az IT, az így szerzett tapasztalatok birtokában beszélnek meg a helyi projekt kérdéseit, majd a további programok állását.

A 'Tabán' szegény/cigány telepet Monor centrumától gyalogosan 5-10 percrenyire találjuk, a kertvárosi településrészbe zárványként ékelődve. Egykor romák és magyarok által egyaránt lakott füves, fás, ligetes terület volt itt. A település egyetlen szegregátumában 300 fő körüli az alacsony státuszú népesség száma (142 fő felnőtt, 168 fő gyermek).

A teljes felnőtt lakosság átlagéletkora 32 év, a 18 év alattiak átlagos életkora 7 év. A telepen élő teljes népesség átlagéletkora 20 év – a Tabán tehát egy jellemzően fiatal felnőttek lakta szegénytelep, ahol sok gyermek él. A gyermekek szinte mindegyike hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű. A telepen élő összes tanköteles korú gyermekből 32 fő (26%) sajátos nevelési igényű. A 14–18 éves korosztályban alig van továbbtanuló.

A telepen élő aktív korú népességben a munkaerő-piaci részvétel kb. 10-15%-ra tehető (betanított és segédmunka), további 10% a közmunkaprogramban vesz részt. A telep felnőtt népessége a munka világához elsősorban fekete- és idénymunkákon keresztül kapcsolódik.

Szervezett, érdekérvényesítésre alkalmas közösségekkel a telep nem rendelkezik, önerőből ilyen szerveződések létrehozni nem képes.

Az itt élő családok szinte mindegyike elsődleges célként fogalmazza meg a telepről történő kitörést, új lakóhely találását.

*A telep lakóinak a tágabb környezethez való viszonyát hiányok és konfliktusok jellemezik.****

A havi rendszerességgű IT üléseken a program, projektek aktuális állásának áttekintésén túl az elvégzett munkát érintő témák általános szempontjainak és helyi tapasztalatainak feldolgozása is megtörténik (pl. oktatás, adósságkezelés, foglalkoztatás). Döntő jelentőségű a szűk körű közös megbeszélések, egyeztetések szerepe, amik lehetőséget adnak a közösségi folyamatok, problémák, kezelési módok, szakmai dilemmák, elakadások szintje megtárgyalására, ami a feldolgozással újabb utakat nyithat.

Az IT fő feladatai közé tartozik, hogy értékelje a helyi projektjavaslatokat, elfogadja vagy elutasítsa azokat, döntést terjesszen fel jóváhagyásra az OSI Szükségálapozhoz, átte-

kintse a helyi projektek negyedéves beszámolóit, kiegészítéseket kérjen, elfogadja/elutasítsa azokat. A helyi projektjavaslatok módosítására vonatkozó tervek áttekintése, elfogadása vagy elutasítása szintén a hatáskörébe tartozik, amennyiben a módosítás meghaladja a költségvetés 10%-át (addig projektszintű a döntés), de nem haladja meg annak 40%-át (azon felül a támogató hatásköre). Ezzel a szabályozással nagyfokú rugalmassággal kezelhetőek a projektek.

Az üléseken alapérték a projektgazdák meghallgatása, tisztelete, a konszenzusra törekvés, ám szükséges volt tisztázni a *döntéshozatal módszertanát*. Az IT döntése alapján a projektek, a menedzsmenttagok és az OSI szakértő(k) 1-1 szavazattal rendelkeznek, így a 9 szavazatból 5 szükséges az IT döntéséhez.

Szavazati arányok:

- 4 szavazat: programmegvalósítók – programvezető, koordinátor, módszertani felelős, közvetítő szervezet vezetője
- 4 szavazat: projektmegvalósítók – Ózd, Sajókaza, Monor, Veszprém
- 1 szavazat: támogató képviselője – OSI szakértő

Így biztosítható az, hogy sem a projektek, sem a program nem vihet át kizárólagos döntést, védve ezzel a konszenzuseresés értékét is.

A program rugalmasságának biztosítására új eljárást kellett kidolgozni, mert a havi IT ülések ritmusa mellett is szükség lehet köztes döntéshozatalra. Ez esetben **elektronikus szavazási rend** szerint a program levelezőlistáján írásban benyújtott kérdésekben 7 pozitív elektronikus szavazat kell az előterjesztés elfogadásához. Az első tapasztalatok biztatóak, a szereplők aktívan részt vesznek az elektronikus szavazásban, és a „táv-döntéshozatal” során sem sikadnak el a szakmai szempontok.

A program működési sajátosságai

A projektek *folyamatkövetése* a kezdeti időszakban intenzív programjelenléttel, az átlag kétheti koordinátori látogatásokkal, havi találkozókkal, kibővített ülésekkel, és a program-levelezőlista révén valósul meg, ezek a tapasztalatok alapján alakíthatók, „finomhangolhatók”. Egyelőre elmondható, hogy ilyen gyakori személyes és közösségi támogatási háttér, nyomonkövetés, ellenőrzés nem jellemző más ismert programokban.

A program és a projektek kommunikációja folyamatos, a program-levelezőlista 20 taggal rendelkezik, havonta átlagosan 100 levélváltás történik a program kereteiről, a projektek állásáról, valamint az aktuális szakmai információkról, pályázati lehetőségekről.

A *belső kommunikációs rendszerek* (levlista, egyéb mélek, helyszíni látogatások, IT ülések) a fentiekben már megjelentek, emellett jellemző a program és projektmegvalósítók közti egyéb elektronikus levelezés, a telefonos egyeztetés a koordinátor és programvezető részéről a projektek-

kel. A projekt döntően elektronikusán kommunikál (ez alól kivétel a szerződés, ami természetesen papíralapú).

A program *külső kommunikációjának* egyik eleme a Tutor Alapítvány honlapján elérhető kéthavi *hírlevél*, (<http://www.tutorialapitvany.hu/?q=node/375>), és készül a program saját honlapja, mely folyamatában képes hírt adni a program állásáról.

Az átlagosan kétheti rendszerességgel *koordinátori látogatások* alkalmával mód van alaposan megismerni a megvalósításban részt vevő szakembereket, az értékrendeket éppúgy, mint a helyi közösség sajátosságait, figyelemmel kísérfni, segíteni a projekt megvalósulását. Ennek az informálódó, támogató, mediáló, ellenőrző szerepnek a kényes egyensúlya nagyban függ a helyi szereplők és a közvetítő szervezet munkatársának habitusán, és számos kérdést vet fel. A hagyományos támogatási rendszerekben a közvetítő szervezet pénzügyi ellenőri szerepben, vagy monitoring-, elvileg szakmai támogatói, gyakorlatban menedzsment-ellenőri szerepben jelenik meg a projekteknél. Ez alkalommal a helyszíni találkozásokkor lehetőség van arra, hogy ennél mélyebb, szakmai alapokon nyugvó eszmecsere folyjék a közvetítő és a támogató között. A gyakori találkozások alkalmával szembesülhetünk a megtorpanásokkal, az óhatatlanul jelentkező belső konfliktusokkal. Dilemma lehet az ilyen esetekben, hogy dolga-e a programnak beavatkozni az adott fázisban, vagy ez még a projekt belügye, ha pedig közbelép, azt melyik szerepéből fakadóan tegye. A program előrehaladásával ezekre a kérdésekre választ kell hogy tudjon adni a stáb.

A támogatott projektek *különböző felkészültséggel* láttak neki 2010 nyarán a telepi munkának. A projektek közös munkája, szoros együttműködése új szempontokat ismeret meg, új utakat, lehetőségeket teremt a szereplők számára. Ahogyan a projektmegvalósítók korábban *egymás tapasztalataira építve*, egymás meglátásait figyelembe véve alakították projektterveiket, úgy a megvalósítás során is nyitottan fogadták a kérdéseket, hallgatták egymás történeteit, adtak partnereik véleményére.

A program alapja a „nem 4x1, hanem 1x4 program” elve, így az *együttműködések ösztönzése* az egyik fő feladat. Adott projektidőszakban a Dzsaj Blím Közösség volt az, amely a legszélesebb együttműködések generálta, bármely program volt is a kezdeményező. A sajkócaiaik Monoron tettek látogatást, nyújtottak oktatási témában segítséget a Tabán programnak, bemutatkoztak Hétesen a táborban, és máltai ruhaadományt osztottak a telepen. A következő időszakban pedig közös pályázat benyújtásán gondolkodnak egy ifjúsági TÁMOP programra Ózddal, aminek elkészítésében segítséget nyújt a konstrukcióban korábban nyertes monori csapat.

Dilemmák és lehetőségek

Az IT ülésének kinyitásával betekintést nyertek a programba a kirekesztett közösségekkel különböző szinten foglalkozó szakemberek (NFÜ, Autonómia Alapítvány). *Baric*

Veszprém történelmi város és Magyarország egyik leggazdagabb városa, ahol a munkanélküliség is valamennyivel enyhébb, mint az országos átlag. A lakosság kb. egynegyede van súlyosan eladósodva. Az önkormányzati bérlakásrendszer kapcsán komoly várlista kezd kialakulni, de a lakosság 60%-a biztonságos körülmények között él. A Házgyári u. 1. („Pokoli torony”) 10 emeletes háza a város szegényfoltja, s szinte az egyetlen magára hagyott, szegregált településrész, mely közösségi rehabilitációért kiált.

A közösség jelenlegi létszáma kb. 118 fő. Ebből férfi: 51 fő, nő: 40 fő, gyerekek: 27 fő.

Jellemző az általános iskolai végzettség, illetve az idősebb korosztálynál a szakmunkásiskola. Akik a rendszerváltás előtt szereztek szakmát, ma többnyire rokkantnyugdíjból, járulékból, munkanélküli-ellátásból élnek. A rendszeres munkajövedelemmel rendelkező lakók száma csekély, alkalmi munkavállalás jellemző.

*A lakások mérete 16 és 34 m² között mozog. Nem egyedi, hogy egy kisebb, 17 m²-es lakásban több generáció él együtt, zsúfoltan, egészségtelen körülmények közt. A gyerekek többnyire a folyosón játszanak, élettérként a ház közös részeit használják, ami a többi lakó rosszallását váltja ki, és konfliktusokat generál a családok közt. ****

Ádám, aki az NFÜ munkatársaként a Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP) azon konstrukcióért felelős, amelyek a leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek fejlesztését célozzák (TÁMOP 511, 513), kollégáinak is beszámolt a programról. Tapasztalatai hordoznak tanulságokat, ezért álljon itt beszámolójának összefoglalója: „... a program megvalósításának módja számos olyan, az európai uniós támogatásokhoz képest újszerű elemet tartalmaz, amely ugyan fokozott pénzügyi kockázatot hordoz, ugyanakkor megteremti az igazi lehetőségét valóban hatásos, hasznos projektek gyors megvalósításának. És míg a támogatások jelentős részénél talán vállalhatatlanul magas ez a kockázat, addig a hasonló programoknál a projektgazdák kis száma, ismertsége és elkötelezettsége okán kialakuló bizalom alkalmasabb lehet a kockázat csökkentésére, mint bármilyen adminisztratív szabályok. Ilyen elem a projektek kiválasztása, ami nem nyílt pályázaton alapul, hanem a meglévő ismeretek és többszöri iteráció alapján történt; a projekttervek rugalmassága; a projektgazdák együttműködése; vagy egész konkrétan a számos tevékenységhez szükséges gépkocsi beszerzésének lehetővé tétele. Ezeken túl olyan elemek is azonosíthatók, amelyek tágabb körben alkalmazhatók: például a támogatható tevékenységek körének tágra nyitása, a helyi igényekhez való igazíthatósága, vagy éppen a költségvetés sorainak beavatkozási típusok (oktatás, foglalkoztatás stb.), és nem költségtípusok szerinti meghatározása.”

Első tapasztalatok

A program során a négy támogatott projektben olyan komplex program került kidolgozásra, amely egyaránt tartalmaz beruházási (ERFA jellegű) és nem-beruházási (ESZA jellegű) költségeket, valamint az oktatási, a foglalkoztatási, a lakhatási, az egészségügyi és a közlekedési helyzet javítását célzó projektelemeket. Ugyanakkor ezek többsége nem éri el azt a méretet, amiért önálló projektet is érdemes lenne indítani (annak minden adminisztrációs terhével). Tehát a projektelemek többsége nem valósulhatna meg az EU-források gyakorlatából ismert bürokratisz szabályok alkalmazása esetén.

A projektek szinte mindegyikében visszaköszönő közös elemek (pl. közösségi tér, rácsáló- és csótányirtás, együttműködő szakmai partnerek és önkéntesek bevonása, közös kirándulások, táborok), vagy további lényeges szempontok (oktatás támogatása, érettségi elérése, foglalkoztatás elősegítése) kapcsán felmerült valamiféle közös minimum meghatározásának lehetősége, ami ugyanakkor nem jelentheti a projektek uniformizálódását. A projektmegvalósítás során több programban a felmerült igények és lehetőségek mentén megjelentek új elemek (pl. Sajókaza – Pétőfi-telep, Monor – Bünt megelőzési Iroda).

A szociális, település- és közösségfejlesztési, oktatási vagy kulturális fókuszú programok eltérő alappérfókuszja meghatározó a szolgáltatásfejlesztésben, még ha a tapasztalatok átadása, új szolgáltatások beépítése, így a projektek

hasonlósága várható is bizonyos eszközök szintjén, érdemes megvizsgálni az eredményeket a különböző hangsúlyeltolódások mentén.

További feladat kell, hogy legyen az eltérő településtípusokban, különböző közösségekben felmerült közös problémákról, hasonló vagy eltérő megoldásokról szerzett tapasztalatok összegyűjtése, módszertanok, ötletek cseréje, az összegezhető tudás felmutatása a helyi döntéshozók, állami szervek, szolgáltatók felé – az első körben az oktatási szegregáció, a kriminalizáció, a közmunka és az adósságkezelés területén meglévő problémák mentén, melyek feldolgozásához, a megoldási módok kidolgozásához közösen adhat a program muníciót a közösségeknek és a döntéshozóknak.

Összefoglalás

A Tutor Alapítvány a Terepszemléletű Támogatás Kirekesztett Közösségekben című programban a hazai uniós támogatáspolitikai ellensúlyaként hozott létre egy új, a támogató, a közvetítő és a támogatott horizontális kapcsolataira épülő, rugalmas tervezési és döntési keretekkel, szabadon bevonható plusz forrásokkal bíró rendszert, mely hatékonyan segítheti elő a szegregált közösségek komplex fejlesztését.

A program első feléve, a projektek első negyedéve alapján előzetesen elmondható, hogy jelentős projekt-támogatással, kis számú projekttel és eltérő fókuszú (pl. oktatás, lakhatás), együttműködő projektgazdákkal működtethető egy partnerségre épülő rendszer. A projektek képesek kihasználni a rendszer rugalmasságát a beavatkozási területek sokszínűségével, a költségek meghatározásával és áttekintésével. A program és a projektek résztvevői kölcsönösen kontrollálni tudják egymás tevékenységét, és képesek hatékonyan felhasználni a terepmunka során egymás tapasztalatait.

A rendszer további kidolgozása, monitorozása, az újszerű támogatás-módszertani megközelítésből, pénzügyi struktúrából adódó lehetőségek, hatások leírása, megismerhetővé, adaptálhatóvá tétele a program további feladata. A programnak 2011 végére, másfél év tapasztalata alapján válaszolnia kell arra a kérdésre, hogy milyen közösségek esetén és hogyan működtethető egy szakmai párbeszeden, alapvető bizalmon, ugyanakkor következetes számonkérésen alapuló támogatási rendszer, valamint ez hogyan adaptálható a fejlesztéspolitikai rendszerbe.

* A szerző szociálpolitikus, szociális munkás, a Tutor Alapítvány munkatársa.

** A szerző szociális munkás, a Tutor Alapítvány munkatársa.

*** A projekthelyszínek, fejlesztendő közösségek rövid leírása a tere programhoz benyújtott pályázatok alapján készült.

Jegyzetek

1 http://www.nfu.hu/elemzesek_ertekelesek

2 <http://papiorszag.wordpress.com/>

Szűcs Ágnes*

„Miénk itt a tér...”

Közösségépítő, szülői kompetenciát fejlesztő szociális munka szegregált lakókörnyezetben, a veszprémi „Pokoli torony” környezetében

A Kapocs jelen számában folytatjuk a korábbi, a Szociális és Munkaügyi Minisztérium Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztálya, valamint a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet Gyermekjóléti és Gyermekvédelmi Főosztálya által meghirdetett Jó gyakorlatok program legjobb anyagainak közlését. Most a 2009. év egyik díjazottja mutatkozik be.

A közösségépítő program környezete, háttere

Az országosan elhíresült „Pokoli torony” Veszprém város periferiáján, ipari területen, minden középülettől és lakóháztól távol álló, tízemeletes épület. A ház egykor a Veszprémi Állami Építőipari Vállalat (VÁÉV) munkásszállója volt. A rendszerváltás után, amikor a VÁÉV megszűnt, az ingatlant privatizálták. Egy kft. vásárolta meg, társasházzá alakította, majd értékesítette a lakásokat. A lakóközösség akkor cserélődött ki, amikor a 2000-es évek elején néhány belvárosi utcában megkezdődött a rehabilitáció. Az ott élő hátrányos helyzetű családokat az önkormányzat kivásárolta a többségében alapos felújításra szoruló, műemlék jellegű tulajdonukból. A belvárosból kiköltözők között gyorsan elterjedt a hír, hogy az ipari területen álló panelházban olcsón lehet lakást venni. Egy félkomfortos, szoba-konyhából álló lakás vételára ekkor 1 750 000 Ft volt, egy kétszobás lakás ára 2 800 000 Ft.

Jelenleg az épületben 140 lakást tartanak nyilván, az itt bejelentett lakóhellyel rendelkezők száma 173, azonban tapasztalataink szerint a tényleges lakók száma ennek többszöröse, mivel már a tárolóhelyiségeket, folyosókat is lakás céljára hasznosítják.

Az itt élők problémái igen összetettek és sokrétűek. Iskolázottsági és foglalkoztatottsági szintjük alacsony, nem rendelkeznek a megélhetésüket biztosító jövedelemmel, közüzemi díjhátralékaik miatt a tömbházban évek óta nincsen fűtés, közvilágítás, nem működnek a liftek, az épület amortizálódik. Közegészségügyi és járványügyi szempontból folyamatosan komoly veszélyeztetettség áll fenn, a lakások közel felében nincsen illemhely és tisztálkodási lehetőség. Jelentős a szenvedélybetegségek száma. Több család életvitelszerűen bűncselekményekből és prostitúcióból él. A különböző szubkultúrák ütközése miatt mindennaposak a konfliktusok, az agresszió.

Ilyen körülmények között különösen nehéz a gyermekek helyzete.

Mivel az épület a városközponttól távol, nehezen megközelíthető helyen található, a tömegközlekedés pedig költséges, ezért az itt élők ritkán látogatják a városban szervezett programokat, rendezvényeket. A házhoz legközelebb eső játszótér is több buszmegállónyra van, így különösen az iskolai szünetek ideje alatt tapasztalható, hogy a gyermekek az épület folyosóját, az alagsori közlekedőt használják játszótérként. A lakók itt tárolják a lomtalanítások alkalmával összegyűjtött fémhulladékot, ezért fokozott a balesetveszély. A város által szervezett napközis táborokban a gyerekek nem tudnak részt venni, mivel a családok sem buszbérlet vásárlására, sem az étkezési térítési díj befizetésére nem tudnak áldozni. A gyermekjóléti központ minden alkalommal megpróbálja ugyan bevonni a szervezett játszóházakba az itt élő gyermekeket, a részvételi arány azonban csekély. Tapasztalataink szerint a gyermekek elsősorban a költséges és körülményes tömegközlekedés miatt nem vesznek részt a rendezvényeken.

Ugyanakkor a szülők igénylik a családgondozók rendszeres, intenzív jelenlétét az épületben, és anyagi, életvezetési problémáik megoldása mellett segítséget várnak a gyermekek napközbeni felügyeletének megoldásában, foglalkoztatásában is. Intézményünk minden nyáron szervez kétszer egyhetes napközis tábort és egy egyhetes bentlakásos tábort. A részt vevő gyermekek száma összesen kb. 60 fő évente.

A nyaranta rendezett ingyenes bentlakásos táborok iránt nagy volt az érdeklődés, azonban ez csak átmeneti megoldást jelentett számukra. E célcsoport mindennapos gondozását és a szabadidős tevékenységekbe történő bevonását az is nehezíti, hogy az intézmény székhelye zöldövezeti kertvárosi részen található.

Mindezen feltételek figyelembevételével döntött úgy a Veszprém Megyei Jogú Város Családsegítő Szolgálat, Gyermekjóléti Központ és Családok Átmeneti Otthona Gyermekjóléti Szolgálat, hogy programjait a külső körülményekhez adaptálva kiviszi az intézmény falai közül.

A program célja

A projekt elsődleges célja a fent bemutatott hátrányos helyzetű, szegregált lakókörnyezetben élő gyermekek és családtagjaik részére prevenciós célú, családi kapcsola-

tokat és szülői kompetenciát fejlesztő, szabadidős program szervezése, settlement jellegű szociális munkával. További célokként tűztük ki, hogy az intenzív jelenlétnek köszönhetően

- erősödjön, javuljon, ezáltal hatékonyabbá váljon a családgondozók és a gondozottak segítő kapcsolata
- a lakóközösség tagjait együttműködésre motiváljuk
- a nyári szünet időtartama alatt rendszerességet vigyünk hétköznapijaikba
- a gyermekek számára:
 - o játékos formában konfliktusmegoldó és agresszió-kezelő technikákat tanítsunk
 - o kommunikációjukat, kreativitásukat és együttműködési készségüket fejlesszük
 - o szabálytudatukat erősítsük
- a szülők számára
 - o mintát nyújtunk a gyermekekkel történő foglalkozáshoz, közös játékhöz, különösen a fegyelmeléshez
 - o optimalizáljuk gyermeknevelési attitűdjeiket
 - o segítsünk a mindennapos gyermeknevelési konfliktusok megoldásában
 - o egyéni életvezetési tanácsadást biztosítsunk

A program megvalósulása

Az intézmény munkatársai 2008 júniusától augusztusáig heti egy alkalommal közösségépítő, szülői kompetenciát fejlesztő, szabadidős programot szerveztek a fent bemutatott lakóház előtti parkolóban.

Alkalmanként három órát töltöttek a családgondozók a helyszínen. A gyermekek létszáma 15-25 fő között változott.

A játszóház nyitásként közösen kipakoltuk a magunkkal vitt sportszereket, majd a Máltai Szeretetszolgálat felajánlásából származó uzsonnát osztottuk ki. Ennek elfogyasztása után lehetőséget biztosítottunk rá, hogy a gyermekek kipróbálhassák a játékszereket, kötetlenül, egyénileg játszassanak. Ezután közös tevékenységbe vontuk be őket. A helyi adottságokhoz és a gyermekek igényeihez igazodóan elsősorban kis helyigényű, mégis mozgásos játékokkal készültünk. Tapasztalatunk az volt, hogy a gyermekek egy-egy csapatjátékot 15 percnél tovább nem szeretnek játszani, ezért gyakran váltogattuk a feladatokat. Minden alkalommal játszottunk ügyességi, gyorsasági, szabálykövetésre alapuló, csapatépítő jellegű, kommunikációs és megfigyelőkészséget, illetve kéz ügyességet fejlesztő játékokat egyaránt. A foglalkozást a gyermekek által választott játékkal zártuk, ez általában kidobó, tűzharc vagy számháború volt.

A nyári szüenidő végéhez közeledve néhány papíralapú feladatot is megoldattunk a gyerekekkel, fokozatosan szoktatva őket az újbóli íráshoz, olvasáshoz.

A szülők a játszóházaknak eleinte szemlélői, később aktív résztvevői voltak. Meglepődve tapasztaltuk, hogy a legáltalánosabban ismert játékok (fogócska, kidobó, ugrókötelezés, célba dobás stb.) is újdonságként hatottak rájuk.

Meglátásunk szerint ennek elsődleges oka, hogy legtöbbször az egykori GYIVI-ben nőttek fel. A saját élmény és a min-ták hiánya lehet a fő oka annak, hogy a kezdeményezé-sünkig semmilyen közös tevékenységet nem szerveztek a gyermekeknek, illetve családon belül sem játszottak, in-kább a televíziózást preferálták. Számukra gyakorlati példákön keresztül mutattuk be, hogyan lehet kreatív játékszerként használni egy-egy hétköznapi tárgyat (tejes-doboz, konzervdoboz, fonál stb.). Ezért is szolgált külön örömeinkre, amikor néhány szülő bekapcsolódott a csapat-játékokba.

A játszóházak során többször nyílt lehetőségünk különböző adományok kiosztására is, a gyermekek a játékokat, édes-ségeket, tanszereket egyaránt örömmel fogadták.

A megvalósításhoz szükséges infrastruktúra, humán erőforrás

A program megvalósítására nem volt az intézménynek költ-ségvetési kerete, ezért a szervezésnél a meglévő alapanya-gokra építettünk, illetve a játékok kiválasztásánál elsőd-leges szempont volt, hogy eszközigényük kis költségvetés-ből is biztosítható legyen. Sportoláshoz a korábbi tábo-rokra, klubfoglalkozásra vásárolt sportszereket használtuk, csapatjátékok közül pedig azokat választottuk, amelyek-hez az eszközök minden háztartásban megtalálhatóak (tejesdoboz-teke, söröskupak célba pöckölése, konzerv-doboz-gurítás, újságpapírsziget, dobozjárás, lufiröplabda, fonál „pókháló”, célba dobás műanyag kupakkal stb.).

A programok meghirdetésére nem kellett pénzt fordíta-nunk, mivel tapasztalataink szerint az érintett családok elérésének a plakátozásnál, szórólapozásnál hatékonyabb módja a személyes megszólítás, ezért ezt a módszert választottuk.

Szükséges volt azonban egy gépkocsi, amellyel a sportsze-reket és az uzsonnára szánt péksüteményeket, valamint esetenként az egyéb adományokat a helyszínre szállítot-tuk. Ezt a lehetőségekhez igazodóan az intézményünk szolgálati gépkocsijával, illetve a Magyar Máltai Szeret-et-szolgálat autójával felváltva oldottuk meg.

Ami a szükséges humán erőforrást illeti, egy játszóházon minimálisan három családgondozó részvétele szükséges: egy a csapatjátékokat irányítja, egy a játékból kimaradók-kal foglalkozik, egy pedig a szülőkkel beszélget. A meg-valósításba bevontunk még alkalmanként két fő szociális munkás hallgatót, akik elsősorban az uzsonna és adomány kiosztásában, a sportszerek kiadásában és összegyűjtésé-ben, a kisebb gyermekek felügyeletében segítettek.

Eredmények, a program hatása

Az új kezdeményezést a lakók eleinte „csak” elfogadták, később már kifejezetten igényelték. Első kézzel fogható eredményünk az volt, amikor a negyedik játszóház alkal-mával tapasztaltuk, hogy a szülők és a gyermekek már egyaránt időhöz tudták kötni a program kezdetét. Mivel számukra, különösen az iskolai szünetben, nincsen külö-

nősebb jelentősége az időnek, az időpontokat inkább eseményekhez kötik, így korábban akkor kezdtek gyülekezni, amikor a sportszereket szállító autót meglátták. A negyedik alkalomtól már időpontra vártak minket a lakók, s azt tapasztaltuk, hogy a szülők is a játszóházhoz igazodóan szervezik a család életét. Ekkor valósult meg az első célkitűzésünk: rendszerességet vittünk a hétköznapijainkba, és a szülőket tudatos tervezésre ösztönöztük.

A gyermekek csoportján belül kialakult egy központi mag, ennek a tagjai a közös játék örömeért kapcsolódtak be a tevékenységekbe, a játékszereket rendeltetésszerűen használták, s társaikat is figyelmeztették az alapelvárásokra, játékszabályokra. Csapatversenyeknél a tagok kiválasztásakor a csapatkapitányok döntéseiben kezdetben nagyobb szerepet játszott a rokoni kapcsolat, mint az adott játékos ügyessége. Később ezt a szempontot is figyelembe véve választottak, akár olyan gyermekeket is, akik esetében a családok között konfliktus van a hétköznapiokban.

A szülők kezdetben passzív szemlélői, majd aktív résztvevői lettek a játékoknak. Észrevétlenül sajátítottak el néhány alapvető konfliktuskezelő technikát, melyet idővel ők is alkalmaztak. Mivel lehetőség volt a kötetlen beszélgetésre, ez a lakók egymás közötti kapcsolatát is erősítette, valamint a családgondozókkal való kapcsolatra is pozitív hatással volt. Örömmel konstatáltuk, hogy néhány család távollétünkben is közös programot szervezett a gyermekeinek.

Tapasztalatunk szerint kedvező volt a program lakóközösségre gyakorolt hatása. Egyszerre szolgálta a kapcsolatokat erősítését, a szülői kompetenciák fejlesztését, a gyermekek együttműködési készségének, szabálytudatának, konfliktuskezelő képességének javulását, valamint a szakemberek és a szolgáltatást igénybe vevők kapcsolatának formálását.

A program „utóélete”

A programot a 2008/2009-es tanév lezárása után ismételten megvalósítottuk, heti egy alkalommal, a korábbi helyszínen. A szolgáltatás bővítése érdekében felvettük a kapcsolatot a városban működő egyik klubkönyvtár művelődésszervezőjével, aki rendelkezésünkre bocsátotta a könyvtár szabadtéri, óriás társasjátékait, melyeket az épület parkolójában használhattak a családok. A lépcsőház földszintjén található „aulában” szerettük volna megszervezni a korábbi játszóházakon, táborokon készült képek projektoros vetítését. A vetítéshez szükséges eszközök beszerzése megtörtént, azonban az áramellátást nem sikerült megoldani a helyszínen, ezért úgy döntöttünk, hogy a képeket előhívatjuk, és kiosztjuk a családok között. Erre a játszóházsorozat zárásaként került sor, és a családok nagy örömmel fogadták az elkészült képeket. Több szülőnek ez volt a gyermekéről készült első fotója.

A pályázat eredményeként lehetőségünk nyílt a program anyagi finanszírozására, így sportszereket és játékokat vásároltunk. Az új eszközöket a gyermekek 2010. április 2-án próbálhatták ki, amikor számukra váratlanul, „meglepetés” játszóházat szerveztünk a ház előtt. A tavaszi szü-

net miatt mindenki otthon tartózkodott, így a részt vevő gyermekek száma 28 fő volt. Őket a program zárásaként, a közelgő húsvéti ünnepre tekintettel édességekből és tan-
szerekből összeállított ajándécsomagokkal leptük meg.

Itt szeretném név szerint is megemlíteni Vágner Evelin családgondozót, aki a pályázat benyújtásakor még nem dolgozott az intézményünkben, de a 2010-ben megrendezett programok megvalósításában fontos szerepe volt. 2010-ben elkezdődött az épületben a Máltai Szeretetszolgálat szociális rehabilitációs programjának megvalósítása. Ennek keretében a gyermekek részére közösségi teret alakítottak ki az épület első emeletén, ahol a szolgálat munkatársa heti egy alkalommal játszóházat is szervez az érdeklődőknek. Vele és a szülőkkel egyeztetve terveztük meg a 2010. június-augusztus között rendezendő játszóházak menetét. Megállapodtunk, hogy a Máltai Szeretetszolgálat beltéri, kézműves foglalkozás köré szerveződő, készségfejlesztő foglalkozást szervez, mi pedig a korábbiakhoz hasonlóan kültéri, mozgásos, csapatépítő jellegű játszóházat. Terveinket később – a körülményekhez igazodva – meg kellett változtatnunk. A tervezett keretek között összesen két alkalommal tartottuk meg a programot, mindkét alkalommal a vártnál alacsonyabb volt a résztvevők száma. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy időközben a Máltai Szeretetszolgálat elkezdte a lakások felvásárlását, így több család értékesítette ingatlanát, és Angliába költöztek a jobb megélhetés reményében. A házban maradó kisgyermekes családok közül ketten jelezték, hogy szívesen részt vennének játszóházainkon, azonban részükről felmerült az igény, hogy a programok jobb körülmények között kerüljenek megrendezésre. Ennek érdekében az utazást is vállalták, ezért a továbbiakban a gyermekjóléti szolgálat udvarán tartottuk a foglalkozásokat. Ezekre az alkalmakra máshol lakó, általunk gondozott családokat is meghívtunk. A családok azóta részt vesznek az intézményünkben szervezett egyéb prevenciós programokon is, illetve a lakótelepi szociális munka keretében megvalósuló „Süniklub” és „Ifjúsági pince” rendezvényeken is. Tapasztalataink szerint ezeknek a gyermekeknek a kapcsolatteremtő képessége, együttműködési készsége, szabálytudata, konfliktuskezelő képessége sokat javult a kezdetek óta, és a közös élmények formálták a családgondozókhoz fűződő kapcsolatukat is.

*A szerző a program benyújtója, a Veszprém Megyei Jogú Város Családsegítő Szolgálat, Gyermekjóléti Központ és Családok Átmeneti Otthona Gyermekjóléti Szolgálatának családgondozója.

Hodosán Róza* – Nyitrai Ágnes**

A gyermekvédelem az OSAP tükrében

Az alábbi tanulmányban elsősorban arra keresünk válaszokat, hogy a Központi Statisztika Hivatal (KSH) az Országos Statisztika Adatgyűjtési Program (OSAP) keretében gyűjtött adatai

- milyen adatokat tartalmaznak a gyermekvédelmi rendszerben élők oktatásával kapcsolatban,
- az oktatáshoz kapcsolódóan vannak-e adatok az iskolák jelzőrendszeréről, gyermekvédelmi felelőseiről,
- a kedvezményes étkezésekről, az ingyenes tankönyvekről,
- a veszélyeztetett gyermekekről,
- az iskolai lemorzsolódásról.

Nemcsak az adatok létére voltunk kíváncsiak, hanem arra is, hogy ezek az adatok mennyiben alkalmasak arra, hogy a gyermekvédelmi rendszer oktatással kapcsolatos feladatairól kellő mennyiségű információt szerezzünk. Mennyiben alkalmasak az adatok az intézményi információkon túl társadalomtudományi, szociológiai kutatások folytatására, mennyiben lehet releváns információkat kapni a fenti dimenziók mentén.

A Központi Statisztikai Hivatal az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és a szociális ellátásokról (továbbiakban: szociális törvény), az 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (továbbiakban: gyermekvédelmi törvény), valamint a hozzájuk kapcsolódó rendeletek alapján gyűjti a fenti adatokat az OSAP keretében, természetesen figyelembe véve az aktuális módosításokat is.

Az adatokat az érintett intézmények és szervezetek szolgáltatják a kérdőívek alapján. A gyermekvédelmi rendszerben élőkéről a következő kérdőívek alapján juthatunk adatokhoz (a felsorolás nem teljes körű, csak a vizsgált szempontok alapján fontos kérdőíveket soroljuk fel):

- 1208 Jelentés a gyermekotthonok és a nevelőszülői hálózatok helyzetéről
- 1209 Jelentés a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok helyzetéről
- 1210 Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről
- 1832 Alapinformációk szociális és gyermekellátást végző szervezetekről
- 1696 Kimutatás a családsegítő szolgálatok működési adatairól
- 1775 Jelentés a gyermekjóléti alapellátásokról
- 2023 Kérdőív a szociális szolgáltatásokról és gyermekellátásokról
- 1410 Adatszolgáltatás a közoktatási intézmények tevékenységéről

- 1206 Kimutatás a pénzben és természetben nyújtható támogatások adatairól

Az évente megjelenő Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató, melyet az OSAP adatok gyűjtése nyomán, elsősorban annak idősoros táblái alapján szerkeszt a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, átfogó statisztikai képet fest az ország legfontosabb gyermekvédelmi adatairól.

A KSH által gyűjtött OSAP adatok megbízhatóak, pontosak, teljes körűek, ellenőrizhetők és összehasonlíthatók más évek adataival.

Ezek a megállapítások elegendők lehetnének arra, hogy azt mondjuk: az adatgyűjtés ilyen előnyei mellett nyilván naprakész és pontos tájékozottságot lehet szerezni a gyermekvédelem magyarországi helyzetéről, fejlődéséről, alakulásáról, eredményességéről. Nyilván ezek az adatok nemcsak a döntéshozók számára tartalmaznak elegendő információkat, hanem a szociológiai, társadalomtudományi kutatások is megbízhatóan használhatják őket. Valóban így van-e?

Papházi Tibor és Szikulai István a Gyermekvédelem és statisztika című tanulmánya¹ több problémát is felvet az OSAP adatok használhatóságát illetően. Az OSAP statisztikák hátrányaiként megállapítják, hogy

- lassúak, mintegy két éves átfutási idővel jeleníthetők meg az adatok,
- a kérdőívek kérdéseit nehéz megváltoztatni az eljárási szabályok nehézsége miatt,
- nem tudják követni a gyors változásokat, egy évvel korábban kell véglegesíteni a kérdőíveket, ezért rugalmatlanok,
- nem felhasználóbarátok, nehéz befolyásolni a kérdőívek tartalmát,
- nehéz elérni, hogy ne maradjanak ellentmondások a kérdőívek között és a kérdőívekben.

Az OSAP adatgyűjtés elsősorban intézményekre vonatkozik, az intézményt tekinti elemzési egységnek. A gyermekvédelmi rendszerben élőkéről, a gyermekvédelmi rendszert igénybe vevőkről csak részlegesen szerepelnek adatok, inkább aggregált (összevont, összegzett) formában jelennek meg, ami azt eredményezi, hogy egyénenként nem, csak valamilyen szempont szerint összegezve találhatók meg a kérdőívekben az igénybe vevők adatai. Ugyanakkor a halmazot adatokat tartalmazó kategóriákat jól kellene definiálni, pontosan meg kellene mondani, hogy milyen

adatok tartoznak bele. Terminológiai egyesítésre, pontosításra lenne szükség: egyrészt a szakma és a kérdőívek között, másrészt pedig a különböző kérdőívek között. Ennek figyelembevételével mutatjuk be, hogy milyen adatokat lehet kinyerni a kérdőívekből. Csak azokat az adatokat vizsgáljuk, amelyek közvetlenül érintik a gyermekvédelmi rendszerben élő gyermeket, vagy összefüggésben lehetnek velük. A továbbiakban a gyermekvédelmi adatok mindegyike a 2007-es Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztatóból kerül bemutatásra.

Az első két vizsgált kérdőív az 1775-ös, Jelentés a gyermekjóléti alapellátásokról és az 1210-es, Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről. Az OSAP gyermekvédelmi rendszert érintő statisztikái azokat a gyermekeket veszik számba, akik a gyermekvédelmi intézményrendszerrel kapcsolatba kerültek. A gyermekjóléti szolgálatok az alapellátás körében végzett törvényi kötelezettségeik szerint végzik a gyermekek gondozását, védelembé vételét, utógondozását. A szakellátásba került gyermekek esetében szinte minden esetben feltételezhető, hogy találkoztak az alapellátást végző szervezetekkel, történtek olyan lépések, amelyek éppen a szakellátásba kerülést kívánták megelőzni. Ilyen intézkedés a veszélyeztetettség kimondása vagy a védelembé vétel. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a veszélyeztetettség kimondása nem azonos a védelembé vétellel. A védelembé vétel olyan hatósági intézkedés, melyre akkor kerül sor, ha a törvényes képviselő a gyermek veszélyeztetettségét nem tudja vagy nem akarja megszüntetni, az alapellátások igénybevétele ellenére. A veszélyeztetettség olyan magatartás, mulasztás vagy körülmény alapján létrejövő állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza. A védelembé vétel éppen azért történik, hogy a gyermek fejlődését az alapellátás segítségével biztosítsák úgy, hogy elkerülhető legyen a családból történő kiemelés. A védelembé vétel mellett hatósági feladatként az adott település jegyzője nyilvántartja a veszélyeztetettség tényét, s ezzel kapcsolatban is adatokat szolgáltat, mégpedig az 1210-es kérdőív alapján.

Vizsgáljuk meg, milyen eligazítást adnak az OSAP statisztikák a gyermekvédelmi rendszer ezen fontos működésével kapcsolatban.

A gyámhatósági statisztikák elemzésekor a fentebb már idézett szerzők (Papházi-Szikulai) bemutatták a veszélyeztetettség alakulását a gyermekvédelmi törvény 1997-es életbe lépésétől 2006-ig. Megállapították, hogy az egy évtizede megfigyelhető adatok alapján a nyilvántartott veszélyeztetett kiskorúak száma nagymértékű csökkenést mutat. Számuk a felére csökkent. 1997-ben a nyilvántartott kiskorúak száma 420 158, 2006-ban 209 800, s a legutolsó adatok alapján további csökkenés figyelhető meg, 2007-ben 204 449 fő szerepelt a statisztikákban. A szerzők ennek okát abban látják, hogy az anyagilag veszélyeztetett gyermekek száma csökkent nagymértékben: 1997-ben még 81%-ban szerepelt indokként a veszélyeztetettség, 2006-ban 54%-ban, 2007-ben pedig 51%. Megjegyzendő, hogy az 1997-es gyermekvédelmi törvény kizárja, hogy szociális okból lehessen gyermeket a családból kiemelni.

Tehát ezt a csökkenést magyarázhatjuk azzal is, hogy a szociális okból keletkezett gondozási problémáknál más utakat kell keresnie a gyermekvédelemnek. Viszont a veszélyeztetettség okaként szereplő magatartási probléma folyamatosan, mintegy másfélszeresére növekedett. 1997-ben 26 881 esetben szerepelt ez a veszélyeztetettség okaként, 2006-ban 39 347 esetben, s tovább növekedett a legutolsó, 2007-es statisztika szerint 42 146-ra.

Az alkoholizmus mint veszélyeztetettséget jelentő tényező előfordulása az évek alatt fokozatosan csökkent. Számszerűen 1997-ben még 32 136 esetben szerepelt okként, 2007-re az a szám majdnem 13 ezerrel csökkent, 20 592-re.

A bántalmazások különböző fajtáiról csak 2006 óta vannak tételes adatok, itt tendenciáról nem lehet beszélni. 2007-ben összesen 9706 esetben regisztráltak kiskorúakat veszélyeztetettként azért, mert testi, szexuális vagy érzelmi bántalmazásnak voltak kitéve. A megelőző évben a számuk 9964. Fizikai vagy érzelmi elhanyagolás miatt 2007-ben összesen 27 942 gyermek lett veszélyeztetett, előző évben ez a szám 26 565 volt, azaz mintegy 1400 fővel növekedett az elhanyagoltak száma.

A védelembé vett kiskorú gyermekek jóval kevesebben vannak, mint a veszélyeztetettek. A védelembé vétel már hatósági intézkedés, melyet nyilván szigorúbb feltételek érvényesülése esetén lehet elrendelni, s ez az intézkedés egy folyamatos gyermekvédelmi eljárást igényel. A védelembé vétel okai összetettebbek is, mint a veszélyeztetettség esetében. A környezeti okok mellett megjelennek a szülőnek felróható magatartási okok, sőt, a gyermeknek felróható magatartási okok is.

Ellentétes tendencia figyelhető meg a védelembé vett gyermekek és a veszélyeztetett gyermekek számának alakulásában. A védelembé vett gyermekek száma fokozatosan növekszik. 1998-ban (azóta vannak erről adatok) összesen 9824 esetben kerültek védelembé kiskorúak. 2007-ben 19 681 védelembé vett kiskorút jegyeztek a statisztikák.

A védelembé vétel okai között 1998-ban 25,7%-ban környezeti okok, 39,8%-ban a szülőnek felróható magatartási okok, és 34,5%-ban a gyermeknek felróható magatartási okok szerepeltek. 2007-ben 24,8%-ban környezeti, 46,2%-ban a szülőnek felróható, 29%-ban a gyermeknek felróható magatartási ok miatt történt védelembé vétel. Az adatok azt mutatják, hogy leginkább a szülő magatartása dominál a védelembé vétel okaként, s ez a szám folyamatosan emelkedést mutat.

Megjegyzendő, hogy a gyermeknek felróható magatartási ok nehezen értelmezhető. Egy kiskorú gyermek esetében a védelembé vételt megelőzően hosszú évek történései vezethetnek odáig, hogy a gyermeket önmagában lehessen okolni a keletkezett magatartási, tanulási, életviteli gondokért.

A következőkben megfogalmazhatók azok a problémák, melyekre nem adnak választ a statisztikák.

Ezen statisztikák alapján nem követhető a hatósági, gyermekjóléti intézkedések eredményessége. Nem lehet tudni, hogy a védelembé vétel milyen eredménnyel zárult. Sikeres

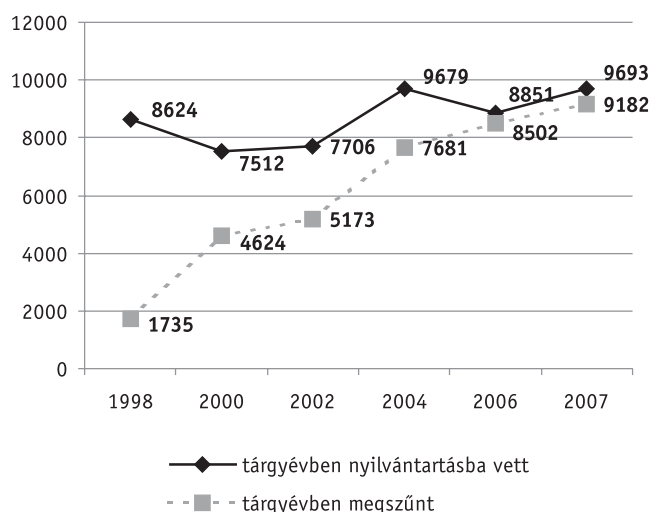
volt-e, megszűntek a védelembé vételt indokoló problémák, mennyi ideig tartott a védelembé vétel, esetleg történt-e családból kiemelés, átmeneti gondozásba, vagy szakellátásba került-e a gyermek.

Nemcsak az egyedi esetek nem követhetők, tehát egy adott gyermek sorsát nem lehet figyelemmel kísérni a gyermekvédelmi rendszeren belül, hanem az összesített adatok ilyen formája sem ad arra lehetőséget, hogy az eredményesség eseteit általánosságban mérhessük.

Egyetlen támpont szerepel ezekben a statisztikákban, mégpedig a tárgyévben védelembé vett és megszűnt esetek száma. Ezek csak összesített számként szerepelnek, nem derül ki, hogy miért, milyen esetekben, milyen eredménnyel zárult a védelembé vétel.

1. ábra

Védelembé vett kiskorú gyermekek

Az adatokból azt láthatjuk, hogy a két adatsor folyamatosan közelít egymáshoz, azaz csaknem ugyanannyian törölődnek a védelembé vételi nyilvántartásból, mint amennyien bekerülnek. Az adatok azonban nem adnak magyarázatot a jelenségre, nevezetesen a kikerülő magas számából feltételezhető „eredményességre”. Csak társadalomtudományi, szociológiai kutatások alapján lehetne a változások okait feltárni.

A gyermekjóléti szolgálatok tevékenysége, melyet az 1775-ös kérdőív alapján vizsgálhatunk statisztikailag, más számokat mutatnak pl. a védelembé vétel esetében. A gyermekjóléti szolgálat (törvényi kötelezettségeinek megfelelően) minden esetben együttműködik a település jegyzőjével és a gyámhatóságokkal. A védelembé vételt ő kezdeményezheti. A törvények más kötelezettségeket, tevékenységeket, feladatokat és jogokat telepítenek a szolgálatokhoz, ezért a statisztikában eltérő adatok jelennek meg. A védelembé vételre vonatkozó adatok nem egyeznek a jegyzők által nyilvántartott adatokkal. Így pl. a gyermekjóléti szolgálatok tevékenységét rögzítő statisztikákban a szolgálatok 2007-ben összesen 23 371 védelembé vett gyermek esetében végeztek gondozási tevékenységet. A

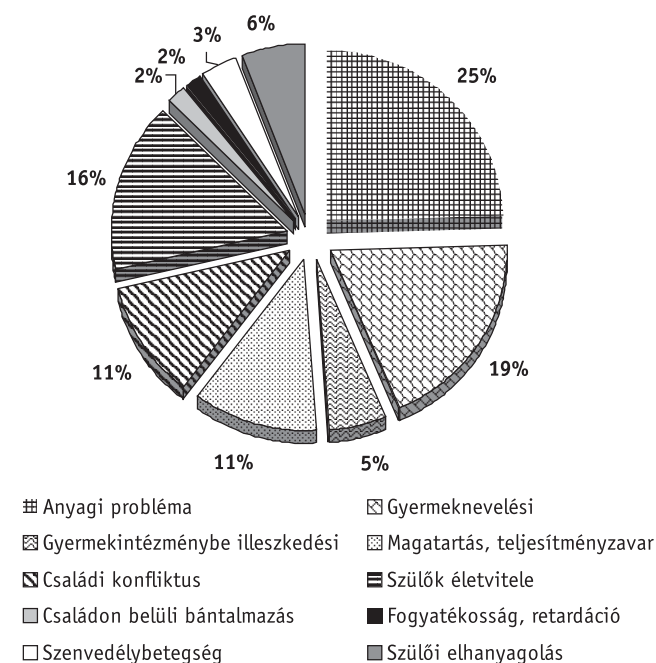
jegyző általi védelembé vételek statisztikái elsősorban a hatósági intézkedés indokait tartalmazzák, a gyermekjóléti szolgálatok adatai pedig a gondozási tevékenység jellemzőit. A gyermekjóléti szolgálatok a gondozottak körét, nemét, a kezelt probléma típusát rögzítik.

Az alábbi, 2. ábra a 2007-es adatok alapján mutatja, hogy a gyermekjóléti szolgálatok tevékenységük során milyen problémákat kezeltek. Az anyagi problémák esetében a megélhetési és lakhatással összefüggő gondokat veszi figyelembe, a családi konfliktusok esetében a szülők egymás közötti, vagy a szülő-gyermek közötti problémákat, a családon belüli bántalmazás esetében a fizikai vagy szexuális eseteket rögzíti a statisztika. A gyermekjóléti szolgálatok a vizsgált évben országosan összesen 700 408 esetben kezelt problémákat.

Az adatok azt mutatják, hogy a kezelt esetek legnagyobb számban az anyagi problémákból adódó megélhetési, lakhatási gondokkal vannak összefüggésben. Ezek az adatok egyezést mutatnak a veszélyeztetettség okainak statisztikáival.

2. ábra

Gyermekjóléti szolgáltató tevékenység a kezelt probléma típusa szerint

A gyermekjóléti szolgálatok gondozási tevékenységét többben kezdeményezhetik: a gyermekvédelmi rendszer szereplői, maguk az érintettek vagy szülei.

A gyermekjóléti szolgálatok működésével kapcsolatos statisztikák ugyanazt a problémát vetik fel, mint a hatósági feladatokat ellátó gyermekvédelmi intézmények.

Nem mérhetőek, statisztikailag nem elemezhetőek az intézmények működése következtében feltételezhető eredmények.

Nincs statisztika arról, hogy a gondozási tevékenység keretében végzett szakmai munka következtében miként vál-

tozott az adott gondozott gyermek problémája, megoldódott, javult, újabb intézkedést kellett hozni, esetleg a gyermek szakellátásba került, iskolát váltott, stb.

Nincs statisztika arról, mennyi időt fordított a szolgálat egy adott gyermek ellátására.

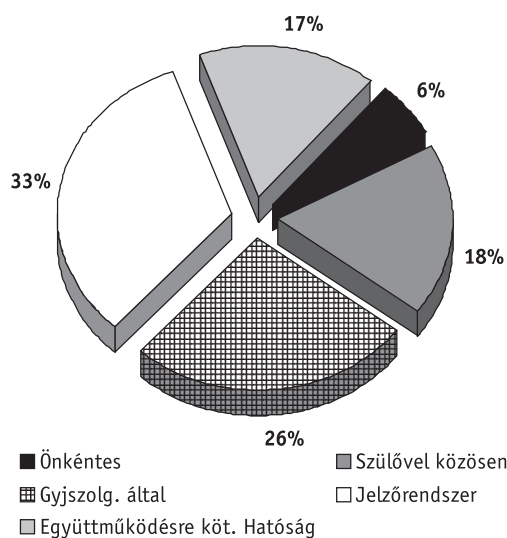
A rendelkezésre álló adatok nem igazán alkalmasak az ellátórendszer működésének minőségi jellemzésére, a szakmai fejlesztésekre, újításokra vonatkozó koncepciók megalapozásához.

Az eredményesség mérése nélkül nincs visszacsatolás, az elvégzett szakmai munka értékelésénél ennek pedig fontos szempontnak kellene lennie.

A 3. ábra a gyermekjóléti szolgálatok gondozási eseteinek számát mutatja a kapcsolatfelvétel módja szerint, 2007-ben.

3. ábra

A gyermekjóléti szolgálatok gondozási eseteinek száma a kapcsolatfelvétel módja szerint

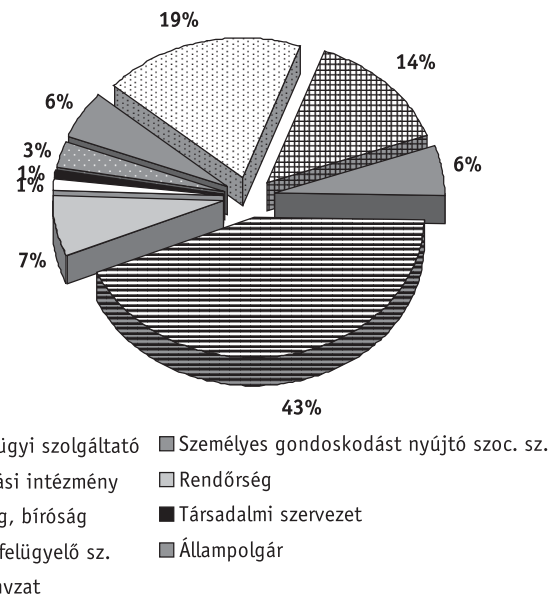
Az ábrán látható, hogy a gyermekjóléti szolgálatok gondozottjainak relatív többsége, 33%-a a jelzőrendszer működése során kerül kapcsolatba a szolgálattal. Igen nagy számban lesznek a szolgálat ellátottjai magának a szolgálatnak a tevékenységéből adódóan, 26%.

A következő, 4. ábra azt mutatja, hogy a jelzőrendszer szereplői között hogyan oszlanak el az esetek.

A jelzőrendszer tagjai között meghatározó jelentőséggel bír a közoktatási intézmény, mintegy 43%-ban jelez a szolgálatok felé. Bár ez másképp is értelmezhető, hiszen az iskola az a családon kívüli szereplő, mely naponta több óra hosszat érintkezik a veszélyeztetett gyermekkel. Az iskolák gyermekvédelmi felelősei az OSAP 1410-es kérdőívben szerepelnek ugyan, de a nevelő és oktató munkát közvetlenül segítő munkakört betöltőként vannak megjelölve, több más hasonló munkakörrel együtt. Ezek után *nem tudni, hogy az oktatási intézmény részéről a jelzőrendszer szereplőjeként kinek a konkrét feladata a tanulókat ért*

4. ábra

A jelzőrendszer által küldött jelzések száma

problémák jelzése. A második helyen, de ennél jóval kisebb, 19%-os aránnyal jelenik meg az önkormányzat, a harmadik aktív szereplő pedig az egészségügyi szolgáltató, 14%-kal, mely többségében a védőnőt jelenti.

Fontos lenne kidolgozni az egyes ellátási formák szakmai minőségét leginkább jellemző kritériumokat, és ezeket beépíteni a statisztikai kérdőívekbe.

Például az iskolai gyermekvédelmi felelősökre vonatkozóan:

- számuk,
- az egy főre jutó tanulói létszám intézményenként,
- képzettség (különös tekintettel a gyermekvédelmi felelősségre való plusz felkészültségre),
- teljes munkaidőben/részdőben végzi-e munkáját, ha részdőben, van-e egyéb munkaköre az intézményben,
- egy tanévben hány esetet kezel – az eredményességhez mutatók,
- tanéven kívüli tevékenységek.

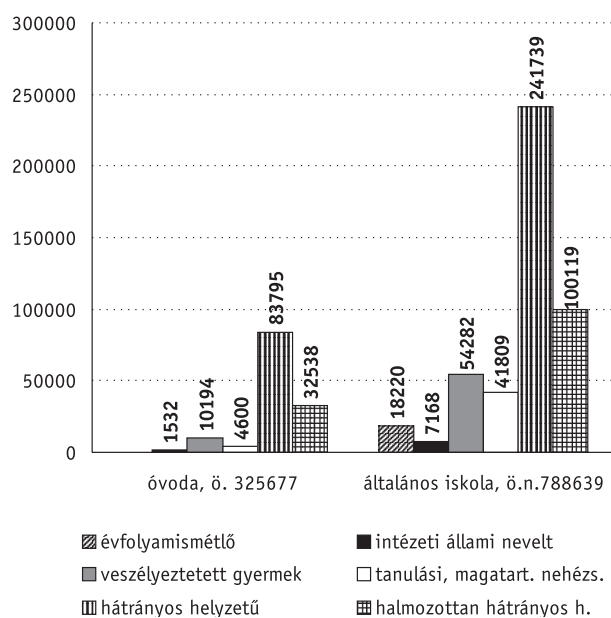
A továbbiakban a közoktatási adatgyűjtés 1410-es számú kérdőív alapján keletkezett, elsősorban a gyermekvédelmi rendszerrel kapcsolatos adatokat elemezzük. A gyermekvédelmi rendszerben élő gyermekek adatai csak nagyon kevés esetben jelennek meg, intézeti, állami nevelt címszó alatt tartalmaznak alap oktatási adatokat. Az adatok feldolgozása az Oktatási Statisztikai Évkönyv 2008/2009 keretében történik, ott hozzáférhetőek. A továbbiakban forrás megjelölése nélkül ezeket az adatokat fogjuk felhasználni.

Elsősorban a valamilyen típusú hátránnyal küzdő gyermekek adatait tekintjük át, hiszen a gyermekjóléti szolgálatok, a gyermekvédelmi intézményrendszer gondozottjai többségükben közülük kerülnek ki.

Az 5. ábra az óvoda és az általános iskola nappali képzésében részt vevő, valamilyen típusú hátránnyal küzdő tanulók adatait mutatja be.

5. ábra

Az óvodák és a nappali képzésű általános iskolák valamilyen hátránnyal küzdő tanulói

A valamilyen hátránnyal küzdő tanuló ebben a grafikonban az összefoglaló nevét jelenti az évismétlőknek, az intézeti állami nevelteknek, a veszélyeztetett gyermekeknek, a tanulási, magatartási nehézségekkel küzdőknek, valamint a törvényi szinten szabályozott hátrányos és halmozottan hátrányos helyzetűnek minősülőknek².

Itt a statisztikák nem adnak pontos magyarázatot arra, hogy a hátrányos, valamint a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek közül hányan évfolyamismétlők, hányan küzdenek tanulási, magatartási nehézségekkel. Csak feltételezzük, hogy bizonyára a többség közülük kerül ki, de fontos lenne ennek pontos, számszerű ismerete is.

Ugyanitt a statisztika intézeti és állami neveltjének fogalma bizonyára megfelel a gyermekvédelmi rendszer kereteiben a szakellátásában élő gyermekének.

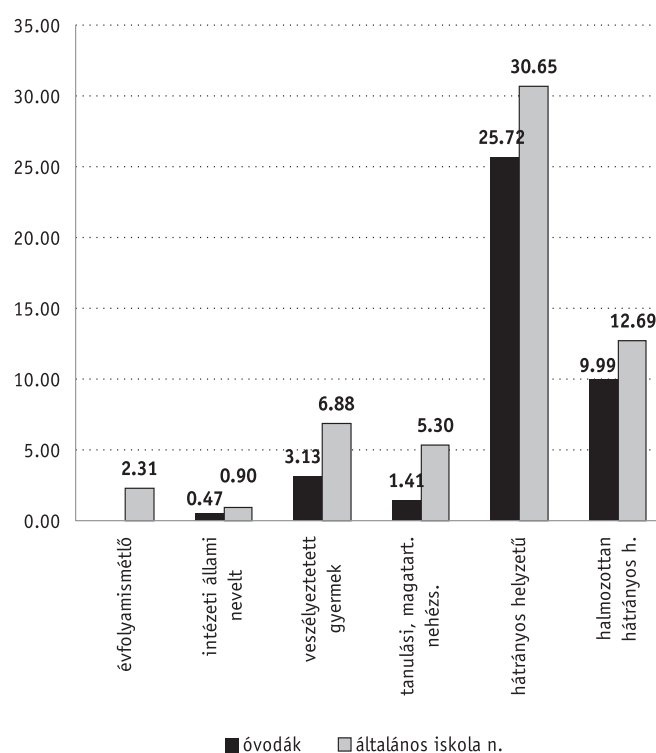
Fontos lenne, hogy a statisztikák terminológiája megegyezzen, azaz a gyermekvédelmi rendszerben élő fogalmak mindenütt ugyanúgy szerepeljenek. Az „intézeti nevelt” és „állami nevelt” fogalmak a gyermekvédelemben már nem használatosak.

A grafikon tengelyén feltüntettük az összes óvodás és általános iskolás gyermek számát, az oszlopok a hátrányok fajtáit jelölik az érintett gyermekek számával. Már itt kitűnik, hogy arányaiban milyen magas mindkét képzésben a hátrányos helyzetű gyermek, óvodában 25,72%-a, általános iskolában 30,65%-a az összes gyermeknek. A következő, 6. ábra éppen ezeket az arányokat teszi szemléletessé. Az óvodába és nappali képzésű általános iskolába járó, valamilyen hátránnyal küzdő gyermekeknek az arányát mutatja az összlétszámhoz viszonyítva.

Látható, hogy az általános iskola nappali tagozatos képzésében tanuló gyermekek több mint a fele valamilyen hátránnyal küzd. Hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű összesen 43%-uk, tanulási, magatartási nehézségekkel küzd 5,3%-uk, veszélyeztetett gyermek majdnem

6. ábra

Az óvodák és az általános iskolák valamilyen hátránnyal küzdő tanulóinak aránya az összlétszámhoz viszonyítva

7%-uk, 2,3%-uk évismétlő. Még ha azt feltételezzük, hogy ez utóbbi három kategória gyermekei mind a hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű gyermek közül kerülnek ki, akkor is megdöbbentően magas ez a szám. Ez azt jelenti, hogy az adott korcsoport gyermekei közül több mint minden másodiknak valamilyen nehézséggel kell szembenéznie, mely nyilván befolyásolja iskolai teljesítményét. A két oszlop számai még azt is jelenthetik, hogy az óvodákba kevesebb hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű gyermek kerül be. Nincs magyarázat más-ként arra, miért kisebb az aránya a hátrányokkal küzdőknek a óvodások között. A tanulási, magatartási nehézségeket lehet egyedül az iskoláskorral összefüggésbe hozni, ebben ezért nem szorul magyarázatra a kisebb arányszám.

Az alapfokú nappali oktatás eredményességéről *nincsenek konkrét statisztikai adatok*. Azt tudjuk, hogy az ebben az oktatási formában található 16 évesek 5%-a még nem végezte el a 8 általános osztályt.

2008-ban a 8 éve indult első osztályosok 90%-a végezte el eredményesen a 8. évfolyamot. Ez a mutató hosszú idő óta 89-90% körül mozog.

A középfokú nappali rendszerű oktatásban részt vevők száma eltérő módon változott. A szakiskolákban tanulók száma 0,5%-kal nőtt. A speciális szakiskolák létszáma alig változott (0,1%-ot nőtt), a szakközépiskolai létszám 1999/2000 óta tartó lassú csökkenése 2002/2003-ban megfordult, majd 2004/2005-ben ismét csökkenni kezdett, az utolsó évben 2,3%-ot.

Míg 1990/1991-ben a középfokú oktatásban részt vevő tanulók 44%-a a szakiskolában (szakmunkásképzőben) tanult, 2008/2009-ben arányuk 23,3%.

Az általános képzést nyújtó és a felsőfokú tanulmányokra eredményesebben felkészítő gimnáziumok tanulói részaránya 24%-ról 35,5%-ra emelkedett.

A legnépszerűbb intézménytípusba, a szakközépiskolába járó tanulók aránya 33%-ról 41,2%-ra ugrott.

A középfokú képzésben tanuló diákok esetében a hátrányos helyzet (jelen esetben nem a törvényi kritériumok szerint, hanem a szó jelentése alapján értendően) különböző kategóriáit a statisztika ugyanazokkal a fogalmakkal és esetekben méri.

A következő, 7. ábra bemutatja, hogyan oszlanak meg a különböző hátrányok a középfokú nappali képzésben részt vevők körében.

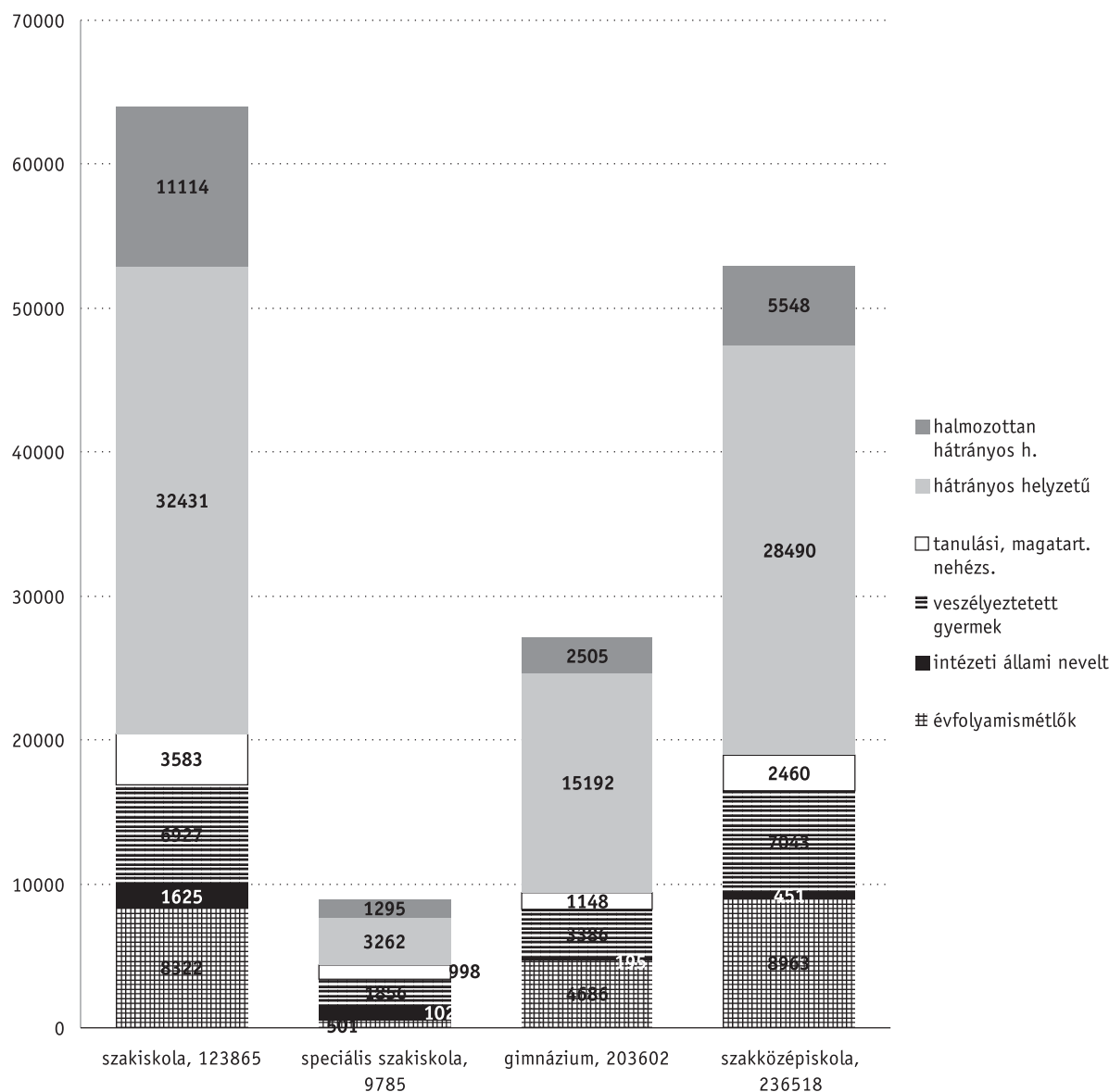
Az ábra abszolút számokban mutatja, hogy az adott képzési formában konkrétan hány gyermek tartozik a mért kategóriákhoz. A vízszintes tengelyen az iskola típusát, valamint az abban a nappali képzési formában tanulók teljes

számát láthatjuk. Arról, hogy vannak-e eltérések a gyermekek hátrányaiban a különböző képzési típusokban, a 8. ábra tájékoztat.

Nem meglepő, hogy a gimnáziumi képzésben részt vevő gyermekek a többi képzési formához viszonyítva sokkal kevesebb hátránnyal küzdenek. A gimnáziumi képzésben az összes valamilyen típusú hátránnyal küzdő gyermekek aránya 13,31%, a szakközépiskolában 22,38%, a szakiskolában 51,67%, a speciális szakiskolában 91,28%. Ezek nem meglepő adatok, a PISA vizsgálatok egyértelműen mutatták, hogy Magyarországon a közoktatás eredményessége nagymértékben függ a gyermekek családi hátterétől. A közoktatás a hátránnyal érkező gyermekeket pedig nem tudja kompenzálni, hanem növeli a hátrányaikat. Ezek az adatok is egyértelműen mutatják, hogy a felsőfokú képzéshez könnyen vezető gimnáziumi képzésben részesülők között a legjobb családi hátterű gyermek tanulnak. Még két figyelemre méltó adatról kell szót ejteni. A spe-

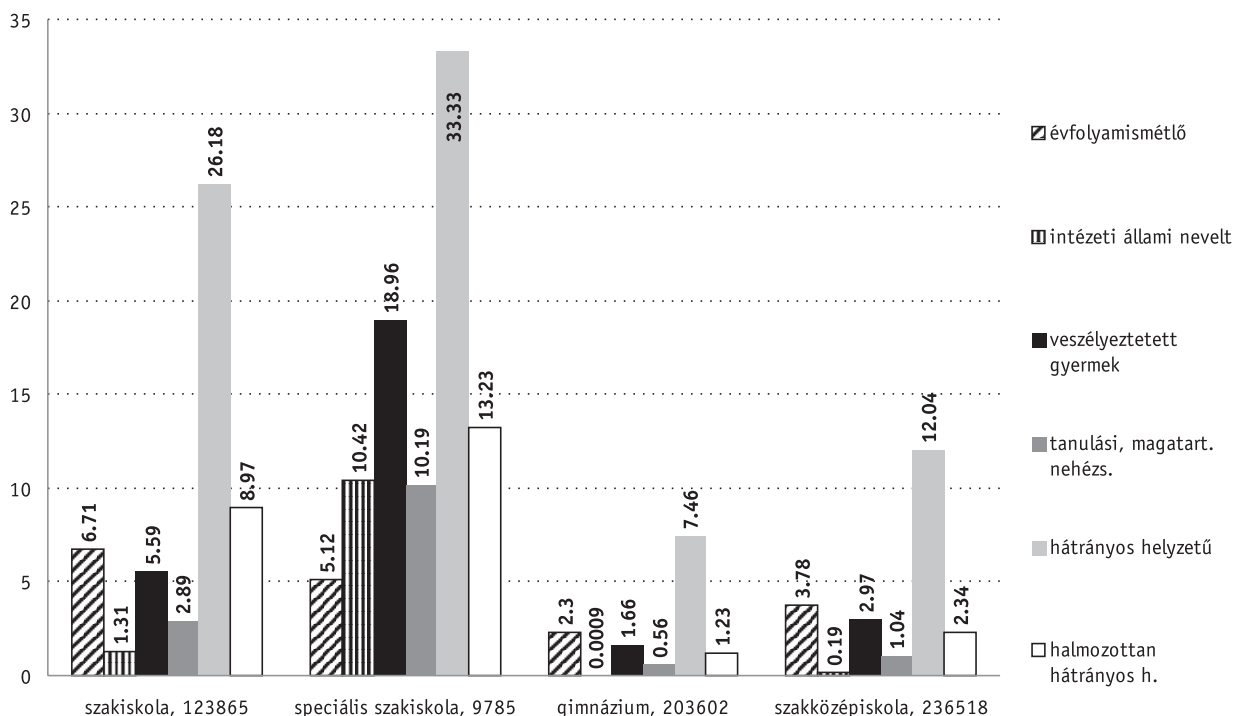
7. ábra

A középfokú nappali képzésben részt vevők hátrányai

8. ábra

A középfokú nappali képzésben részt vevők hátrányai az összes ott tanuló százalékában

ciális szakiskolákban a statisztika alapján intézeti állami nevelt gyermekek száma a többi képzési formához viszonyítva kiugróan magas, 10,42%. A szakiskolák tanulóinak 1,31%-a intézeti, állami nevelt. A gimnáziumban tanulókat százalékban szinte nem is lehet mérni, hiszen összesen az adott tanévben Magyarországon 195 intézeti, állami gyermek tanult, szakközépiskolában 451. Azaz: összesen 646 gyermekvédelmi rendszerben élő gyermeknek volt esélye arra, hogy érettségi bizonyítványt szerezzen a nappali képzésben.

Az OSAP (2023. sz. Kérdőív a szociális szolgáltatásokról és gyermekellátásokról, 1206 sz. Kimutatás a pénzben és természetben nyújtható támogatások adatairól) adatgyűjtés keretében néhány olyan gyermekellátás adatait ismertettük, melyek az oktatás keretében kívánnak támogatást nyújtani a hátrányokkal küzdő gyermekeknek.

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény elemei közül ki kell emelni a családban nevelkedő, de nehéz szociális körülmények között élő gyermekeket megillető rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt, valamint a rendkívüli gyermekvédelmi támogatást. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság megállapításának célja annak igazolása, hogy a gyermek szociális helyzete alapján jogosult többek között a gyermekétkeztetés normatív kedvezményének, ingyenes tankönyv- és egyéb kedvezményeknek az igénybevételére, vagyis a támogatás nem pénzbeli juttatást jelent.

2008-ban mintegy 530 ezer gyermek volt jogosult rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre. Jogszabályban szabá-

lyozott feltételek mellett még kiegészítő gyermekvédelmi támogatás és egyéb pénzbeli ellátás, valamint rendkívüli gyermekvédelmi támogatás illeti meg a törvényi feltételeknek megfelelő, az adott gyermeket nevelő személyeket.

Kifejezetten az oktatásban tanuló gyermekek helyzetén kíván javítani az ingyenes étkezés intézménye. Szociológiai kutatások³ igazolják, hogy a leghátrányosabb helyzetű társadalmi csoportok gyermekeinél nem ritka, hogy rendszeres étkezést csak az oktatási keretek között biztosított étkezés jelent.

Ingyenes étkeztetésre azok a bölcsődés és óvodás gyermekek, valamint az általános iskola 1–6. osztályába járó diákok jogosultak, akik rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülnek. 2002 óta folyamatosan bővül azoknak a gyermekeknek a köre, akik ingyenesen vagy 50%-os térítési kedvezménnyel étkezhetnek az óvodákban és általános, illetve középiskolákban.

50 százalékos mértékű kedvezményes étkezésre jogosultak az ennél idősebb, 7–13. évfolyamon tanuló, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő diákok, valamint azok a bölcsődés, óvodás és iskolás gyermekek is, akik rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre nem jogosultak, de tartósan betegek, fogyatékosok, illetve 3 vagy több gyermeket nevelő családban élnek.

A gyermek-közétkeztetésben (bölcsőde, óvoda, általános iskola és középiskola) összesen mintegy 978 ezer gyermek étkezik (2008-as adat).

1. táblázat

Megnevezés	Gyermekek száma					Összesen
	Ideiglenesen elhelyezett	Átmeneti nevelt	Tartós nevelt	Utógondozói ellátásban részesül	Átmeneti gondozott	
Gyermekotthon						
Gyermekotthon	281	2073	118	323	13	2808
Lakásotthon	138	2748	240	651		3777
Speciális gyermekotthon	5	300	15	5		325
Ált. iskola, diákotthon és gyermekotthon	14	302	41	112		469
Utógondozó otthon		6		551	5	562
Különleges gyermekotthon	81	756	96	207	6	1146
Egyéb				201		201
Összesen	519	6185	510	2050	24	9288
Nevelőszülői hálózat						
Hivatásos nevelőszülőnél	64	1382	141	296		1883
Hagyományos nevelőszülőnél	276	7226	742	1722	7	9 973
Összesen	340	8608	883	2018	7	11 856

Ebből kedvezményes étkeztetésben részesül

- bölcsődében közel 9 ezer gyermek, ami azt jelenti, hogy a gyermekek 28%-a,
- óvodában közel 120 ezer, azaz a gyermekek 35%-a,
- általános iskolában közel 240 ezer, a gyermekek 26%-a.

Az ingyenes tankönyvtámogatás szintén a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók iskolai képzéséhez kíván segítséget nyújtani. 2003 óta az 1–13. évfolyamokon, a szakiskola 9–10. évfolyamán és a szakképzési évfolyamokon nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő tanulók után jár.

Ingyenes tankönyvellátásban részesül a nappali rendszerű iskolai oktatásban részt vevő minden olyan tanuló, aki tartósan beteg, testi, érzékszervi, értelmi, beszéd fogyatékos, autista, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, pszichés fejlődés zavarai miatt a nevelési, tanulási folyamatban tartósan és súlyosan akadályozott (pl. dyslexia, dysgraphia, dyscalculia, mutizmus, kóros hyperkinetikus, vagy kóros aktivitászavar), három- vagy többgyermekes családban él, nagykorú és saját jogán családi pótlékra jogosult, rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesül.

A kedvezmény iránti igényt az iskoláknál nyújtják be a szülők. 2008-ban mintegy 600 ezer gyermek volt jogosult ingyenes tankönyvellátásra.

A következőkben a szakellátásban élők adatait, valamint a szakellátáshoz kötött hatósági statisztikákat elemezzük. Elemzésünk leginkább arra terjed ki, hogy milyen adatokat tartalmaznak az OSAP statisztikák a gyermekvédelmi rendszerben élők oktatásával kapcsolatban. (Ld. 1208 sz., Jelentés a gyermekotthonok és nevelőszülői hálózatok helyzetéről; az 1209 sz., Jelentés a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok helyzetéről, valamint az 1210 sz., Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről című statisztikák.) Legelőször egy rövid statisztikai áttekintés a szakellátásban élő gyermekekről. (Az adatok a továbbiakban a 2007-es Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztatóból származnak.)

Az 1. táblázat a szakellátásban élő, gyermekotthonokban és nevelőszülőknél élő gyermekekre vonatkozó számadatokat mutatja be.

Összesen 21 144 gyermek vagy fiatal felnőtt él a gyermekvédelmi gondoskodás különböző formáiban.

A továbbiakban a gyermekvédelmi rendszerben élők oktatásával kapcsolatos adatokat vizsgáljuk.

A Gyermekvédelmi Statisztika Tájékoztató adatai a gyermekvédelmi rendszerben élő gyermekekkel kapcsolatban a 2006/2007-es tanévre vonatkoznak. Eddigi elemzésünkben a legfrissebb, 2008/2009-es tanévre vonatkozó adatokat vettük figyelembe. A továbbiakban jelezni fogjuk a két statisztika eltéréseit. Ugyanakkor a statisztikai fogalmak sem egyeznek meg, ezért nem egyértelmű, hogy pl. az oktatási statisztikák intézeti, állami nevelt fogalmai mennyiben fedik pontosan a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekeket. Az oktatási és a gyermekvédelmi statisztikai adatokat ugyanazon évben összevetve elmondhatjuk, hogy sohasem egyeznek meg a számok, nyilván az eltérő fogalmak miatt.

A 2. táblázat az általános iskolás korú, gyermekvédelmi rendszerben élőket mutatja nevelkedési hely, valamint iskolatípus szerint.

A Gyermekvédelmi Statisztikai Tájékoztató adatai szerint a 2006/2007-es tanévben összesen 9253 tanult általános iskola nappali tagozatán, és további 40 fiatal felnőtt dolgozó általános iskolájában. Az oktatási statisztikák ugyanerre a tanévre az általános iskola nappali tagozatán intézeti, állami nevelt címszó alatt 7216 tanulót tartottak számon.

A táblázatból szembetűnő, hogy a gyermekotthonban nevelkedő gyermekek közül nevelőszülőknél nevelkedő társaikhoz képest közel nyolcszázzal több túlkoros gyermek jár általános iskolába.

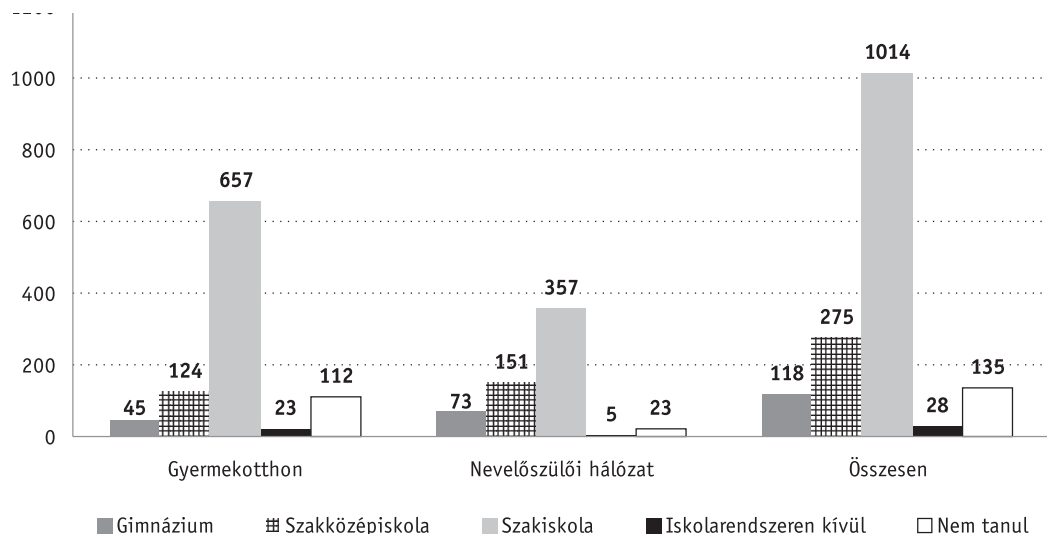
A 9. ábra a szakellátásban élő, a 2006/2007-es tanévben az általános iskolát befejező tanulók továbbtanulására vonatkozó adatokat mutatja.

2. táblázat

Nevelkedési hely	Általános iskolába járó					Dolgozók általános iskolájába járók
	Saját évfolyamán		Összesen	Az összes közül (9253)		
	normál korú	túlkoros		saját gyermekotthoni általános iskolába járó	értelmi fogyatékosokat ellátó általános iskolai oktatásban részesülő	
Gyermekotthon	1795	2490	4285	695	1333	39
Nevelőszülői hálózat	3261	1707	4968	82	912	1
Összesen	5056	4197	9253	777	2245	40

9. ábra

Az általános iskolát befejező tanulók továbbtanulása 2006/2007 tanévben

Több szociológiai vizsgálat⁴ mutatta, hogy a szakellátásban élők továbbtanulási esélyei jóval rosszabbak, mint az egyéb kortárs csoportokba tartozóké. Már az általános iskola befejezése után kimarad a tanulásból a gyermekek 8,5%-a, 64,6%-uk pedig szakiskolában tanul tovább. Az országos adatok szerint az utóbbi években a fiatalok 23% körüli arányban vesznek részt a szakiskolai oktatásban. Gimnáziumban a szakellátásban részesülők mindössze 7,5%-a folytatja tanulmányait (országosan az utóbbi években ez az arány 35% körül alakult), az érettségit is adó szakközépiskolában 17,5%-uk (országosan 41% körüli az arány az utóbbi években). Azt mondhatjuk, hogy szinte fordított arányban tanulnak tovább, mint az országos átlag. Ez azt is jelenti, hogy nagyon kevés szakellátásban élő

gyermeknek van esélye arra, hogy a felsőoktatásba bekerüljön. A felsőoktatásban továbbtanulókról egyáltalán nincsenek adatok.

Az ábrából az is kiderül, hogy a nevelőszülőknél élő gyermekek nagyobb számban vesznek részt érettségit adó középfokú képzésben. Ugyanakkor a rendelkezésre álló adatok szerint meglepő módon a gyermekotthonokban élők közül többen fejezik be sikeresen a tanulmányaikat. A 3. táblázat azt mutatja, hogy az általános iskola befejezése után iskolatípusonként és nevelkedési helyenként a 2006/2007-es tanévben hány szakellátásban élő gyermek kezdte meg tanulmányait, mennyi volt az összlétszámuk tárgyév december 31-én, és mennyien fejezték be sikeresen a tanulmányaikat az adott tanévben.

3. táblázat

Iskolatípus	Tárgyév (2006/2007) szeptember 1-jén kezdte tanulmányait		Tanulók száma tárgyév (2006/2007) december 31-én		Tárgyévben (2006/2007) tanulmányaikat sikeresen befejezők száma	
	Gyermekotthon	Nevelőszülői hálózat	Gyermekotthon	Nevelőszülői hálózat	Gyermekotthon	Nevelőszülői hálózat
Gimnázium	64	132	153	250	30	46
Szakközépiskola	136	221	230	451	61	68
Szakiskola	732	534	1509	1079	290	89
Iskolarendszeren kívüli képzés	23	18	46	34	13	6
Összesen	955	905	1938	1814	394	209

Az adatok hiányosságai ellenére feltételezhető, hogy a gyermekotthonban élők relatíve sikeresebbek az eredményes befejezés tekintetében, mint nevelőszülőknél élő társaik. Ötven fővel kevesebben kezdték tanulmányaikat a nevelőszülőknél élők, 124-gyel kevesebben tanulnak a különböző iskolatípusokban, míg 185-tel kevesebben fejezték be sikeresen tanulmányaikat a tárgyévben, mint gyermekotthonban élő társaik. *A statisztikák nem adnak pontos magyarázatot a jelenségre, hiszen nem tudjuk, hogy az adott évben végzős tanulók hogyan oszlottak el nevelkedési hely szerint. Nem tudjuk, hogy miért nem végeztek el az iskolát, nem tudjuk, végleg befejezték-e, vagy évet ismételnék, újra kezdik, stb.* Megállapíthatjuk, hogy nincsenek statisztikák, melyek az iskolai lemorzsolódásról, annak mérhető okairól szólnának. Ez persze nemcsak a gyermekvédelmi rendszerben élőkre igaz, hanem országosan is ugyanezt a problémát érzékeljük. Egyik rendszer sem követi tanulóinak eredményességét, egyáltalán nincsenek statisztikák erről a területről.

Összefoglalás

A szociális, gyermekjóléti szféra Magyarországon állandó változásban, fejlődésben van. A társadalomban jelentkező új igényekre a szociálpolitikusok, gyermekvédelmi szakemberek az ellátások új formáival válaszolnak. Ezek részletes és pontos számbavételére a jelenlegi kérdőívrendszer nem ad lehetőséget. De nemcsak az intézményi feladatellátás pontos számbavétele, a „mi mennyi?” kérdésének megválaszolása fontos feladat, hanem a társadalomkutatók igényeinek kielégítése is fontos ahhoz, hogy reális és pontos képet kapjunk a gyermekvédelmi rendszer működéséről.

Olyan kérdőívrendszer kidolgozása látszik szükségesnek, amely lehetővé teszi az intézmények tevékenységének és anyagi ráfordításainak pontos áttekintését, képes követni a gyakran változó szabályozást, és a törvényekben még nem látható, újonnan jelentkező szolgáltatások vizsgálatára is alkalmas. Olyan adatgyűjtésre lenne szükség, amely statisztikailag is átlátható rendszert mutat, átfogja nemcsak a gyermekvédelmi, de a szociális intézményrendszer egészét. Ezen túl megfelel a kutatók igényeinek, s a döntéshozók számára is használható információkat tartalmaz.

Az adathiány sok esetben nehezíti a kutatásokat. A kutatókkal való szorosabb együttműködés szükséges ahhoz, hogy ezeket a hiányzó területeket a statisztikákban pótolhassuk.

Fontos lenne, hogy a különböző területek szakmai, statisztikai fogalmait, definícióit egységessé tegyék. A fenti írásban is volt erre példa, de ezen túl például az alapellátás fogalmait is egyértelművé kell tenni.

Az adatszolgáltatás jelenleg túlnyomórészt papíralapú, csak elvétve digitális. A kitöltött kérdőívet a KSH területi igazgatóságain rögzítik, ahol egyúttal ellenőrzik is azokat. Ennek a technikának az elektronikus adatszolgáltatás irányá-

ba történő elmozdítása elkerülhetetlen, ezért szoros együttműködésre van szükség az informatikusokkal.

Az informatikai fejlesztés, az elektronikus feldolgozás, az adatokhoz való hozzáférés lehetősége az írásban már felvetődött problémák többségére választ adna.

Az intézményi információk szükségességét nem megkérdőjelezve, olyan statisztikai adatgyűjtésre lenne szükség, mely a szolgáltatásokat, azok eredményességét követhetné. A teljes szociális és gyermekvédelmi ellátórendszer működése az eredményesség mérése nélkül nehezen értékelhető.

Gyermekvédelmi szempontból a szolgáltatórendszer működésének eredményei nélkül nem lehetünk tisztában azzal, hogy a befektetett anyagi, szakmai munka mennyire érte meg azt a ráfordítást, amit a rendszer a működéshez biztosít. Az eredményesség felmutatása, mérhetősége biztosítja azt a szakmai, társadalmi elismerést, ami nélkül nehéz hatékonyan működtetni ilyen nagy erőforrásokat igénylő ellátórendszereket.

* A szerző szociológus, az SZMI munkatársa

** A szerző pedagógus, az SZMI munkatársa

Felhasznált irodalom

Varga Anna: A szociális, gyermekjóléti és gyermekvédelmi szolgáltatásokra vonatkozó statisztika fejlesztése. Budapest, 2003. Kézirat (a Központi Statisztikai Hivatalban készült a SZOLID Projekt megbízásából).

Mészáros Zoltán: Szociális regiszterek, és a KSH-monitorozás néhány kérdése. Budapest, 2005. Kézirat.

Jegyzetek

- 1 Papházi Tibor – Szikulai István: Gyermekvédelem és statisztika. Kapocs, 2008/39. p. 90–104.
- 2 A 1993. évi LXXIX. közoktatásról szóló törvény 121. § 14. pontja szerint hátrányos helyzetű gyermek, tanuló az, akit családi körülményei, szociális helyzete miatt a jegyző védelembe vett, illetve aki után rendszeres gyermekvédelmi támogatást folyósítanak. Ezen belül halmozottan hátrányos helyzetű gyermek, tanuló az, akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen, feltéve, hogy a szülő a gyermek, tanuló után rendszeres gyermekvédelmi támogatásra jogosult, továbbá az a gyermek, az a tanuló, akit tartós nevelésbe vettek.
- 3 Darvas Ágnes – Tausz Katalin: Gyermekszegénység és társadalmi kirekesztődés, www.bmki.hu/bmhuman/felkep/1234_22d8_gye_12.pdf. Családtámogatások Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás óta (PhD disszertáció, kézirat), www.freeweb.hu/eszmelet/49/darvas49.html
- 4 Pl. Hodosán Róza – Rácz Andrea: A szakmai képzésben részesülő, gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok iskolai pályafutásának vizsgálata. Család Gyermek Ifjúság, 2009/4.

Káldy Zsolt* – Kincses Ádám** – Nagy Gábor*** – Szakácsné Boros Anita****

Társkapcsolatok a gyermekvédelmi intézményekben

Bevezetés

Tapasztalataink szerint¹ a gyermekvédelmi szakellátásból kikerülő fiatalok többnyire hatalmas lemaradással kezdik önálló életüket, sokan közülük elveszítik a talajt, és a társadalom periferiájára sodródnak. Sokan keverednek kriminalizált csoportok vonzásába azért, mert nem mérik fel új társas kapcsolataik súlyát és minőségét. Az is előfordul, hogy a szülő bukkan fel gyermeke nagykorúsága közeledtével, az ifjú hazamegy vele, majd pár hónap múlva pénz és lehetőség nélkül, hajléktalanként kéri ismételt intézményi ellátását. Esetleg valahonnan felbukkan egy „pártfogó”, aki szintén a gondoskodás illúzióját megteremtve férfőzik közel a naiv és hiszékeny fiatalhoz, majd rövid idő után annak pénzéhez vagy ingatlanjához hozzáférve taszítja el magától. Nem mindenki jár azonban így. Számos fiatalnak sikerül jó párkapcsolatot kialakítani, családot alapítani és az elfogadott normák mentén visszailleszkedni a társadalomba. A feltételek, a körülmények azonosak, a teljesítmények, az eredmények különbözőek. Vajon kik azok, akik jól működő kapcsolatokat képesek teremteni? Kik azok, akik kiszolgáltatják magukat, vagy túlértékelik a másikhoz fűződő viszonyt? Mindennek milyen környezeti, szociális okai vannak? Vajon szülők hiányában a gyerekek képesek-e kötődni valakihez? 2006-ban folytatott vizsgálatunk ezekkel a kérdésekkel foglalkozik. Jelen összefoglalónk az eredeti tanulmány lerövidített, szerkesztett változata.

A társas kapcsolatok szerepe az identitásfejlődésben

A szakellátásban élő gyermekek közös jellemzője, hogy szüleiktől távol – lélektani értelemben *szeparáltan, elszigetelten* – élnek, többen közülük születésük óta. Az olyan gyermekek fejlődését, akik korai életszakaszukban nem alakíthattak ki biztonságos kötődést, testi-lelki retardáció, illetve személyiségzavar veszélye fenyegetheti. A gyermek mozgásfejlődésének, mint minden funkció megalapozójának, az az érzelmi indíttatása, hogy legyen kiért megmozdulnia. Spitz a *hospitalizmus* tüneteit az indítékszegénységben, a közönyben, a letargiában, valamint a készségek fejlődésében történő lemaradásban látta (Mérei-Binét, 1975). A hároméves koruk után gyermekvédelmi intézménybe került gyermekek esetében a szülő kapcsolattartási attitűdjéből következtethetünk a korai kötődésre. Ha

nem érdeklődik gyermeke felől, valószínű, hogy a gyermek anyja mellett anyai gondoskodás és pozitív érzelmi visszatükrözés nélkül nevelkedett, Bowlby kifejezésével élve *rejtett érzelmi elhanyagolásban*, ahol az anya-gyermek kapcsolat eleve érzelmi félreértéseken alapult. Ainsworth három kötődési mintázatot határozott meg „*idegen helyzet*” vizsgálata során. *Biztonságosan kötődőnek* nevezte azt a gyermeket, aki anyja jelenlétében nyugodt, távozásakor nyugtalan, anyja visszatérésekor megnyugszik, folytatja játékát. A *bizonytalan-elkerülő* gyermek közömbös anyja közel- vagy távollétét illetően. Idegen helyzetben egy ismeretlen személy is megnyugtathatja. Az *ambivalens kötődésű* gyermekek a szülő mellett is nehezen kezdenek játszani, nem mernek eltávolodni anyjuktól. Az anya távozásakor kétségbeesnek, visszatérésekor pedig egyszerre keresik közelségét és juttatják kifejezésre dühüket. Main és Solomon később leírt egy negyedik mintázatot, amelyben a szorongás és az elkerülés hasonló intenzitással van jelen, ezt *zavarodott vagy dezorganizált* kötődésnek nevezték (Cole, 1997). A biztonságos kötődés feltétele, hogy az anya a gyermek differenciált jelzéseinek megfelelően reagáljon, mintegy szociális ingergazdagságot nyújtva. Ha sír, felveszi, ha éhes, megeteti. Az általunk vizsgált gyermekek nagy részénél a beutaló határozatok, szakértői vélemények utalnak a szülők elhanyagoló, illetve bántalmazó viselkedésére. Az ilyen attitűd inkább elkerülő, illetve ambivalens kötődéshez vezet. A gyermekben kialakuló belső modell, amely a kapcsolatokban megjelenő érzelmi viszonyulásokat tartalmazza, erős hatással lehet későbbi kapcsolataira is.

Az egyén nem létezhet és nem is írható le társas kapcsolatai nélkül. Serdülőkorban különösen fontossá válik a kortárs csoportok, barátságok szerepe, az a szociális színtér, ahol új *identitását*2 kiformálhatja, a felnőtt szerepeket gyakorolhatja, az önállósági törekvéseit próbálhatja (Bagdy, 2000). A serdülőkor meghatározó fejlődési feladata a „valódi én” keresése. Erikson elmélete szerint a serdülőkor kríziseiben újra felszínre kerül és kiéleződik az identitás kiépülésének összes korábbi konfliktusa, a bizalom, az autonómia, a kezdeményezés és a kompetencia kérdése. Központi kérdés, hogy ki tudja-e alakítani a serdülő a maga személyes identitását a csoport részeként, vagy összezavarodik abban a tekintetben, hogy kik ők, és mit akarnak az ő életében (Erikson, 1997). Folyamatosan

figyeli önmagát, meg akarja ismerni ezt a változó, egyre inkább önállóságra törekvő, vágyott énképhez közeledni akaró egyént. Mindehhez már kevésnek bizonyul a család, ezért a serdülő létrehoz egy egyedülálló társas alakzatot – a serdülő kortárs csoportot –, amely alkalmas arra, hogy kipróbálja új, alakuló énképét. A családról való érzelmi leválást a kortárs csoportok teszik könnyebbé, a serdülő a kortárs csoport segítségével emelkedik ki a családi kötöttségeiből a függetlenség irányába (Pataki, 1976). A személyiség kötődések, kapcsolatok, viszonyulások „ködgomolyagából” bontakozik ki. Az én a másikhoz való viszonyulásból sűrűsödik, nem mint a rendszer központja, hanem mint a kapcsolódási hálózat eléggé kirajzolódó tagja (Mérei, 2004).

A serdülőkorban a baráti kapcsolatok minőségi változáson mennek át: a kölcsönös, intim viszony veszi át az egocentrikus, felszínes, inkább játszótársi kapcsolatok helyét. A gyerekek egyre fokozódó érdeklődéssel fordulnak a másik nem felé, de bizalmas kontaktusba csak ritkán kerülnek az ellenkező neműekkel. A serdülőkori szerelmek emocionálisan túlfűtöttek ugyan, de kevésbé intímek, mint a barátságok. A lányok a barátnőikkel, a fiúk a barátjaikkal inkább hajlamosak megosztani problémáikat, akár szerelmi-szexuális jellegű tapasztalataikat is. A páros kapcsolatok – a továbbiakban használjuk inkább a diádikus kifejezést, hogy a párkapcsolatoktól elkülöníthessük – a gyermekkor folyamán végig a későbbi párkapcsolati viselkedés gyakorlóterepét biztosítják. Az óvodáskortól a párválasztásig ezekben a diádokban tanulja meg a gyermek a konfliktuskezelést, az alkalmazkodás és az önértékesítés stratégiáit, a hűség, a bizalom, az érdek motívumainak értékelését, a kommunikáció sajátos, bizalmas rétegét, egy belső használatú kódrendszer kidolgozását és alkalmazását.

A diádikus kapcsolatok működését Selman a társas nézőpont átvétele felől közelítette meg, azt állítva vizsgálatainak középpontjába, mennyire képes a diád tagja saját nézőpontját összehangolni a partnerével (Cole, 1997). Munkánk során ezt a megközelítést használtuk a gyermekek diádikus kapcsolatainak értékelésére. Selman az együttműködés és a nézőpontátvétel öt szintjét különböztette el, amelyek egymást követően épülnek ki a korábbi társas kapcsolatok tapasztalataiból, életkorhoz is köthetően, de nem merev szakaszhatárok között. 3 és 7 éves kor között az együttműködés még időszakos, a gyermek nézőpontja *egocentrikus*, differenciálatlan, a barátban inkább csak játszótársat lát, akivel el lehet ütni az időt. 4 és 9 éves kor között általában kialakul a nézőpontok elkülönítésének képessége: a gyermek megérti, hogy a másik nézőpontja különbözhet az övétől, de az együttműködést még a hasonlóságokra alapozza. A kapcsolatoknak ez a *szubjektív* szintje, amelyben már megjelenik a viszonyosság, a kölcsönösség magva, a másinak mint autonóm személynek az elfogadása. A 6 és 12 éves kor között kialakuló *önreflexív* szint már valódi együttműködést mutat, a nézőpontok viszonyosak, a gyermek a saját cselekvéseit, érzéseit képes a másik szemszögéből vizsgálni, „meglátja” magát a másik tükrében. A kapcsolatok általában felszínesek, a közös cselekvésben és magában az együttlét örömeiben motiváltak. 9 és 15 éves kor között a harmadik személyű nézőpont

felvételének képességével jut el a kapcsolat a *kölcsönös* szintre. Ekkor már valós diádként működik a két gyermek, kialakul a „mi”-tudat, intim, bizalmas viszony szerveződik az együttműködés köré, közös titkok, érzések, kommunikációs kódok fejlődnek ki, ugyanakkor megjelenik a féltékenység és a birtoklás vágya. A serdülőkorban többnyire eljut a kapcsolati készség a *társadalmi* vagy független szintre, ekkor alakulnak ki az autonóm, kölcsönösen függő barátságok, amelyek már mentesek a féltékenységtől, a diád tagjai elfogadják egymás szociális szükségleteit. A diádikus kapcsolatokban kialakuló szociális képességek a gyerekek egész életútjára hatást gyakorolnak, döntően meghatározzák a párválasztás, a családalapítás, az életpálya-szervezés sikerének esélyeit.

A vizsgálat

A vizsgálatunk három fő dimenzióra koncentrált: a *szociabilitás*, a *párkapcsolati képességek* és az *identitás-szervezettség* összefüggéseire. Konkrét kutatási kérdéseink a következők voltak:

1. Milyen összefüggések mutathatók ki a szociabilitás, a szociometriai pozíció, a *pregnancia*³ és az identitás-szervezettség szintje között?
2. Milyen összefüggések mutathatók ki a diádikus kapcsolati mintázatok és az identitás-szervezettség szintje között?
3. Milyen összefüggések mutathatók ki a diádikus kapcsolati mintázatok és a szociabilitás között?

A fenti kérdések megválaszolásával leírhatjuk azokat a tényezőket, amelyek együttes hatása hajlamossíthat az esetleges szociális kudarcokra, illetve azokat a tényezőket, amelyek együttjárása a sikeres társadalmi beilleszkedés kulcsa lehet. A válaszok ráirányíthatják a gyermekvédelmi szakemberek figyelmét a kényes területekre, és ily módon talán javíthatók lesznek a szakellátásból kikerülő fiatalok *reszocializációs*⁴ esélyei.

A kutatás három intézmény, egy gyermekotthon (Észak-Magyarország – 34 fő), egy négy lakásotthonból álló, de egy épületben elhelyezkedő egység (Dél-Magyarország – 34 fő) és négy különálló, de egy településen lévő lakásotthon (Nyugat-Magyarország – 33 fő) lakóira terjedt ki. Összesen 101 gyermeket vizsgáltunk. A mintát nem, életkor és intézmény szerint differenciáltuk. A minta fele 14–18 év közötti, negyede 10–14 éves, negyede 18 év fölötti fiatal volt. A serdülőkor a változás utolsó nagy korszaka a személyiségfejlődésben. Kisebb gyermekeknél az identitás-szerveződés, a társas működés, a kommunikáció sajátosságaiból csak nagyon óvatosan következtethetünk a felnőttkori viselkedésre. A serdülők jellegzetes kapcsolati-kommunikációs mintázatai már előrevetítik későbbi szociális működésük mintáit. A szerzők – munkakörük révén – a vizsgált fiatalokkal lényegében napi kapcsolatban álltak.

A társas kapcsolati képességeket, helyzetet szociometria segítségével határoztuk meg. Ennek alapján határoztuk meg a társas pozíciót és a *pregnancia* alacsony – közepes – magas értékeit. A társas aktivitást a nevelők véleménye

alapján osztályoztuk. A szociabilitást részben a szociogramra, részben a később ismertetendő interjúra támaszkodva minősítettük.

Vizsgálatunk során a selmani szintek alapján határoztuk meg a vizsgált gyermekek társkapcsolati képességeinek minőségét. Ezt azonban kevésnek éreztük a kapcsolati képesség leírásához, ezért igyekeztünk az *intimitás* és az érzelmi *intenzitás* szintjét is mérni. A minőségi mutatók akkor vesznek föl alacsony értéket, ha nem érik el a serdülőkorban már elvárható *kölcsönös* kapcsolati szintet. A minőség ebben az esetben *infantilis* lesz, míg a kölcsönösséget elérő vagy meghaladó mutatók *szociális* szintű kapcsolati képességre utalnak. Az intimitás szempontjából *felszínes* és *bizalmas*, az intenzitás terén *laza* és *szoros* kapcsolatokra képes gyerekeket különböztettünk meg. A három paraméter kapcsolódásaiból hat kapcsolati mintázatot alakítottunk ki:

- A: infantilis, felszínes, laza – *csapongó* (a másiban csak alkalmi társat lát)
- B: infantilis, felszínes, szoros – *ragaszkodó* (túlértékeli a másikkal való viszonyt)
- C: infantilis, bizalmas, laza – *könnyelmű* (túl könnyen kitárulkozik a másikkal)
- D: infantilis, bizalmas, szoros – *kiszolgáltatott* (könnyen alárendelődik a másikkal)
- E: szociális, bizalmas, laza – *önérdekű* (kellemes partnerként kezeli a másikat)
- F: szociális, bizalmas, szoros – *odaadó* (bizalmas barátként kezeli a másikat)

A szociális szinthez felszínes intimitás nem kapcsolódhat, mivel a selmani *kölcsönösség* szintje már bizalmas jellegű kapcsolatot feltételez. A kapcsolati mintázatok a gyermek jövőbeni szociális és párkapcsolati képességeire is következtetni engednek. Aki serdülőkorban a *könnyelmű* kategóriába tartozik, valószínűleg a párválasztásában, munkahelyi vagy üzleti kapcsolataiban is a könnyelműsége hajlóbalek szerepét fogja betölteni, míg egy *odaadó* barát nagyobb eséllyel lesz jó házastárs, jó szülő, jó kolléga.

Az identitásszervezettség szintjének méréséhez a III. Rorschach-táblát használtuk, az adatmátrixban csak az egészséges és a konfliktusos identitást tüntettük fel. *Egészséges* identitásúnak azt a fiatalot tekintettük, aki legalább egy B (ember-mozgás) választ adott az ábrára. Akinél ez hiányzott, a *konfliktusos* meghatározás alá került. Természetesen ezek nem pszichodiagnosztikai kategóriák. A III. táblán leggyakoribb válasznak számító „*két ember*” azt (is) jelzi, hogy a személy megfelelően észleli önmagát a környezetében, míg az ember-válasz hiánya önismereti és társas konfliktusokra utal (Mérei, 2002). A diádikus kapcsolatok minőségének, intimitásának és intenzitásának mérésére egy strukturált interjút készítettünk – lásd: Függelék –, amelyet az ugyanott látható kritériumrendszer alapján értékeltünk ki. Az intimitás terén a *felszínes* kapcsolatot alacsony értéknek, a magasabbakat *bizalmas* viszonyoknak tekintettük. Az intenzitás alacsony szintjének a „gyenge” minősítésű, *laza* viszonyulásokat tekintettük, a közepes és erős intenzitásúakat a *szoros* kategóriába soroltuk.

A szociogramokon legalább kétszálú kapcsolattal rendelkezőket *diádok*ba rendeztük, ezeket a vizsgálat során külön kezeltük a valós diádikus kapcsolattal nem rendelkező *egyén*ektől. A hagyományos szociometriai pozicionálástól elszakadva a láncokban elhelyezkedő diádokat is *pár* helyzetűnek minősítettük (lásd: Függelék. Az interjú értékelési kritériumai). A pozíciók rangsorában is a *pár* helyzetet vettük *kedvező*nek a *zárt* és a *csillag* pozíció mellett, míg a *lanc*, *perem* és *sziget* pozíciókat *kedvezőtlen*nek ítéltük. Ez a minősítés természetesen csak erre a vizsgálatra (a páros kapcsolatok kiemelt fontossága miatt) érvényes. A *pár* fogalmára lényegében a *diád* fogalmát vetítettük rá. Szociometriai értelemben vett pár alakzat mindössze három fordult elő a mintában.

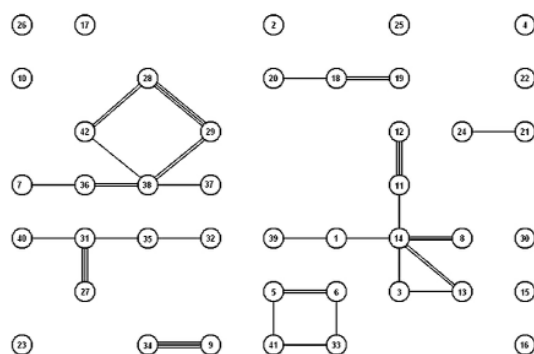
A vizsgálat eredményeit nem tudtuk sem kontrollcsoport által felmutatott értékekhez, sem valamilyen más vizsgálat értékeihez hasonlítani, ezért a statisztikai feldolgozástól eltekintettünk. Azokat a jellegzetességeket, kapcsolódásokat kerestük, amelyek informatívak lehetnek a vizsgált problémák vonatkozásában. A diagramok elemzése során ezeket a jellegzetességeket igyekeztünk kiemelni. Egy tudományos igényű összehasonlító vizsgálat elvégzésének sem a tárgyi, sem a személyi feltételei nem álltak rendelkezésünkre. Az eredmények viszont irányt mutathatnak a későbbi kutatásoknak.

Az eredmények

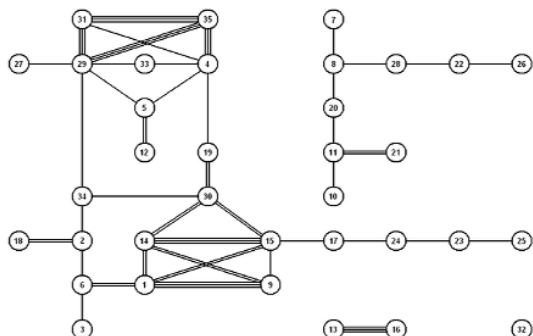
A társas kapcsolatok vizsgálata

Kiindulópontunk a három régió területén működő csoportok szociogramjának vizsgálata volt. A következőkben Dél-Magyarország D-M, Észak-Magyarország É-M, Nyugat-Magyarország Ny-M rövidítéssel szerepel. A három területen a társas szerkezetet értelmezve szembevetnő, hogy a D-M és É-M csoportok szerkezeti struktúrája közel hasonló, a Ny-M közösség azonban jelentősen eltér. Az eltérést részben magyarázza, hogy különálló lakószobákban élő gyerekek halmazát vizsgáltuk, viszont a szigetek magas aránya, valamint a láncok „átnyúlása” a lakószobák között jelzik, hogy nem pusztán a távolság a felelős a gyenge kohézióért.

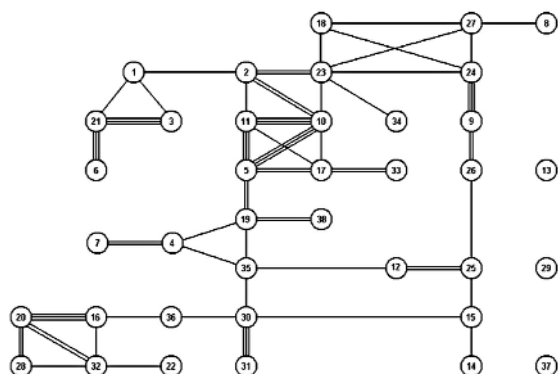
1. ábra Szociogram – Ny-M

2. ábra
Szociogram – D-M

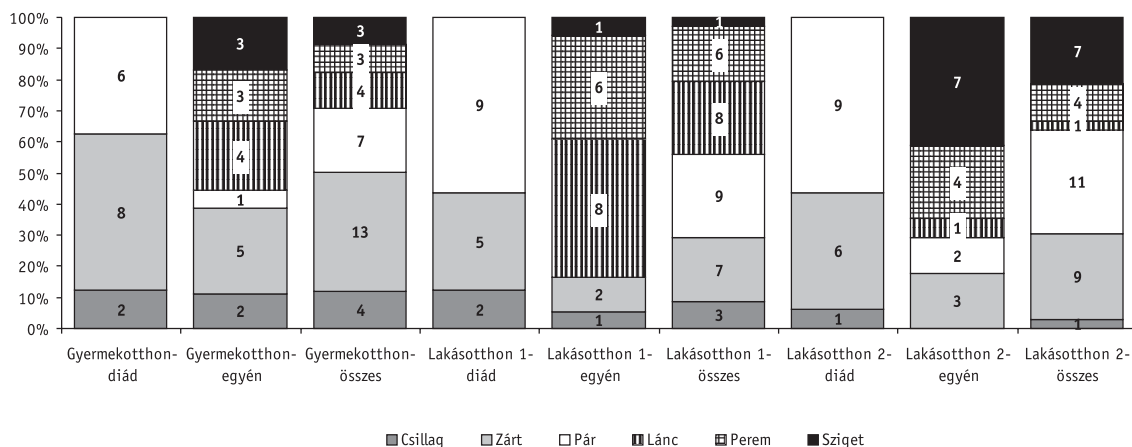

3. ábra
Szociogram – É-M

A D-M és É-M csoportok tagjai kétharmadrészt egyetlen nagy kiterjedésű tömb tagjai, a csoportok struktúrája, szerkezeti felépítése egészséges csoportdinamikát mutat. A Ny-M csoport laza szerkezetű, kohézió nélküli, a közösség kritériumait ki nem elégítő struktúrát mutat. Jelentős a perem és sziget helyzetűek magas, 51%-os aránya. A társas pozíciók, az alakzatok száma, minősége jelentősen befolyásolja a közösség életét, a gyermekek és fiatal felnőttek identitását, alkalmazkodását, sorsát, jövőképét.

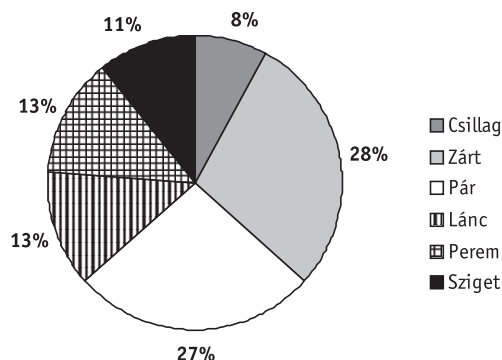
4. ábra
Pozíciók eloszlása intézménytípus szerint

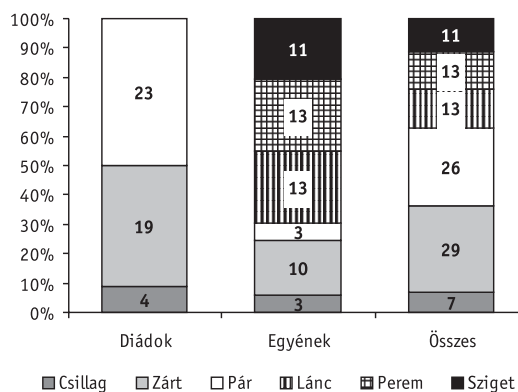
Lényeges szempont, hogy a fiatal aktuális státusza elősegíti-e a közösségben való kollektív fejlődést. Ha magányos, segítheti-e valamelyik perem helyzetű társa a bekapcsolódását. A pozíciók tehát nemcsak a jelenlegi helyzetről árulkodnak, hanem perspektívát is mutatnak.

A társas pozíciókat megjelenítő diagramon (4. ábra) megfigyelhető, hogy a diádok többnyire zárt és pár alakzatban találhatók. Ez a két pozíció adja meg azt a viszonylagos elszigeteltséget, amit egy diádikus kapcsolat intimitása megkövetel. A lánc nyitottsága nem kedvez a diádoknak.

5. ábra
Társas pozíciók eloszlása 1.

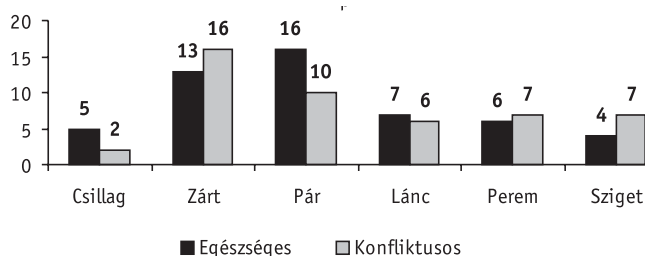
6. ábra
Társas pozíciók eloszlása 2.

A társas pozíciók eloszlását az 5. és 6. ábra mutatja. A csoport kohézióját, közösségi szellemét meghatározó mutatókban a standard átlag alattiak az értékek (Mérei, 2004). A pozitív csoportdinamikát, a kedvező strukturáltságot, az alakzat fejlettségét a zárt, csillag és lánc alakzatok kedvező aránya biztosítja. A vizsgált három csoport a zárt és csillag alakzat tekintetében elmarad az átlagtól, ami tömbösödést idéz elő, viszont a lánc alakzat, amely az információk áramlását támogatja, magasabb arányt mutat. Fontos lehet, hogy a láncok peremén található személyek milyen pregnanciával bírnak, milyen a szociabilitásuk, mert ők vannak abban a helyzetben, hogy az együttes élményeket átadják, illetve ezek megélésére „bekapcsolják” a szigeteket.

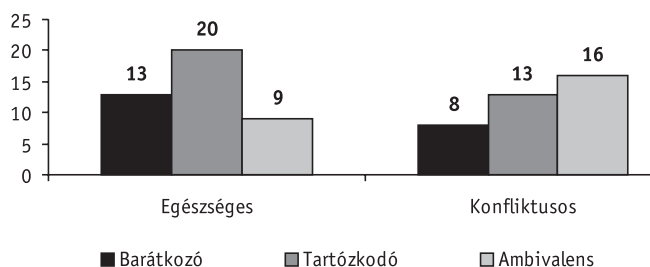
Az egyének és a diádok dimenziójában jelentős különbség, hogy a társ nélküli *egyének* feleannyian „találnak” pozíciót zárt alakzatban, mint akik diádban vannak. Ez megerősíti, hogy a zárt alakzat kedvez a diádikus kapcsolat intimitásának. A zárt alakzatok kedvező státusza a diádok tekintetében csak úgy hatékony a közösség egészére nézve, ha a láncokat, ill. a láncok peremén elhelyezkedő magas pregnanciájú személyeket együttes élményeken keresztül bevonja a csoport vezetője. A társas pozíció és az identitás vonatkozásában feltűnő, hogy a párok és a csillagok között sokkal több az egészséges, a szigeteken pedig a konfliktusos identitású fiatal (7. ábra).

7. ábra
Társas pozíciók és identitás

A szociabilitás és identitás diagramjából (8. ábra) kitűnik, hogy az egészséges identitásúak között alig találunk ambivalens szociabilitású gyereket, míg a konfliktusosak listáját ők vezetik.

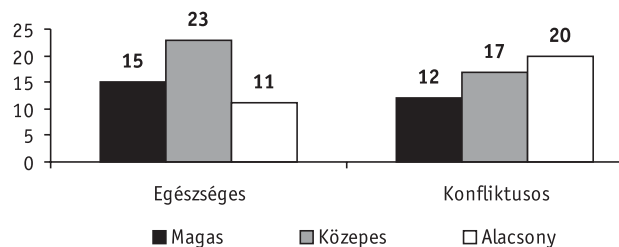
8. ábra
Szociabilitás és identitás

A pregnancia és identitás metszetében két jelentős különbség is van (9. ábra). Az egyik: az egészséges identitásúak sokkal gyakrabban vannak a középmezőnyben, mint a jelentéktelenek között. A másik: az alacsony pregnanciájú

gyerekek között sokkal több a konfliktusos identitású személyiség.

9. ábra
Pregnancia és identitás

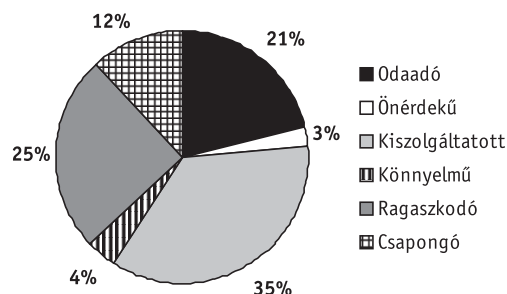

Az interakciókat, kollektív élményeket pozitív irányba tereli, ha a pregnáns személy ép identitású, ez szervezethez, empátiához, a problémák megoldásában konstruktív hatékonyságot eredményez. A konfliktusos válaszok kapcsolati gátlást mutatnak az egyénnél, az esetleges interakciós feszültségek nehezen feldolgozhatók. Az ilyen fiatal szorongásai és kapcsolati nehézségei miatt agresszív verbális és/vagy fizikai akciókon keresztül nyerheti el befolyási övezetét. Kardinális kérdés, hogy az egészséges identitásúak milyen pozícióban vannak, mert peremen vagy szigetként kevésbé dominánsak a közösségre nézve. Ha a jelentős csomópontok „egészségesek”, és a konfliktusosak perem helyzetben vannak, akkor a csoportban dinamikus információs és döntéshozó struktúra alakul ki.

A diádikus kapcsolatok vizsgálata

A 10. ábrán látható diagram helyzetképet ad a gyermekvédelemben nevelkedők páros kapcsolati képességeiről, és ez a kép egyáltalán nem kedvező. A szociális szintű kapcsolati mintázattal rendelkezők aránya nem éri el a minta negyedét. A gyerekek 60%-a a kiszolgáltatott és a ragaszkodó kategóriákba tartozik. Ezek talán a legsérülékenyebb mintázatok: az első esetben a partnernek alárendelő, konfliktusos, de a konfliktusok ellenére is tartós és intenzív kapcsolatok jósolhatók, a másodikban „belesavanyodás” a felszínes, tartalmatlan viszonyokba. A kiszolgáltatott partner agresszív, domináns párja számíthat a jövőben, a ragaszkodó pedig érzéketlen, hűtlen társra.

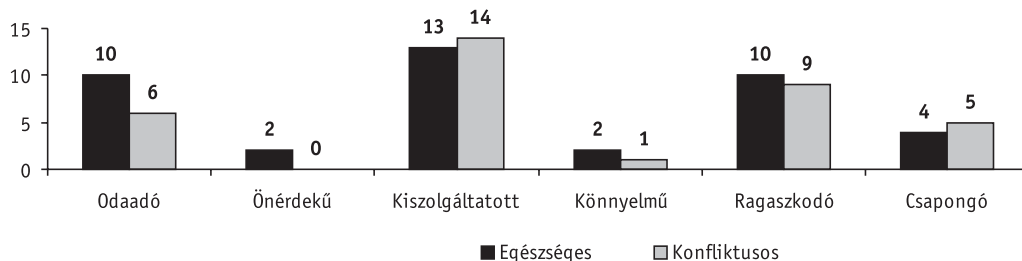
10. ábra
Kapcsolati mintázatok eloszlása – teljes minta

Feltűnő, hogy az alacsony intenzitású kapcsolati mintázatok a minta 20%-át sem teszik ki. Az intézményi keretben

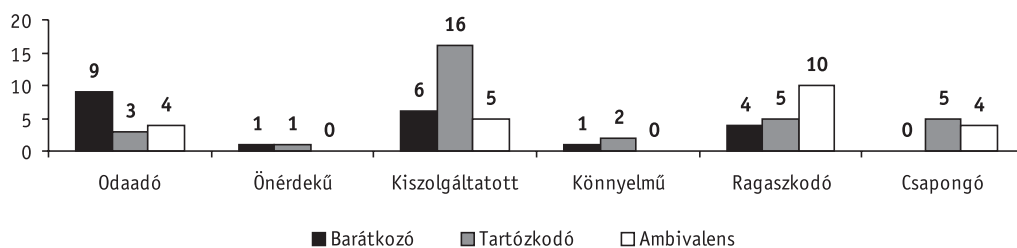
11. ábra

Kapcsolati mintázat és identitás

12. ábra

Kapcsolati mintázat és szocialitás

gondozott gyerekek szeretetigénye jelenik meg ebben a mutatóban: a gyenge viszonszintű, felszínes kapcsolatokat is nagy érzelmi intenzitással élék meg. A diádok és az egyének közötti különbség elsősorban a ragaszkodó mintázat túlsúlyában mutatkozik meg a társtalanok részéről. A diádok harmada, a társtalanoknak pedig a fele felszínes intimitású.

A működő viszonyok tehát jóval inkább épülnek a bizalomra, mint a barátságként deklarált, de szociometriailag nem alátámasztott egyszálú vagy csak elképzelt kapcsolatok. Összességében megállapítható, hogy az infantilis, magas intenzitású kapcsolatokra nagy fogékonyság mutatkozik a vizsgált populációban.

A 11. ábra a kapcsolati mintázatok és az identitásszervezettség összefüggéseit ábrázolja. Látható, hogy az egészséges és a konfliktusos identitás oszlopai igen hasonló kiemelkedéseket mutatnak, tehát nincs komoly különbség a mintázatok eloszlásában. A kapcsolati képességek eltéréseire így nem ad magyarázatot az identitás szervezettsége. Legalábbis az infantilis szinten. Viszont ha megfigyeljük a szociális szintű kapcsolati képességűek (odaadó + önérdékű) arányát, köztük kétszer annyi az egészséges, mint a konfliktusos identitású gyermek. Ez arra utal, hogy az életkornak megfelelő szociális kapcsolati szint kialakulásában szerepe lehet az ép identitásnak.

Ha a szociabilitással vetjük össze a kapcsolati mintázatok eloszlását (12. ábra), három domináns kapcsolódásra figyelhetünk fel:

- az odaadó mintázatúak többnyire magas szociabilitásúak (barátkozók)
- a kiszolgáltatottak leginkább tartózkodók a kapcsolat-teremtésben
- a ragaszkodók zömmel ambivalens szociabilitással ren-

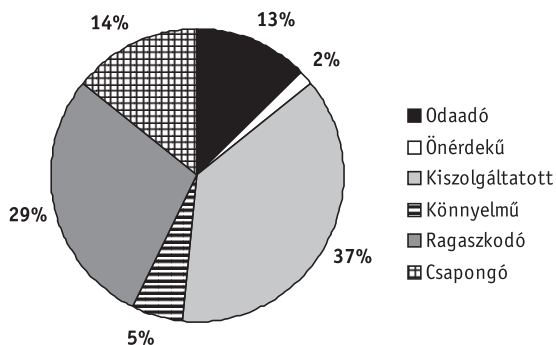
delkeznek (túl- vagy alulértékelik saját kapcsolati helyzetüket)

A két veszélyeztetett (és mint láttuk, a minta 60%-át kitevő) csoport tehát a kapcsolatteremtési képesség terén szenved hátrányt. Ez mindenképpen figyelemre méltó, hiszen ez a képesség situációs vagy drámajátékokkal egész jól fejleszthető, és ha valóban szerepet játszik a kapcsolati minőség alakulásában, talán ezen keresztül a kiszolgáltatottság és alárendelődés veszélye is csökkenthető lehet.

A kapcsolati mintázatok nemek szerinti differenciálása erős különbségeket mutat (13a. és 13b. ábra). A lányok jóval érettebb kapcsolati képességekkel rendelkeznek, csaknem 50%-uk szociális szinten működik. A kiszolgáltatottak aránya hasonló a két nemnél, a ragaszkodó mintázatúak viszont kétszer, a csapongók háromszor akkora arányt képviselnek a fiúk között. Zömében serdülőkről lévén szó, nem meglepő a lányok viszonylagos érettsége, de az infantilis mintázatok túlsúlya a fiúknál aligha magyarázható pusztán ezzel. Talán inkább a serdülőkori kortárcsoporthoz szerepelvárásaiból fakadó belső konfliktusok jelennek meg ebben: az általában preferált „kemény fiú”-szerep domináns, gyakran agresszív viselkedéssel jár, az intim, a másokra figyelő, kölcsönösségen alapuló viszony kialakítására ez az alapállás nem alkalmas. A lányok esetében jobban tolerálják a viszonyosságot és érzelmességet. A fiúknál a bandaszellem is erősebben funkcionál, ami bizonyos mértékig gátja a bizalmas kapcsolatok kialakulásának.

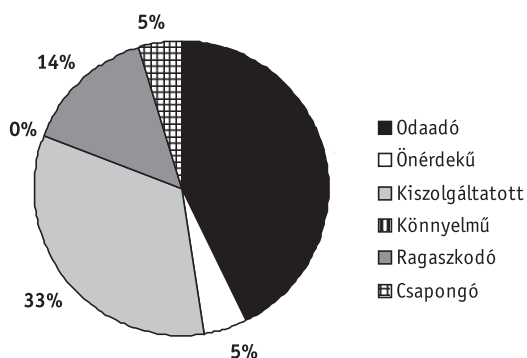
13a. ábra

Kapcsolati mintázatok eloszlása fiúknál

13b. ábra

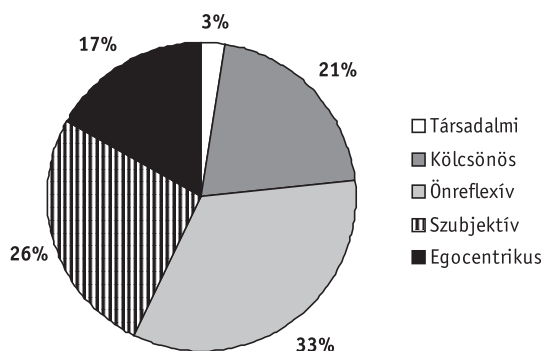
Kapcsolati mintázatok eloszlása lányoknál

Végül vessünk egy pillantást a selmani viszonzyszintek eloszlását szemléltető diagramra (14. ábra)! Látható, hogy a minta harmadát az önreflexív szinten állók teszik ki. Ez a szint a szakaszos együttműködésre képes, de még alkalmazkodási problémákkal küzdő partnereket jellemzi. A kapcsolatok nem tartósak, gyakran érdekevezéreltek, könnyen felbomlanak, igaz, könnyen újra is szerveződnek. A 43%-ot lefedő szubjektív és egocentrikus viszonzyszint már az életkori követelményeknek mélyen alatta maradó minőséget tükröz. Előbbi a kisiskolások, utóbbi az óvodások jellegzetes kapcsolati minősége. A gyermekotthonban, lakásotthonban nevelkedők ilyen mértékű szocializációs lemaradása aggasztó jel a jövőre nézve: házastársként, szü-

14. ábra

Kapcsolati minőségek eloszlása – összes

lőként nehezen fogja megállni a helyét, aki csak ügyel-bajjal tud elvonatkoztatni a saját nézőpontjától, és belehelyezni magát a másikéba.

Összegzés

Végezetül válaszoljunk az eddigi tapasztalatok alapján a kutatási kérdésekre!

Milyen összefüggések mutathatók ki a szociabilitás, a szociometriai pozíció, a pregnancia és az identitásszervezettség szintje között?

Megállapíthattuk, hogy az egészséges identitáshoz általában kedvező társas pozíciók társulnak (pár vagy csillag), a zárt és lánc helyzet esetében megközelítőleg azonos az ép és a konfliktusos identitásúak aránya, míg a magányosak többnyire identitásproblémákkal is küzdenek. Az egészségesek között ritka az ambivalens szociabilitás, azaz helyesen értékelik saját társas helyzetüket. A konfliktusos személyiségek között az ambivalens szociabilitásúak vannak a legtöbben. Az egészséges identitáshoz a leggyakrabban közepes pregnancia társul, a konfliktusoshoz pedig alacsony. A jelentéktelenek közel kétharmada konfliktusos identitású. Általánosságban megfogalmazható, hogy az ép identitás szociális előnyökkel jár, de nem feltétele a sikeres társas működésnek.

Milyen összefüggések mutathatók ki a diádikus kapcsolati mintázatok és az identitás-szervezettség szintje között?

A szociális kapcsolati szint általában egészséges identitással társul, az alacsonyabb viszonzyszintek esetében nincs jelentős eltérés az ép és problémás identitásúak aránya között. Az ép identitás tehát a diádikus kapcsolatok magasabb szintjén jelent csak előnyt.

Milyen összefüggések mutathatók ki a diádikus kapcsolati mintázatok és a szociabilitás között?

A magasabb kapcsolati szinten álló gyerekek nyitottabbak és barátkozóbbak, a kiszolgáltatott mintázatúak inkább tartózkodók, a ragaszkodók pedig ambivalens szociabilitást mutatnak, azaz tévesen észlelik saját társas helyzetüket. A páros kapcsolatban megjelenő előnyök a közösségi kapcsolatokban is előnyt jelentenek. A páros kapcsolatok problémái a közösségi kapcsolatokban is megjelennek. Az eredmények alapján elsősorban arra szeretnénk ráirányítani a gyermekvédelemben dolgozók figyelmét, hogy vegyék észre a túlságosan visszahúzó és a túlságosan összeférhetetlen gyerekeket, mert ezek a tünetek a szociális képességek fejletlenségére utalnak. Láttuk, hogy ez a lemaradás nemcsak a közösségben, hanem a diádikus kapcsolatokban, és valószínűleg a későbbi párkapcsolatokban is hátrányt jelent, valamint az érett identitás megszerveződését is gátolja. A szociális képességek csoportélményt nyújtó játékok, rendezvények, kirándulások, táborok során jól fejleszthetők, a szélsőséges esetek pszichológus által vezetett csoportterápiával kezelhetők. A reflektívítás, az egymásra figyelés, az empátia fejlesztésének kiváló eszköze lehet például a kisállatok gondozása a lakóközösségben, ezáltal a kritikusan alacsony viszonzyszintű

kapcsolati készségek valóban szociális szintre fejleszthetők. Ha a társas kapcsolati képességeik megfelelően működnek, a gyermekvédelmi szakellátásból kikerülő fiatalok talán elkerülhetik szüleik sorsának, hibás családi működésének megismétlését.

* A szerző pszichológus. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Gyermekvédelmi Központ)

** A szerző 2007-ben bekövetkezett haláláig nevelőtanárként dolgozott. (Vas Megyei Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat)

*** A szerző pszichológus. (Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat Gyermekotthonai, Bácsalmás)

**** A szerző nevelőtanár. (Ernusz Kelemen Gyermekvédelmi Intézet, Gencsapáti)

Felhasznált irodalom

Bagdy, E. (2000): Fejlődéslélektan az életfolyamaton át. Serdülőkör: Átmenet a gyermekkorból az ifjú felnőttkorba. In: Pszichoterápia IX/4. 263–296.

Cole, M. – Cole, S. R. (1997): Fejlődéslélektan. Budapest, Osiris.

Erikson, E. H. (1997): Az emberi életciklus. In: Bernáth L. – Solymosi K. (szerk.): Fejlődéslélektan Olvasókönyv. Budapest, Tertia.

Mérei F. (2004): A közösségek rejtett hálózata. Budapest, Osiris.

Mérei F. (2002): A Rorschach-próba. Budapest, Medicina.

Mérei F. – V. Binét Á. (1975): Gyermeklélektan. Budapest, Gondolat.

Pataki F. (1976): Pedagógiai szociálpszichológia. Budapest, Gondolat.

Volentics A. (1996): Gyermekvédelem és reszocializáció. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Jegyzetek

1 A szerzők az ország három régiójában, a gyermekvédelmi szakellátás területén dolgoznak: Káldy Zsolt 1985 óta Borsod-Abaúj-Zemplén, Nagy Gábor 1999 óta Bács-Kiskun, Szakácsné Boros Anita 2000 óta Vas megyében.

2 Az identitás fogalmán jelen munkánkban a személy önmagáról és a környezetéhez való viszonyáról alkotott képzetek, reprezentációk összességét értjük.

3 A pregnancia az egyén csoporton belüli jelentőségét mutatja meg. A pregnáns személy katalizáló hatást gyakorol a csoport működésére (Mérei, 2004).

4 A gyermekvédelemből kikerülő fiatalok társadalmi „visszailleszkedését”, reszocializációját Volentics Anna mérései szerint a szociális képességek hiányosságai, a kommunikáció zavarai, az antiszociális tendenciák veszélyeztetik leginkább (Volentics, 1996).

Az interjú struktogramja

1. Sok barátod van?		<igen>		<nem>	
2a. Ki a legjobb barátod?	2b. Azért van egy igazi barátod?		<van>		
	2c. Ki ő?		<nincs>		
	2d. Egyáltalán nincs barátod?		<van>		
		2e. Ki áll (közülük) a legközelebb hozzád?		2f. Szerinted miért van ez így?	
3. Mióta ismered őt?		2g. El tudnál képzelni egy barátot, akiről beszélgethetnénk?			
4. Mióta vagytok barátok?		<igen> (Nevezzük meg az őt választót!)		<nem>	
5. Miért kedveled őt?					
6. Szerinted ő miért kedvel téged?					
7. Vannak olyan dolgok, amiről csak ketten tudtok?					
<igen>				<nem>	
8. Ezek a közös titkok együtt átélt eseményekre, vagy inkább az érzéseitekre, gondolataitokra vonatkoznak?					
9. Ha valami nagy „balhéba” keveredne, kiállnál mellette?				<igen>	
10a. Ha te keverednél bajba, ő kiállna melletted?				<nem>	
<igen>		<nem>		10b. Miért?	
10c. Ha így gondolsz, te miért segítenél neki?					
11. Szerinted akkor is barátok maradtok, ha kikerültök innen?					
<igen>		<nem>			
12. Miért?					
Köszönöm a segítségedet!					

Az interjú értékelési kritériumai

Diadikus kapcsolat minősége

0. szint – egocentrikus: automatikusan ez az érvényes, ha a továbbiak közül egy kritérium sem teljesül

1. szint – szubjektív: ha az 5. kérdésre adott válasz tartalmaz kölcsönös névmást vagy azt helyettesítő szókapcsolatot (pl. „azt szeretem, amit ő”)

2. szint – önreflexív: ha a 6. kérdésre is adott érdemi választ (az „ugyanazért” válasz is elfogadható, a „nem tudom” vagy „csak ő tudja” nem elég)

3. szint – kölcsönös: ha a 6. kérdésre is adott érdemi választ, az 5. kérdésre a közös cselekvésen túli motívumokat is megemlítette (pl. tulajdonságot, jellemvonást), a 7.-re pedig igennel válaszolt

4. szint – társadalmi: ha az 5. és 6. kérdésre több szempontú, elemző választ adott, és a 7., 9., és 10. kérdésre is igennel válaszolt

Intimitás

Felszínes: ha a 7. kérdésre nemleges választ adott

Bizalmas: ha a 8. kérdésben eseményeket jelölt meg

Mély: ha a kapcsolat legalább féléves, és a 8. kérdésben közös érzéseket, gondolatokat jelölt meg

Intenzitás

Erős: ha a 9., 10. és 11. kérdésre határozott „igen” választ adott

Közepes: ha a három közül bármelyikre „nem”-mel, „nem tudom”-mal vagy „talán”-nal válaszolt

Gyenge: ha a három közül legalább kettőre „nem”-mel, „nem tudom”-mal vagy „talán”-nal válaszolt

Szociabilitás

Barátkozó: ha az 1. kérdésre sok (10-nél több) barátot jelölt meg, és a szociometriai pozíciója csillag vagy zárt

Tartózkodó: ha az 1. kérdésre nemmel válaszolt, vagy egy-két barátot jelölt meg, és a pozíciója lánc vagy zárt

Magányos: ha a 2b. kérdésre „nincs” választ adott, és a pozíciója perem vagy sziget.

Ambivalens: ha az 1-2. kérdésre adott válaszai ellentmondanak a szociogram alapján megítélhető helyzetnek

Szociometriai pozíciók

Csillag – legalább négy viszonzott kapcsolata van, ha zárt alakzat része, akkor legalább kettő, az alakzaton kívüli személyhez kapcsolódik

Zárt – zárt alakzat része, és nem csillag

Pár – egy viszonzott, legalább kétszeres erősségű kapcsolata van (a társ lehet lánc vagy alakzat része is)

Lánc – kettő vagy három viszonzott kapcsolata van, és nem része zárt alakzatnak

Perem – egy viszonzott szimpla kapcsolata van (a társ lehet lánc vagy alakzat része is)

Sziget – nincs viszonzott kapcsolata

Krízisvonal I.

Esettanulmányok, eseteleírások

Családon belüli erőszak esetén gyakran a segítő szakemberek is nehéz helyzetbe kerülnek: hová milyen segítségért fordulhatnak? A Kapocsban elindított rövid sorozatunkban megkísérljük bemutatni az Országos Kríziskezelő és Információs Telefonszolgálat (OKIT) tevékenységét, szerepét a szociális, gyermekvédelmi és áldozatvédelmi jelzőrendszeren belül, a telefonszolgálat munkatársai által készített eseteleírásokon keresztül. A kép nem lesz teljes, hisz a telefonos segítő munkájuk során a legkülönbözőbb élethelyzetekben lévő hívókkal „találkoznak”, akik gyakran egyszerre sokféle problémával küzdenek. Ez a sokszínűség megköveteli a segítőktől, hogy ismereteiket, tudásukat, készségeiket folyamatosan bővítsék, hogy lehetőségeikhez mérten hatékonyabban tudjanak segítséget nyújtani.

Az OKIT 2005. április 1-jén kezdte meg működését a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet főosztályaként. A telefonszolgálat az egész ország területéről mobil és vezetékes telefonról egyaránt ingyenes zöldszámon, a nap 24 órájában, a hét minden napján elérhető. A telefonhívásokat diplomás, a krízistelefonos feladatra speciálisan kiképzett szakemberek fogadják. A beérkezett hívásokat, a leglényegesebb, kliensekre vonatkozó információkat az úgynevezett hívásnaplóban rögzítik, amely egy Microsoft Access adatbázis-kezelő rendszer, programozott kezelőfelülettel. Az itt rögzített esetekből az OKIT munkatársai havi rendszerességgel készítenek eseteleírásokat, ezekből válogattunk néhányat, melyek jól tükrözik a telefonszolgálatnál folyó mindennapi munkát.

Az eseteleírásoknak, esettanulmányoknak számos formája (novellaszerű, párbeszédes stb.) létezik. Abban valamennyi megegyezik, hogy egy vagy több személyről szóló, részletes, gyakran interpretációkkal (értelmezésekkel, magyarázatokkal) kísért, a személy hátterét, jelenlegi körülményeit és tüneteit magában foglaló leírások, melyek kiterjedhetnek a segítség alkalmazásának és eredményének ismertetésére, illetve feltételezésekre bocsátkozhatnak a problémák kialakulásáról. Az esettanulmányokban előforduló utalásokból sok esetben következtetni lehet a szóba jöhető megoldási formákra, és az adott egyéni eseten túlmutatva, betölthetnek általános érvényű szerepet is. Az esettanulmányok gyakran szolgálnak a viselkedéssel kapcsolatos ötletek forrásául, és „nyitnak utat a felfedezésekhez”, emellett egyéni, egyedi információkat nyújtanak, a már meglévő elméletek óvatos alátámasztásául is szolgálhatnak.

Az Országos Kríziskezelő és Információs Telefonszolgálat telefonos segítői az általuk készített eseteleírásokat teamen, szupervízió átbeszélik, értelmezik, elemzik, azok a továbbképzés, a tanulás forrásául szolgálnak. A tanulás itt a személyközpontú segítő beszélgetés minél tökéletesebb

elsajátítására irányul, ugyanis a szolgálat nem lelki elsősegély telefonszolgálat, nem telefonos tanácsadó szolgálat, hanem a családon belüli erőszak (partnerkapcsolati erőszak), prostitúció, az emberkereskedelem következtében beállt válságok kezelésének azonnali rendezését elősegítő krízisvonal. Itt az ügyintézéseknél csak „rapid” esetkezelésre lehet vállalkozni. Így lehet fogadni a naponta érkező 140-160 hívást. A bejövő hívások fogadására – azért, hogy minél kevesebb alkalommal jelezzen a hívónak foglalt jelzést a vonal –, a személyközpontú kommunikáció módszerét alkalmazzuk. A telefonos segítő pedig ezeket a beszélgetéseket rögzíti úgy, ahogy az megvalósult – párbeszédes formában. Tehát nem a „sztori”, a „tények” vannak az előtérben, hanem a „lényeg”, az, hogy a kliens hogy éli meg helyzetét, a történetét, és milyen megoldást tud választani. A választás a kliens döntése, a segítő csak kíséri, a „kliensből építkezik”, és a klienssel közösen igyekszik megtalálni a kliens számára az „elég jó megoldást”. A döntés, az utolsó szó, mindig a kliensé! Ezekből a segítő beszélgetésekből külön-külön szemelvényeket a Kapocs egymást követő számaiban, abban a formában, ahogy azok történtek, kerülve a „mese”, a „bulvár”, a „sztorizás” látszatát is.

Jó ismeretbővítést kívánunk minden szakmabelinek és érdeklődő olvasónak. Ennek reményében bocsátjuk útjára eseteleírás-sorozatunkat.

Zelenák József,
az OKIT vezetője

A bántalmazott édesapa

Kapcsolatfelvétel

Gy. a késő délutáni órákban hívta szolgálatunkat. Elmondta, hogy jelenleg egy XIV. kerületi OTP-fiókban van a gyermekével. A családsegítő szolgálat munkatársa adta meg szolgálatunk elérhetőségét, azzal az instrukcióval, hogy biztosan fogunk tudni segíteni az ügyben.

A probléma leírása

- Országos Kríziskezelő és Információs Telefonszolgálat! Jó napot kívánok! Miben segíthetek?
- Jó napot kívánok! Gy. vagyok. Most jöttem ki a családsegítő szolgálattól. Ott mondták, hogy hívjam fel Önöket.
- Miben lehetek a segítségére? Elmondaná pár mondatban, hogy mi is történt?

- Van két fiam. A kisebbik tolókkocsiba kényszerült, a nagyobb, amióta meghalt az édesanyja, teljesen kezelhetetlen. Rendszeresen bántalmaz engem is, de legfőképp a testvérét. Többször kihívtam már a rendőrséget, pénzbírással büntették, amit én kellett, hogy kifizessek, de utána csak nagyobb volt a baj. A nagyobbik fiam 26 éves. Soha nem volt munkája, de még normális párkapcsolata sem. Erőmhöz mérten próbáltam mindig nevelni őket, de most már elfogyott az erőm, és a probléma egyre súlyosabb. Rendszeren jönnek ki hozzánk a családsegítő szolgálatától. Hiába beszélnek a nagyobbik gyermekemmel, nem tudják rábírní arra, hogy megváltozzon. A helyzet annyira elfajult, hogy a kisebbik fiammal rendszeresen elmegyünk pár órára otthonról, hogy nyugodjon le a nagyobbik. De ezt nem lehet sokáig csinálni.
 - Most konkrétan miben tudok a segítségére lenni?
 - A családsegítő szolgálatnál mondták, hogy Önök bántalmazottakkal foglalkoznak. Abban kérném a segítségüket, hogy szabadítsanak meg a 26 éves gyermekemtől. A kisebbik fiam most is reszket a félelemtől.
 - Kedves Gy.! A szolgálatunk telefonos szolgálat. Nem rendelkezünk autóval, nem tudunk kimenni. A munkatársaimmal a telefon adta kereteken belül dolgozunk. A rendőrség segítségül hívását tudom javasolni Önnek...
 - Én nem szeretném kihívni a rendőrséget, mert akkor csak nagyobb lesz a problémánk. Tudna javasolni valamilyen másfajta segítséget?
 - Igen. Szolgálatunk a családon belüli erőszak áldozatainak segít. A rászorulókat el tudjuk helyezni egy biztonságos helyre. De ezt csak rövid időre tudjuk biztosítani. Elfogadja ezt a megoldást?
 - Az a baj, hogy a fiammal csak az alacsony küszöbű járműveken tudunk közlekedni. Pontosan hova is kellene menni?
 - Azt most nem tudom Önnek megmondani. Körbe kell telefonálnom a befogadó budapesti partnereinket, hogy melyik tudja Önöket fogadni. Az biztos, hogy elég sokat kell majd utazni.
 - Az nagyon nem jó...
 - Most hol tartózkodik?
 - Jelenleg egy XIV. kerületi OTP-bankfiókban. De innen is hamarosan el kell mennünk, mert zár a bankfiók.
 - Taxira lenne pénze?
 - Lenne pénzem taxira, csak az a baj, hogy a gyermekemmel nem tudok ilyen járművön utazni, mert nem lehet kiszedni őt a kerekesszékből.
 - De Ön el tudja látni őt?
 - Igen, el tudom őt látni teljes mértékben.
 - A nagyobbik fiát ott meri egyedül hagyni az ingatlanában?
 - Sajnos nincs más választásom. A kisebbik fiam nem hajlandó hazamenni. Most is reszket a félelemtől.
 - Értem. A türelmét kérném, amíg én felveszem a kapcsolatot a partnereinkkel. Egy elérhetőséget szeretnék kérni Öntől, amin el tudom érni, illetve a partnereink el tudják majd Önt érni.
 - A mobilszámom: ...
 - Rendben van. Köszönöm szépen. Amint tudok valamit, keresem Önöket.
 - Rendben! Várom a hívásuk.
- Ezek után felvettem a kapcsolatot a „Védett Ház”-zal. Elmondtam az esetet, és szabad hely után érdeklődtem.

Körülbelül 10 perc múlva visszahívott a „Védett Ház” munkatársa.

- Z. vagyok a védett házból. Tudjuk fogadni az apukát. Már csak az a kérdés, hogyan tud ide eljutni.
- Nekem az apuka elmondta, hogy csak alacsony padlós járműveken tudnak utazni. Felajánlottam a taxit is mint utazási eszközt, illetve lehetőséget. De ez sem lesz megoldás, mert a fiú nem tud kiszállni a kerekesszékből. Nekem még eszembe jutott a Támogató Szolgálat mint lehetőség, de most ott nem tudunk elérni senkit sem.
- Pedig valahogy meg kellene oldani a szállítást?
- Igen, igen! Bőszén keresek valamilyen lehetőséget, amivel este tudnának közlekedni. Miközben veled beszélgetek, a kolleganőmnnek eszébe jutott, hogy meg lehetne kérni a mentőszolgálatot, hogy segítsen eljuttatni az apukát gyermekével a védett házba.
- Ez jó ötlet. Meg tudnád adni az apuka elérhetőségét? Felveszem vele a kapcsolatot és majd visszajelzek az esettel kapcsolatosan.

Jó félóra múlva visszahívott Z. a „Védett Ház”-ból.

- Beszéltem az apukával. Egyelőre nem találtam semmilyen megoldást sem, amivel el tudnánk szállítani a kisebbik gyermeket. A mentőszolgálatot még fogom hívni, viszont az apuka azt mondta, hogy az éjszakát megoldja valahogy. Amint szerezték autót, értesíteni fogom az édesapát, meg titeket is az ügy alakulásáról.

Összefoglalás, értékelés

A telefonszolgálatnál töltött idő alatt már többször kerestek engem olyan férfiak, akik azt állították, hogy bántalmazták őket. Ám a beszélgetések során kiderült, hogy egyikük sem volt bántalmazott. Ezt az esetet is kétkedve fogadtam. Azonban minél többet beszéltem az apukával, annál inkább hitelt adtam a szavainak.

A másik nehézséget az okozta, hogy teljes mértékben elzárkózott a rendőrség segítségül hívásától. Még ennél is nagyobb probléma volt a gyermek szállítása. A számára felajánlott egyik megoldás sem volt megfelelő a fia speciális betegségéből adódóan.

A kapcsolatfelvételt követő napon jelentkezett a telefonszolgálatunknál Z., és elmondta: az apuka és a gyermeke szerencsésen megérkeztek.

Pár nap után felhívtam a Védett Házat, érdeklődtem Gy. után. A kolléga elmondta, hogy az édesapa még náluk tartózkodik, és valóban családon belüli erőszak áldozata. Mivel ilyen esetük még nem volt, esetmegbeszélő konferenciát fognak összehívni az ügy megoldása érdekében.

„Ön szerint beszélnünk kellene?”

Kapcsolatfelvétel

A hívó, Cs. S. telefonhívása x-én 10 óra 46 perckor érkezett az Országos Kríziskezelő és Információs Telefonszolgálatához.

A hívó suttogó hangon elmondta, hogy valami nagyon fontos és titkos családi problémája van, illetve annak megoldásában kérné a segítségünket. Kérdése az volt: bízhat-e bennünk?

Biztosítottam arról, hogy nem adunk ki információt harmadik félnek a beszélgetésünkről, illetve tájékoztattam, hogy a szolgálatunk milyen természetű problémákkal foglalkozik.

A probléma leírása

A hívó – saját szavait idézve – kilenc hónapig járt egy férfival, majd három hónappal ezelőtt a férfi odaköltözött hozzá közös megegyezéssel, de azt nem engedte meg neki, hogy bejelentkezzen hozzá. A problémák akkor kezdődtek, amikor kiderült, hogy nem jönnek ki jól egymással. Bántalmazás semmilyen formában nem történt, a hívó azonban azt szeretné, ha a férfi elmenne a házából, ezt azonban nem meri elmondani neki.

Sürgősen elhelyezést szeretne magának és három fiának, akik 16, 14 és 8 évesek.

A segítő kapcsolat menete

- Országos Kríziskezelő és Információs Telefonszolgálat. Hallgatom!
- Jó napot! Cs. S. vagyok! Maguk családon belüli erőszakkal foglalkoznak, ugye?
- Én is jó napot kívánok! Á. F. vagyok. Kérdésére válaszolva: igen, családon belüli erőszak kezelésével foglalkozó telefonszolgálat vagyunk.
- Ugye csak maga hall engem? Nem veszik fel a beszélgetéseket? – kérdezi riadtnak tűnő hangon a kliens.
- Igen, csak én hallok, a beszélgetésről pedig nem készítünk felvételt.
- Szörnyű baj van otthon nálunk a családba, szörnyű baj, amiben kérném a segítségüket. Elmondhatom, ugye?
- Hallgatom!
- Most pont egy éve, hogy összejöttem az Imrével. Találkoztunk aztán járnunk kezdtünk, minden jól indult, igazán szépen. Aztán három hónappal ezelőtt mondta, hogy gondoljuk át, nem költözhetnénk-e esetleg össze? Én kicsit bizonytalan voltam, de nem akartam megbántani, így azt mondtam, miért is ne?
- (A hívó elhallgat, érezhetően saját szavai súlyát mérlegeli éppen.)
- Tehát ön azt mondja, hogy egy éve találkoztak Imrével, majd három hónappal ezelőtt összeköltöztek, bár ön nem volt biztos benne, hogy ez lenne a legjobb. Azonban nem mondott nemet, nehogy megbántsa párját.
- Igen, de akkor még nem sejtettem, hogy milyen ember! Ért engem, ugye?
- Értem, úgy érzi, akkor még nem ismerte annyira, amennyire most ismeri.
- Így van, mert most már ismerem, és egyáltalán nem tetszik az, amilyen. Ezért is kérném a segítségüket!
- Ön azt mondja, azért fordult hozzánk, mert a párja egyáltalán nem olyan, mint amilyennek korábban hitte.
- Igen, így van! Azt szeretném, hogy helyezzenek el bennünket, hogy ne legyünk itt a házunkban, amíg ő is itt van.

– Ön tehát azt szeretné, hogy azért, mert az élettársa nem olyan, mint amilyenek megismerte, mi helyezzük el saját otthonukból önöket valamilyen intézményben.

– Igen, engem meg a fiaimat. Ők 8, 14 és 16 évesek. Amúgy nem annyira rossz ember, nem üt, ver, nem beszél csúnyán velem vagy a gyerekekkel, egyszerűen csak nem olyan, mint amilyennek megismertem. De vele erről nem merek beszélni, mert nem tudom, hogy mit szólna, ha azt mondanám, hogy menjen el!

– Tehát azért hagyná el a saját házát, költözne valamilyen szociális intézménybe, mert ezt kisebb rossznak érzi, mint megmondani az élettársának, hogy már nem szeretne együtt élni a későbbiekben.

– Hát, most ahogyan mondja, ez egy kicsit ugye nevetséges?

Ezt követően a hívót részletesen tájékoztattam szolgálatunkkal és a krízisellátással, valamint a családok átmeneti otthonában és az anyaotthonokban nyújtott ellátással, elhelyezéssel kapcsolatban. Majd arra törekedtem, hogy közösen állítsuk párhuzamba az általa elmondottakat ezen ellátási formákkal, úgy, hogy a kliens ne érezze megalázónak a helyzetet.

Végül beszélgettünk a megoldási lehetőségekről, hogy legcél- szerűbb lenne beszélni a férfival, majd ha esetleg nem tudnák higgadtan átbeszélni a dolgokat, vagy a férfi nem hagyná el a hölgy házát, akkor kiktől és miben kérhet segítséget (rendőrség).

Összefoglalás, értékelés

Bár kétségtelenül groteszk volt az a helyzet, amiben a fent leírt párbeszéd elhangzott, számomra fontos volt, hogy a kliens ne elutasítást, lekezelést, támadást érezzen, hanem segítségemmel, hallgatásommal, összegzésemmel ő jusson el oda, hogy megéreze: az általa leírt szituáció (melyben ő hangsúlyozta, hogy nem volt komolyabb konfliktusuk, a férfi nem agresszív, sem szóban, sem tetteiben) és annak kezelése között mekkora dinamikai különbség mutatkozik. Így kellemes feloldódás, nem pedig az elutasítás érzése maradhatott benne a beszélgetésünk végére, amikor el is mondta: iszonyatosan utálja az olyan helyzeteket, amikor ennyire kellemetlen beszélgetésekbe kell belemennie, s eddig mindig inkább kimenekült volna a világból, mint-hogy beszélni kezdjen, amikor kell – de lehetséges, hogy most valóban ez lenne a helyes.

Konzekvenciák

A fenti eset leírásával azt szerettem volna bemutatni, hogy a személyközpontú kommunikáció bizonyos helyzetekben mennyire lehet eredményes, nemcsak a beszélgetést követő történések szempontjából, de az egyén önismerete számára is.

Néha váratlanul nagyon kevés lépésben és rövid idő alatt figyelmes hallgatással messzebbre lehet eljutni, mint sok-sok okos tanácsal.

Az esetleírásokat készítették: Sz. N. és Cs. J.

Alkalmi vers

*Az új évet (ócska tárgy!)
Kell megénekelnem,
Hálálkodva, ahogy illik,
Poharat emelnem.
Mit van mit kívánni még
Ily áldott időben? –
Adjon Isten, ami nincs,
Ez új esztendőben.*

*Olcsó legyen a kenyér,
A gabona áros;
Jól fizesse a tinót
S nyerjen a mészáros,
Mérje pedig szőszön-boron,
Font kijárja bőven.
Adjon Isten, ami nincs,
Ez új esztendőben.*

(...)

*Szegény ember malacának
Egy híja se essék;
Messze járjon dög, halál,
Burgonya-betegség;
Orvos, bakó a díját
Kapja heverőben.
Adjon Isten, ami nincs,
Ez új esztendőben.*

(...)

*Kívül, belül maradjon
Békében az ország;
A vásárra menőket
Sehol ki ne fosszák.
Béke legyen a háznál
És a szívredőben.
Adjon Isten, ami nincs,
Ez új esztendőben.*

(...)

*Zenebona, babona,
Huzavona vesszen!
Visszavonás, levonás
Minket ne epesszen.
Legyen egység, türelem,
Hit a jövőndőben.
Adjon Isten, ami nincs,
Ez új esztendőben.*

(...)

Arany János